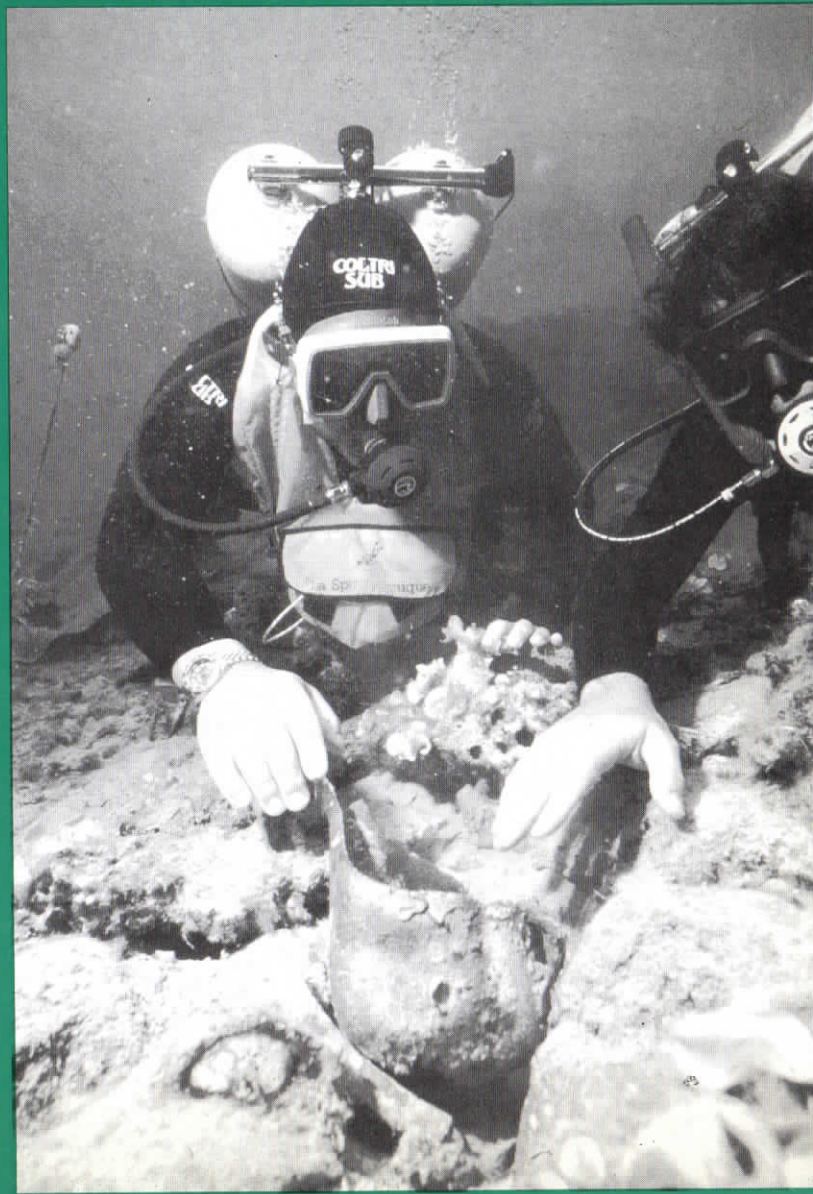
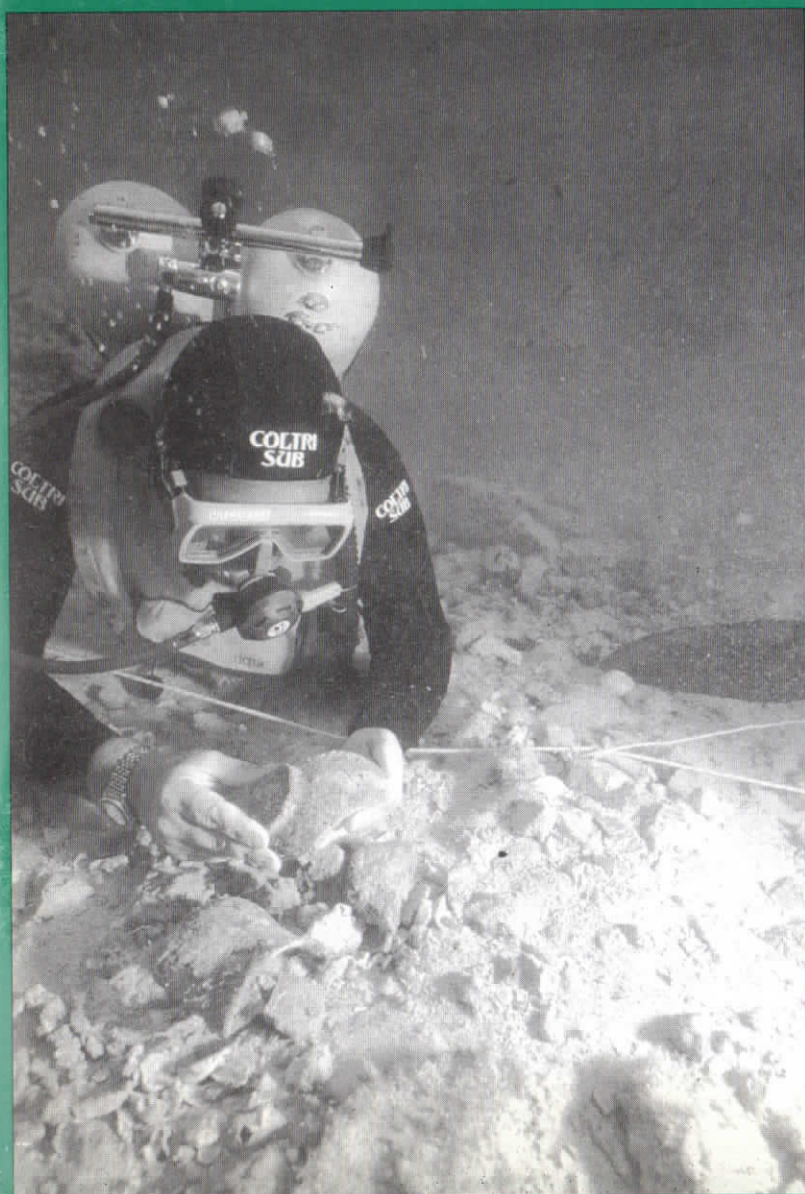

ΕΝΑΛΙΑ

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΝΑΛΙΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΤΟΜΟΣ V, ΤΕΥΧΗ 1/2, 1993, εκδ. 1998

ΕΝΑΛΙΑ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ ΕΝΑΛΙΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Διανέμεται δωρεάν στα μέλη

ΕΚΔΟΤΗΣ

ΝΙΚΟΣ ΤΣΟΥΧΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΒΗΧΟΣ

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΤΟΥ ΤΕΥΧΟΥΣ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΒΗΧΟΣ

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΚΡΙΤΖΑΣ

ΓΙΑΝΝΟΣ ΛΩΛΟΣ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΜΑΡΗ

ΝΙΚΟΣ ΤΣΟΥΧΛΟΣ

ΦΙΑΜΣ: "Graffiti", τηλ: 68 10 450 - 68 58 219
ΜΟΝΤΑΣ: ΡΑΝΙΑ ΑΜΟΛΟΧΙΤΟΥ, τηλ. 64 47 981
ΕΚΤΥΠΩΣΗ: Σ. ΒΟΥΓΙΟΥΚΑ, τηλ: 90 21 867
ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΑΝΔΡΟΒΙΚ, τηλ: 92 43 154

Το τεύχος αυτό τυπώθηκε σε 1.200 αντίτυπα

ΤΕΧΝΙΚΟΣ ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ: ΝΟΟΤΡΟΠΙΑ ΠΟΛΥΜΕΣΩΝ

Λ. Αλεξάνδρας 100, Αθήνα, τηλ: 64 43 252

🍏 Σχεδιασμένο σε Macintosh II fx

© I.EN.A.E. 1998

ISSN: 1106-5842

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ: ΕΝΑΛΙΑ

ΑΛ. ΣΟΥΤΣΟΥ 4 ΑΘΗΝΑ 106 71

Τηλ: 36 036 62 - Fax: 32 25 075, 64 50 033

ADDRESS: ENALIA

4 Al. Soutsou str. Athens 106 71 GREECE

Tel: (30 1) 36 03 662- Fax: (30 1) 64 50 033

e-mail: hima@greeklink.com

Η ΥΠΟΒΡΥΧΙΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Διαπιστώσεις και Προτάσεις (II)

Σε παλαιότερο εκδοτικό μας σημείωμα, με τον ίδιο τίτλο, προσπαθήσαμε να δώσουμε, μέσα από τις στήλες αυτές, το έναυσμα για μια εποικοδομητική συζήτηση. Παρόλο το μεγάλο χρονικό διάστημα που μεσολάβησε, η αντίδραση της άλλης πλευράς ήταν η απόλυτη σιωπή, τόση σιωπή που μας φέρνει στο νου τους στοίχους του εθνικού μας ποιητή.

Όμως εμείς επανερχόμαστε, διότι πιστεύουμε ότι έχουμε υποχρέωση να το κάνουμε και διότι είμαστε βέβαιοι ότι υπάρχουν πολλοί που θέλουν να ακούσουν και να ακουστούν, προκειμένου να σπάσει η άγωνα σιωπή. Επανερχόμαστε ακόμη, επειδή θεωρούμε αυτονόητα καταφατική την απάντηση στο ρητορικό μεν, θεμελιώδες δε, ερώτημα που υποβάλαμε τότε, δηλαδή αν υπάρχει η βούληση για σοβαρή ανάπτυξη της υποβρύχιας αρχαιολογικής έρευνας στην Ελλάδα. Έτσι, λοιπόν, καταθέτουμε τις δικές μας απόψεις για συζήτηση.

Η κύρια θέση μας, με την οποία ελπίζουμε ότι όλοι συμφωνούν, είναι η ανάγκη καθορισμού στρατηγικής και στόχων· η δημιουργία, δηλαδή, ενός οράματος που η εκπλήρωσή του θα είναι εφικτή σε ένα ορατό μέλλον με τις δυνατότητες (επιστημονικές, τεχνικές και οικονομικές) που αυτή τη στιγμή διαθέτουμε. Για την Ελλάδα, που προβάλλει σε κάθε περίπτωση την Ιστορία και τον Πολιτισμό της και στηρίζεται εν πολλοίς σ' αυτά για να επιβιώσει μέσα σ' έναν ανταγωνιστικό κόσμο, δεν επιτρέπεται η πολυτέλεια να παραβλέπει τις δυνατότητες της υποβρύχιας αρχαιολογίας και να μην ηγείται σ' αυτήν, όταν σχεδόν όλες οι Μεσογειακές χώρες, αλλά και αυτές ακόμη του Βορρά, όπου οι συνθήκες είναι πολύ πιο δυσμενείς, έχουν κάνει πολύ σημαντικά βήματα σ' αυτόν τον τομέα.

Για να μπορέσει λοιπόν η χώρα μας να αποκτήσει τη θέση που της αρμόζει, σχεδόν δικαιωματικά, λόγω της Ιστορίας της και των εξαιρετικά ευνοϊκών συνθηκών που συγκεντρώνει, πρέπει αρχικά να δεχτούμε ότι έχουμε μείνει πίσω. Οι λόγοι της βραδυπορίας μας είναι πολλοί και διάφοροι, τόσοι που μπορούν να αποτελέσουν θέμα για μια σειρά άλλων άρθρων. Θεωρούμε, όμως, ότι είναι γνωστοί σε όλους όσους δραστηριοποιούνται ή ασχολούνται και ενδιαφέρονται για τον τομέα αυτόν, επομένως δεν θα συζητήσουμε σήμερα περί του τι έγινε λάθος ή τι δεν έγινε καθόλου. Προτιμούμε να περάσουμε κατευθείαν στις προτάσεις μας. Επειδή, όμως, ο περιορισμένος χώρος και η φύση ενός εκδοτικού σημειώματος δεν επιτρέπουν μεγαλύτερη ανάπτυξη, τις πρώτες γενικές προτάσεις μας, τις παραθέτουμε επιγραμματικά. Σ' ένα επόμενο τεύχος του περιοδικού θ' αναπτύξουμε αναλυτικότερα τις απόψεις μας. Έτσι δίνουμε τον χρόνο και σε άλλους ενδιαφερόμενους φορείς ή και σε άτομα να προβληματιστούν πάνω στο θέμα.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σελ. 2-3: Η Υποβρύχια Αρχαιολογία στην Ελλάδα, Διαπιστώσεις και Προτάσεις (II) του Νίκου Τσούχλου

Σελ. 4-5: ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ ΜΕΛΩΝ
- Ισολογισμοί του Ι.ΕΝ.Α.Ε. (1995-1996)

Σελ. 6-19: ΔΟΚΟΣ 1992
- Δοκός: Ανασκαφική Περίοδος 1992. Η Υποβρύχια Έρευνα. Η Κεραμική των Γιώργου Παπαθανασόπουλου, Γιάννη Βήχου και Γιάννου Γ. Λώλου

Σελ. 20-25: ΕΡΕΥΝΑ ΔΟΚΟΥ
- Οι Μυλόλιθοι από το Πρωτοελλαδικό Φορτίο του Δοκού, του Χρήστου Αγουριδής

Σελ. 26-28: ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ
- Συντήρηση Δύο Μόνωτων Κυπέλλων από το Πρωτοελλαδικό Ναυάγιο του Δοκού των Κωνσταντίνου Βασιλειάδη, Μαργαρίτας Βενάκη και Σπιριδούλας Παπανίκου.

Σελ. 29-31: ΝΑΥΤΙΚΗ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΑ
- Άγνωστες Απεικονίσεις Πλοίων του 14ου και 15ου αι. από Εκκλησίες της Βουλγαρίας και των Σκοπίων, του Nikolay Oncharov

Σελ. 32-41: ΚΥΘΗΡΑ 1994-95
- Ανασκαφική Έρευνα στη Νησίδα Αντιδραγονέρα Κυθήρων (1994-95) του Δημήτρη Κουρκουμέλη

Σελ. 42-44: ΠΛΟΙΑΡΧΟΣ ΚΟΥΣΤΩ
- Jacques-Yves Cousteau (1910-1997) του Χαράλαμπου Κριτζά

Σελ. 45: ΠΛΟΙΑΡΧΟΣ ΚΟΥΣΤΩ
- Ο κόσμος που έπαψε να είναι σιωπηλός του Νίκου Τσούχλου

Σελ. 46: ΝΕΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Σελ. 47: ΕΥΕΡΓΕΤΕΣ
- Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη
- Ίδρυμα Ι. Φ. Κωστοπούλου

ΕΞΩΦΥΛΛΟ (φωτ. Kyle Jachney)

Ανέγκυση ευρημάτων από τον Δοκό: αριστερά ο αρχαιολόγος Γιάννης Βήχος, δεξιά ο ίδιος μαζί με τον αρχαιολόγο Χρήστο Αγουριδής.

1. Καταγραφή, δημιουργία λειτουργικού αρχείου και βάσεως δεδομένων.

Πρωτίστως πρέπει να μάθουμε, όσο το δυνατόν με μεγαλύτερη προσέγγιση, τι ακριβώς φιλοξενεί ο ελληνικός υδάτινος χώρος και να μην γενικόλογουμε λέγοντας ότι έχουμε "μεγάλο αρχαιολογικό πλούτο". Ο ακριβής εντοπισμός, αρχειοθέτηση και αξιολόγηση όλων όσων "περίπου" γνωρίζουμε είναι ένα τεράστιο έργο και η δημιουργία της "βάσεως δεδομένων" που θα προκύψει θα είναι πολλαπλά χρήσιμη.

2. Προτεραιότητες, στρατηγική και εκπαίδευση.

Η ύπαρξη και διαρκής ενημέρωση ενός τέτοιου αρχείου θα λειτουργήσει ως καταλύτης για την διαμόρφωση κρατικής πολιτικής για την υποβρύχια αρχαιολογία, ανάλογα με τις επιστημονικές αλλά και τις πολιτικές ανάγκες της χώρας. Παράλληλα πρέπει να υπάρξει η αναγκαία συνεργασία μεταξύ ΥΠ.ΠΟ και Υπουργείου Παιδείας, ώστε στα Πανεπιστήμιά μας να γίνει η απαραίτητη προετοιμασία και ενθάρρυνση των πτυχιούχων αρχαιολογίας για μεταπτυχιακές σπουδές στον τομέα της υποβρύχιας και ναυτικής αρχαιολογίας.

3. Υποδομή, συντήρηση, ανάδειξη και μουσειακή πολιτική.

Η στελέχωση των Υπηρεσιών με απολύτως εξειδικευμένο επιστημονικό και τεχνικό προσωπικό καθώς και ο σχεδιασμός και προγραμματισμός μουσειακής πολιτικής είναι απολύτως αναγκαία. Επίσης αυτονόητη υποχρέωση είναι η στήριξη του επιστημονικού έργου, μέχρι της τελικής δημοσιεύσεως, των ασχολουμένων με την υποβρύχια αρχαιολογία.

4. Ασφάλεια. Σχέσεις επί μέρους φορέων (Δημοσίου & Ιδιωτικού Δικαίου).

Η ασφάλεια των καταδυομένων, ο ρόλος των κρατικών φορέων, καθώς και ο ρόλος των ιδιωτικών επιστημονικών φορέων αποτελούν επίσης πρόσφορα θέματα για ανταλλαγή απόψεων.

Πιστεύουμε ότι τα σημειώματά μας αυτά θα αποτελέσουν το ερέθισμα για έναν ευρύ διάλογο από τον οποίο θα προκύψουν η εξειδίκευση των προβλημάτων και κάποιες πρώτες απαντήσεις σ' αυτά. Για να ξεκινήσει μια τέτοια προσπάθεια, οι σελίδες του περιοδικού μας είναι ανοικτές στον διάλογο και σε κάθε εποικοδομητική πρόταση.

Ευχόμαστε ολόψυχα να υπάρξει θετική ανταπόκριση.

Νίκος Ν. Τσούχλος
Μάρτιος 1998

ΙΣΟΛΟΓΙΣΜΟΙ Ι.ΕΝ.Α.Ε. (1995-1996)

Κατά τη Γενική Συνέλευση των τακτικών μελών του Ινστιτούτου, που έγινε την 26η Απριλίου 1996 στην Πολιτιστική Εταιρεία Πανόραμα, παρουσιάστηκαν τα εξής θέματα που ήταν εγγεγραμμένα στην ημερήσια διάταξη:

Οικονομικός απολογισμός του 1995, προγραμματισμός και προϋπολογισμός για το 1996, προτάσεις για τη δραστηριοποίηση των τακτικών μελών, ανακοινώσεις του Δ.Σ.

Η συνέλευση ομόφωνα απάλλαξε τη διοίκηση από κάθε ευθύνη διαχείρισης για το οικονομικό έτος 1995. Από τη συζήτηση που ακολούθησε μεταξύ των μελών του Ι.ΕΝ.Α.Ε. και τις προτάσεις που αναπτύχθηκαν, υιοθετήθηκαν από το σώμα τα εξής: αύξηση της ετήσιας συνδρομής των τακτικών μελών από 4.000 σε 5.000 δρχ. (πρόταση του Δ.Σ.), αποστολή ταχυδρομικών επιταγών εξόφλησης προς τα μέλη που δεν είναι ταμιακά εντάξει (πρόταση Χαράλαμπου Κριτζά), ετήσια δημόσια επιστημονική παρουσίαση των πεπραγμένων του Ινστιτούτου (πρόταση Ηλία Σπονδύλη), δραστηριοποίηση του Ι.ΕΝ.Α.Ε. στην υποβολή προγραμμάτων για συγχρηματοδότηση από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή (προτάσεις Γιάννη Βήχου, Κατερίνας Δελαπόρτα και Βασίλη Κονιόρδου), κ.ά. Τέλος, ο πρόεδρος Νίκος Τσούχλος ανακοίνωσε τα ονόματα και τα ποσά των κυριότερων χορηγών του Ινστιτούτου κατά το 1995: ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΟΣ ΑΒΕΣ, 2.000.000 δρχ και INSTITUTE FOR AEGEAN PREHISTORY (INSTAP), 15.000 δολάρια ΗΠΑ.

Κατά την επόμενη Γενική Συνέλευση των τακτικών μελών του Ινστιτούτου, που έγινε την 4η Απριλίου 1997 στην Πολιτιστική Εταιρεία Πανόραμα, παρουσιάστηκαν τα εξής θέματα που ήταν εγγεγραμμένα στην ημερήσια διάταξη: Οικονομικός απολογισμός του 1996, προγραμματισμός και προϋπολογισμός για το 1997, ανακοινώσεις του Δ.Σ.

Η συνέλευση ομόφωνα απάλλαξε τη διοίκηση από κάθε ευθύνη διαχείρισης για το οικονομικό έτος 1996. Από τις προτάσεις των μελών που διατυπώθηκαν και υιοθετήθηκαν από τη Συνέλευση, μνημονεύουμε αυτή του αρχαιολόγου Χαράλαμπου Κριτζά, που αφορά στην αποστολή ψηφίσματος προς τον υπουργό Πολιτισμού για την παραχώρηση χρήσης νέου κτιρίου μετά την αφαίρεση της χρήσης του επί της οδού Αγ. Ασωμάτων 11 κτιρίου του ΥΠ.ΠΟ.

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΝΑΛΙΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Οικονομικός Απολογισμός από 1/1/95 έως 31/12/95

ΕΣΟΔΑ

1. Χορηγίες	3 100 000	
2. ΕΝΑΛΙΑ	119 300	
3. Συνδρομές	430 100	
4. Δάνειο από Γ. Τρίφων	1 000 000	
5. Υπολ. Ταμείου 1.1.95	1 784 951	
6. Δραχμοποιήσεις δολλαρίων	3 133 312	
7. Τόκοι 1995	7 813	
	ΕΜΠΟΡΙΚΗ	89 765
		97 578

9 665 241

ΕΞΟΔΑ

1. Λειτουργικά / Δημ. Σχέσεις		1 073 321
2. ΕΝΑΛΙΑ IV 1/2, Annual III		661 730
3. ΚΑΛΟΚΥΡΑ		2 016 114
4. ΕΠΙΣΚΕΥΕΣ/ΑΓΟΡΕΣ		1 198 117
5. ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ		91 817
6. ΕΡΕΥΝΕΣ		
ΚΥΘΗΡΑ		1 124 314
7. Συντίπ/Μελέτη/Ιρίων-Δοκού		3 230 133
8. Ταμείο Μετρητά 31.12.95	61 800	61 800
9. Τράπεζες 31.12.95		
Α. ΠΙΣΤΕΩΣ	66 469	
Β. ΕΜΠΟΡΙΚΗ Α	111 987	
Γ. ΕΜΠΟΡΙΚΗ Β	29 439	207 895
		<u>9 665 241</u>

Αθήνα 31 Δεκεμβρίου 1995

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ

Ο ΓΕΝ. ΓΡΑΜΜΑΤΕΑΣ

Ο ΤΑΜΙΑΣ

Νίκος Τσούχλος

Γιάννης Βήχος

Δημήτρης Κουρκουμπίλης

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΝΑΛΙΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Οικονομικός Απολογισμός από 1/1/96 έως 31/12/96

ΕΣΟΔΑ

1. ΧΟΡΗΓΙΕΣ-ΔΩΡΕΕΣ		
Παπαστράτος ΑΒΕΣ	3 000 000	
Ίδρυμα Ι. Φ. Κοστοπούλου	2 000 000	
SHELL (μέσω ΟΜΕΙΟ)	1 052 632	
Δεμερτζής (Μουσείο Μπουμπουλίνας)	500 000	
Κατερίνα Χαριτάτου	400 000	
Δραχμοποίηση \$ χορηγίας INSTAP	2 160 698	9 113 330
2. Εκδόσεις Σπεσιόν		2 856 061
3. Συνδρομές Εναλίων		157 933
4. Συνδρομές μελών		321 500
5. Εκποίηση παλαιών υλικών		500 000
6. Υπολ. Ταμείου 1.1.96		
Τράπεζες	207 895	
Μετρητά	61 800	269 695
7. Τόκοι 1996		
	Α. ΠΙΣΤΕΩΣ	9 420
	ΕΜΠΟΡΙΚΗ Α'	126 171
	ΕΜΠΟΡΙΚΗ Β'	32 954
		168 545

13 387 064

ΕΞΟΔΑ

1. Λειτουργικά / Δημ. Σχέσεις		962 255
2. ΕΝΑΛΙΑ IV 3/4, Annual IV (έκδοση)		884 865
3. Έρευνα Κυθίων		3 480 441
4. Συντήρηση-Μελέτη Δοκού & Ιρίων		3 595 339
5. Βιβλιοθήκη		205 939
6. Δωρεές (Μουσείο Σπεσιόν & ΟΜΕΙΟ)		337 632
7. Επισκευές, συντήρηση, αγορά υλικού		486 899
8. Επιστροφή δανείου (Γ. Τρίφωνα)		1 000 000
9. ΤΑΜΕΙΟ		
α. Μετρητά (31.12.96)		17 110
β. Τράπεζες		
	Α. ΠΙΣΤΕΩΣ	115 831
	ΕΜΠΟΡΙΚΗ Α'	1 924 658
	ΕΜΠΟΡΙΚΗ Β'	376 095
		2 433 694

13 387 064

Αθήνα 31 Δεκεμβρίου 1996

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ

Ο ΓΕΝ. ΓΡΑΜΜΑΤΕΑΣ

Ο ΤΑΜΙΑΣ

Νίκος Τσούχλος

Γιάννης Βήχος

Χρήστος Αγουρίδης

ΔΟΚΟΣ: ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1992

Γιώργου Παπαθανασόπουλου

Γιάννη Βήχου

Γιάννου Λώλου

Η ΥΠΟΒΡΥΧΙΑ ΕΡΕΥΝΑ

Η ερευνητική περίοδος του 1992 στο Δοκό άρχισε την Τετάρτη 29 Ιουλίου και ολοκληρώθηκε την Τρίτη 15 Σεπτεμβρίου 1992. Για την υποστήριξη των εργασιών και τις ανάγκες διαβίωσης και ενδιαίτησης της ερευνητικής ομάδας χρησιμοποιήθηκαν τα εξής πλωτά μέσα: το καΐκι "ΚΑΛΟΚΥΡΑ" (προσφορά του κ. Άδωνι Κύρου), το σκάφος "ΠΝΟΗ" (προσφορά του κ. Ανδρέα Ποταμιάνου), καθώς και ένα ταχύπλοο. Κατά την ανασκαφική περίοδο του 1992 στο χώρο της υποβρύχιας έρευνας του Δοκού έγιναν οι εξής εργασίες:

1. Γενική επισκόπηση του χώρου της έρευνας και επανατοποθέτηση της περιμέτρου. Επίσης τοποθετήθηκε και η περίμετρος της δοκιμαστικής τομής 3 (T3) εντός του Τομέα Α2. Ακολούθησε καθαρισμός του χώρου από τα απορρίμματα που συσσωρεύθηκαν κατά τη διάρκεια του χειμώνα και έγινε ενημερωτική κατάδυση για όσους καταδύονταν για πρώτη φορά στο χώρο.

2. Εντοπισμός και ανέλκυση τμημάτων σφαιρικού αμφορίσκου (Α1 Περιοχής Δ, *Εικ. 9*) σε περιοχή δυτικά του κυρίως χώρου της έρευνας, όπου υπάρχει μικρή συγκέντρωση ΠΕ κεραμεικής. Ο χώρος αυτός χαρακτηρίζεται από δύο μικρά συσσωματώματα σε βάθος 8 μέτρων, τα οποία αποτελούνται από μερικά ΠΕ όστρακα, μεγάλες και μεσαίες πέτρες, από τις οποίες δύο είναι, πιθανώς, μυλόλιθοι. Η περιοχή καλύπτεται από λεπτότατο στρώμα άμμου (πάχους, περίπου, 10 εκ.), κάτω από το οποίο εμφανίζεται ο φυσικός βράχος.

3. Εντοπισμός, εξάρτηση φωτογράφιση και ανέλκυση εκατοντάδων κεραμεικών ευρημάτων σε αποσπασματική μορφή αλλά και ακέραιη, εντός του οριοθετημένου χώρου, στο επιφανειακό (Α) στρώμα (βλ. τοπογραφικό διάγραμμα σελ. 8). Από τα επιφανειακά ευρήματα ξεχωρίζει η ακέραιη ραμφόστομη φιάλη (Α470, *Εικ. 4*). Εκτός από τα κεραμικά, ενδιαφέρον παρουσιάζουν και τα πολυπληθή λίθινα (μυλόλιθοι και τριπήρες, καθώς και λεπίδες, φολίδες αλλά και πυρήνες από οψιανό), οργανικά

Εικ. 1. Ανασκαφή στον χώρο της Διερευνητικής Τομής 3 (φωτ. Κ. Jachney).

ευρήματα (σπόνδυλοι και δόντια ψαριών και ζώων, μικρά τμήματα ξύλου και κάρβουνου).

4. Οριοθέτηση και ανασκαφή της διερευνητικής τομής 3 (T3) εντός του Τομέα Α2 (βλ. τοπογραφικό διάγραμμα σελ. 9). Η διερευνητική τομή 3 διαιρέθηκε σε δύο επιμέρους τμήματα: T3α και T3β. Η ανασκαφή στο χώρο της τομής 3 υπήρξε ιδιαίτερα δύσκολη εξαιτίας των πολυπληθών λίθων μικρού και μεσαίου μεγέθους, των πολλών οστρέων με ασβεστιτική επικάλυψη, αλλά και των εκατοντάδων οστράκων αγγείων. Το υπέδαφος, εκτός από λίθους και όστρεα, αποτελείται από σκληρή και χονδρή άμμο και χαλίκια (*Εικ. 1*). Με την πρόοδο της ανασκαφής, που σε ορισμένα σημεία έφθασε 60 εκ. κάτω από την αρχική επιφάνεια του βυθού, άρχισαν να αποκαλύπτονται τμήματα του φυσικού βράχου. Την ανασκαφή του χώρου, έκανε ακόμη δυσκολότερη η μεγάλη κλίση του βυθού, που είχε σαν αποτέλεσμα τη συνεχή κατολίσθηση άμμου και λίθων από τα τοιχώματα εντός της τομής. Η αποκάλυψη, όμως, εκατοντάδων οστράκων και ορισμένων ακεραίων πήλινων αγγείων και σκευών, αποζη-

μίωσε τους ανασκαφείς της τομής 3. Από τα κεραμικά ευρήματα της T3 ξεχωρίζουν:

Ρηχή και πλατεία ραμφόστομη φιάλη (*Εικ. 5*) με γάνωμα εξαιρετικής ποιότητας (B46), λαιμός αμφορέα (B42), τμήμα αγγείου με πρόχυση (Γ168), δύο σχεδόν ακέραια μόνωτα κύπελλα "νεολιθικής εμφάνισης" (Γ185 και Γ190), (βλ. *Εικ. 2* και *Εικ. 1α, 1β* και *2α, 2β* στη σελ. 27). Εντοπίσθηκε, επίσης, διάτηρητος κυλινδρικός λαιμός που αποτελεί τμήμα άνωτου κυπέλλου σπάνιου τύπου (Γ203/2), (*Εικ. 12, Πίν. 1δ*), καθώς και δύο (Γ191 και Γ202/38), από τα ελάχιστα (αν όχι τα μοναδικά) από το Δοκό, γραπτά όστρακα ΠΕ II αγγείων (*Εικ. 14, 15, Πίν. 11β*). Η τομή 3, όμως, έδωσε και ένα από τα σημαντικότερα πήλινα ευρήματα της ανασκαφής: ένα μικρό τμήμα από τηγανοειδές σκεύος (Α494, *Εικ. 13*), που σώζει μέρος της εμπέστης διακόσμησης (σπειροειδές κόσμημα και λοξές εγχάρακτες γραμμές).

Ανάμεσα στα ευρήματα από πηλό, ενδιαφέρον παρουσιάζουν δύο "πλίνθοι" (ή δύο τμήματα από μία "πλίνθο"), από μαλακό, σχεδόν άψητο πηλό (B41).

Αξίζει να σημειωθεί, ότι και στην περιοχή της τομής 3, ανάμεσα στα Πρωτοελλαδικά όστρακα, εντοπίστηκαν και ορισμένα Υστεροελλαδικής περιόδου.

5. Οριοθέτηση και ανασκαφή της διερευνητικής τομής 4 (T4) εντός του Τομέα Β2 (βλ. τοπογραφικό διάγραμμα σελ. 9).

Η τομή οριοθετήθηκε γύρω από το χώρο που βρέθηκε η ακέραιη ραμφόστομη φιάλη Α470. Η περίμετρος της τομής μετρήθηκε (διαστάσεις: 1,60 X 0,90 X 0,95 εκ.) και αποτυπώθηκε. Ο χώρος περιέχει αρκετή λεπτόκοκκη άμμο, ανάμεικτη με πέτρες, όστρακα και όστρεα. Και εδώ τα ευρήματα ήταν ανάλογα της τομής 3. Εκτός από την ακέραιη ραμφόστομη φιάλη Α470, από τα κεραμικά ευρήματα που έδωσε η T4 ξεχωρίζουν: Α470/2 (τμήμα πρόχου με κατακόρυφη λαβή και πήλινο ομοίωμα ήλου), Α483 (όστρακο περιοχής χείλους με οριζόντια ανάγλυφη ταινία, Β49/05, όστρακο πώματος πυξίδας, και Γ162 (μεγάλο τμήμα μεγάλης φιάλης με έσω νεύον χείλος).

Όλα τα ευρήματα ανελκύστηκαν αφού εξαρτήθηκαν και φωτογραφήθηκαν *in situ*. Αμέσως μετά την ανέλκυσή τους καταγράφηκαν από ομάδα αρχαιολόγων και τοποθετήθηκαν σε λεκάνες με θαλάσσιο νερό. Οι κυριότερες από τις ανασκαφικές εργασίες κινηματογραφήθηκαν από το συνεργείο των Νίκου Βεργίτη και Στράτου Στασινού.

Στην έρευνα συμμετείχε και ομάδα επιστημόνων του Τομέα Γενικής και Θαλάσσιας Γεωλογίας του Πανεπιστημίου της Πάτρας με επικεφαλής τον Καθηγητή Γιώργο Φερεντίνο. Η ομάδα έφερε μαζί της και χρησιμοποίησε πολυπληθή ειδικό εξοπλισμό με σκοπό τη γεωλογική διερεύνηση της περιοχής της υποβρύχιας ανασκαφής και του περιβάλλοντος χώρου.

Σεισμικές διασκοπήσεις, γεωλογική επισκόπηση, πλευρική σάρωση.

Η ομάδα των γεωλόγων εγκαταστάθηκε με τον εξοπλισμό της, πάνω στο σκάφος ΚΑΛΟΚΥΡΑ, στα πλευρά του οποίου τοποθέτησαν ένα τομογράφο υποδομής πυθμένα.

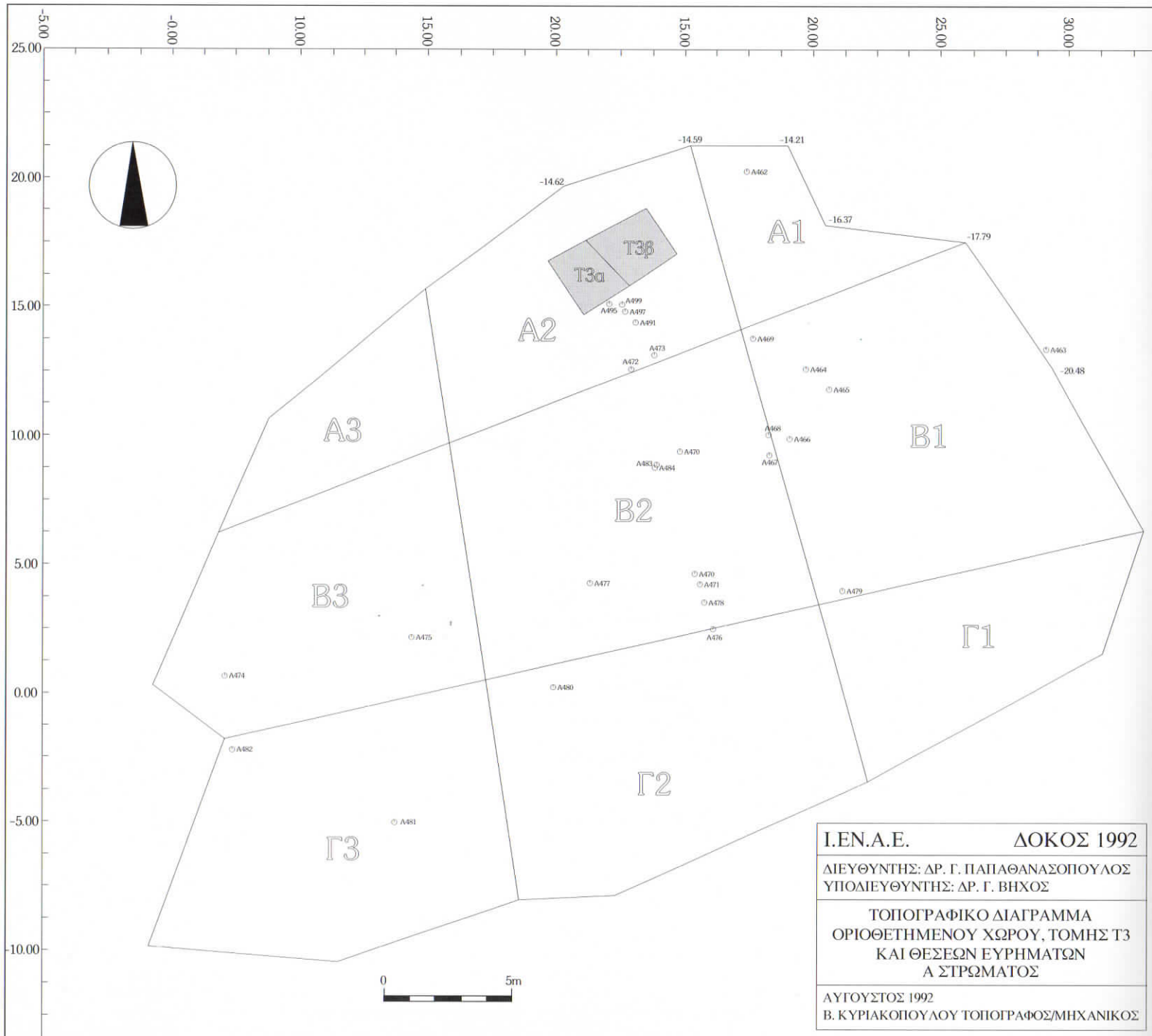
Κατά τη διάρκεια της ανασκαφικής περιόδου του 1992 στο Δοκό, η ομάδα των γεωλόγων

πραγματοποίησε έρευνες (διαμήκεις και εγκάρσιες διελεύσεις) στον μικρό όρμο του κόλπου Σκίντου με τομογράφο υποδομής πυθμένα. Συγκεκριμένα έκανε τις εξής εργασίες:

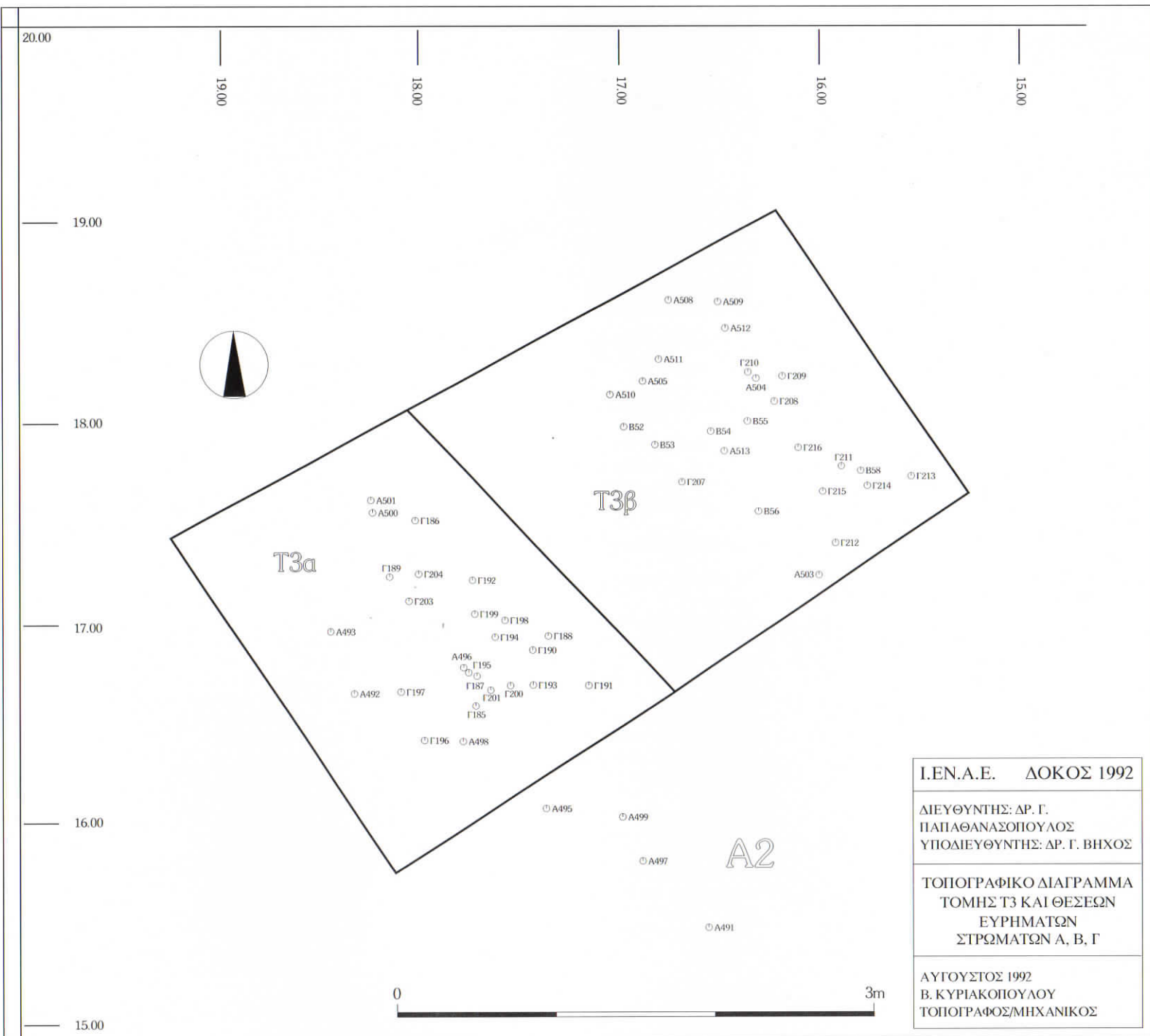
1. Σεισμική διασκόπηση του μικρού όρμου του κόλπου Σκίντου, καθώς και ολόκληρου του κόλπου Σκίντου, με τομογράφο υποδομής πυθμένα 3,5 KHz (O.R.E. Ferranti). Συνολικά εκτελέστηκαν τρία προφίλ στον μικρό όρμο (δύο κατά μήκος και ένα σύνθετο εγκάρσιο) και 2 προφίλ στον κόλπο Σκίντου (κατά μήκος).
2. Σεισμική διασκόπηση της θαλάσσιας περιοχής εξωτερικά του ακρωτηρίου Μύτη Κομμένη προς την Ερμιονική ακτή, με τομογράφο υποδομής πυθμένα. Συνολικά εκτελέστηκαν τέσσερα προφίλ (με διεύθυνση Β-Ν).
3. Γεωλογική επισκόπηση του ακρωτηρίου Μύτη Κομμένη και του χώρου της αρχαιολογικής ανασκαφής.
4. Αναγνώριση των διευθύνσεων των κυρίως ρηγμάτων.
5. Έρευνα εξωτερικά του ακρωτηρίου Μύτη Κομμένη

Εικ. 2.
Σήμανση με την πινακίδα Γ185, του σχεδόν ακέραιου μόντου κυπέλλου, στον χώρο της Τομής T3a. (φωτ. Κ. Jachney).

Ι.Ε.Ν.Α.Ε.	ΔΟΚΟΣ 1992
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΔΡ. Γ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ ΥΠΟΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΔΡ. Γ. ΒΗΧΟΣ	
ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΟΡΙΟΘΕΤΗΜΕΝΟΥ ΧΩΡΟΥ, ΤΟΜΗΣ Τ3 ΚΑΙ ΘΕΣΕΩΝ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ Α ΣΤΡΩΜΑΤΟΣ	
ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 1992 Β. ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΤΟΠΟΓΡΑΦΟΣ/ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ	

Ι.ΕΝ.Α.Ε. ΔΟΚΟΣ 1992   ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΔΡ. Γ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ   ΥΠΟΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΔΡ. Γ. ΒΗΧΟΣ
ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ   ΤΟΜΗΣ Τ3 ΚΑΙ ΘΕΣΕΩΝ   ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ   ΣΤΡΩΜΑΤΩΝ Α, Β, Γ
ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 1992   Β. ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ   ΤΟΠΟΓΡΑΦΟΣ/ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ

με τον τομογράφο υποδομής πυθμένα 3,5 ΚΗz τοποθετημένο στο σκάφος "ΚΑΛΟΚΥΡΑ".

6. Μελέτη και αποτύπωση της μορφολογίας του πυθμένα του μικρού όρμου του κόλπου Σκίντου με ηχοβολιστή πλευρικής σάρωσης (Side Scan Sonar, E.G&G., 100 ΚΗz). Εκτελέστηκαν συνολικά 10 διελεύσεις με διαφορετικό εύρος σάρωσης κάθε φορά. Ο προσδιορισμός της θέσης του σκάφους έγινε με σύστημα GPS.

Λόγω βλάβης του κατευθυνόμενου βαθυσκάφους R.O.V. της Benthos, δεν έγινε δυνατή η βιντεοσκόπηση του πυθμένα του χώρου της έρευνας με αυτό το όργανο αλλά από δύτη με φορητή βιντεοκάμερα.

Επίσης, η ερευνητική ομάδα των γεωλόγων πραγματοποίησε τις εξής γεωλογικές εργασίες στη θέση Λέδεζα του Δοκού, όπου κατά τα παρελθόντα έτη η ερευνητική ομάδα του Ι.Ε.Ν.Α.Ε. εντόπισε υποβρυχίως, αρχιτεκτονικά λείψανα και όστρακα Πρωτοελλαδικής περιόδου:

1. Γεωλογική επισκόπηση του θαλάσσιου και χερσαίου χώρου.
2. Υποβρύχιες φωτογραφικές λήψεις του φυσικού βράχου, σε επιλεγμένες θέσεις με γεωλόγο/γεωμορφολογικό ενδιαφέρον.

Μετά το τέλος των εργασιών της ανασκαφικής έρευνας του 1992 στο Δοκό, όλα τα ανελκυσθέντα ευρήματα από τον χώρο του ναυαγίου, καθώς και τα ευρήματα από τη χερσαία ανασκαφή στο ακρωτήριο Μύτη Κομμένη, μεταφέρθηκαν με το καΐκι "ΚΑΛΟΚΥΡΑ" στο Αρχαιολογικό Μουσείο Σπετσών, όπου τοποθετήθηκαν στις εκεί αίθουσες φύλαξης και στο εργαστήριο συντήρησης εναλίων ευρημάτων που έχει οργανώσει το Ι.Ε.Ν.Α.Ε. Τα ευρήματα συνόδευσαν και παρέδωσαν στο Μουσείο, ο Διευθυντής Ερευνών Δοκού, Γιώργος Παπαθανασόπουλος, ο υποδιευθυντής Γιάννης Βήχος και οι αρχαιολόγοι Γιάννης Λώλος, Χαράλαμπος Κριτζάς, Lucy Blue και η φοιτήτρια αρχαιολογίας Χριστίνα Παπαχριστοπούλου.

Παράλληλα, άλλη ομάδα ολοκλήρωσε στο Δοκό τις εργασίες αποσυναρμολόγησης του εργοταξίου και αποσύνδεσης των μηχανημάτων, με ευθύνη του τεχνικού διευθυντή της

Εικ. 3. Αποκάλυψη αγγείου κατά την ανασκαφή στη Διευρηνητική Τομή Τ3α (φωτ. Κ. Jachney).

έρευνας Νίκου Τσούχλου.

Στην έρευνα έλαβαν μέρος 38 μέλη του Ι.Ε.Ν.Α.Ε., κυρίως αρχαιολόγοι και φοιτητές αρχαιολογίας, τοπογράφοι και μηχανικοί, αλλά και τεχνικοί, φωτογράφοι και δύτες.

Μέλη της ερευνητικής ομάδας

Υπεύθυνοι της έρευνας και των επιμέρους τομέων:

Επιστημονικός διευθυντής: Δρ. Γιώργος Παπαθανασόπουλος, Επίτιμος Έφορος Αρχαιοτήτων.

Επιστημονικός υποδιευθυντής: Δρ. Γιάννης Βήχος.

Τεχνικός διευθυντής και υπεύθυνος φωτογραφίας: Νίκος Τσούχλος.

Επιστημονικός συνεργάτης: Δρ. Γιάννης Λώλος
Υπεύθυνος καταδύσεων: Φαίδων Αντωνόπουλος.

Υπεύθυνος μηχανολογικού εξοπλισμού: Θάνος Αρώνης-Webb και David Conlin, φοιτητές αρχαιολογίας.

Υπεύθυνοι εφοδιασμού (Ερμιόνη): Αχιλλέας Λαγοπάτης και Ελίνα Σταματάτου, αρχαιολόγος.

Υπεύθυνοι γραφείου Αθήνας: Ειρήνη Αντωνοπούλου.

Αρχαιολόγοι:

Δρ. Ελπίδα Χατζηδάκη, Lucy Blue, Ιωάννα Ευσταθίου, Στέλλα Δεμεστίχα, Δρ. Δημήτρης

Κουρκουμέλης, Χαράλαμπος Κριτζάς, Χρήστος Αγουριδής, Θεοδώρα Γαρταγάνη.

Τεχνικοί:

Βάσω Κυριακοπούλου, τοπογράφος-μηχανικός, Ανίτα Μωραϊτού, συντηρήτρια αρχαιοτήτων, Σταύρος Βοσυνιώτης, μηχανολόγος-μηχανικός, Γιώργος Βοσυνιώτης, χημικός-μηχανικός, Kyle Jachney, φωτογράφος, Ιάσων Λυκουρέζος, φυσικός, Γιάννης Μπαλτσαβιάς, αρχιτεκτων-μηχανικός.

Φοιτητές αρχαιολογίας:

Χριστίνα Παπαχριστοπούλου, Δήμητρα Μυτιλιναίου, Γιώργος Βάλβης, Γιώργος Κουτσουφλάκης, Ρίτα Γεωργουλάκη

Δύτες:

Γιάννης Γάρας, Αλκιβιάδης Δαυΐδ, Ιλεάνα Αντωνοπούλου, Γιάννης Ταβουλάρης, Γιώργος Μακρμιχάλης, Ed Moore, Ιωάννα Τζάλα, Βασίλης Έξαρχος,

Από την Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων επισκέφθηκαν τον χώρο της έρευνας και παρακολούθησαν τις εργασίες της οι αρχαιολόγοι Βασιλική Λάζαρη και Σταυρούλα Ασημακοπούλου και η γεωλόγος Ελένη Χαχαμίδου.

Γεωλόγοι:

Στην ομάδα του Τομέα Γενικής και Θαλάσσιας Γεωλογίας του Πανεπιστημίου της Πάτρας συμμετείχαν οι: Δρ. Γιώργος Φερεντίνος, Αναπλ. Καθηγητής, Δρ. Γιώργος Παπαθεοδώρου (θαλάσσιος γεωλόγος), Δρ. Νίκος Κάστανος (φυσικός ωκεανογράφος), Γιώργος Γκιώνης (Msc Γεωμορφολογίας), Θωμάς Χασιώτης (θαλάσσιος γεωλόγος).

Επισκέπτες

Κατά την ερευνητική περίοδο του 1992, τον χώρο των ανασκαφών του Ι.Ε.Ν.Α.Ε. στο Δοκό, επισκέφθηκε η τότε Υπουργός Πολιτισμού κα **Άννα Ψαρούδα-Μπενάκη**, η οποία ενημερώθηκε από τους υπευθύνους της έρευνας για την εξέλιξη των εργασιών. Την ίδια περίοδο τις ανασκαφές επισκέφθηκε ο Επίτιμος Αρχηγός Γ.Ε.Ν. αντιναύαρχος ε.α. **Ευάγγελος Λαγάρης** με τον πρόεδρο του Π.Ο.Ι.Α.Θ. κ. **Γιάννη Μαραγκουδάκη**, καθώς και η Καθηγήτρια Ιστορίας του Πανεπιστημίου Κρήτης κα **Χρύσα Μαλιέζου**.

ΤΑ ΚΕΡΑΜΕΙΚΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Η υποβρύχια ανασκαφή του 1992 στον χώρο του ναυαγίου της Μύτης Κομμένης του Δοκού απέδωσε μεγάλη ποσότητα κεραμικών ευρημάτων που μπορούν με ασφάλεια να αναχθούν, όπως και αυτά των προηγούμενων ανασκαφικών περιόδων, σε προχωρημένη (ύστερη) φάση της Πρωτοελλαδικής ΙΙ περιόδου. Αξίζει να σημειωθεί ότι κατά την ανασκαφή του 1992 εντοπίστηκαν και ανελκύστηκαν αρκετά ακέραια αγγεία από το πλούσιο κεραμικό φορτίο του ναυαγίου και άλλα τμηματικώς σωζόμενα που μπορούν εύκολα να αποκατασταθούν.

Με την πρόοδο της συντήρησης, της σχεδίασης και της μελέτης του κεραμικού υλικού που προήλθε από την ανασκαφή του 1992, διευρύνεται συνεχώς το σχηματολόγιο της Πρωτοελλαδικής ΙΙ κεραμικής του ναυαγί-

ου. Είναι βέβαιοι ότι μετά την πλήρη δημοσίευση του το μείζον κεραμικό σύνολο από τον ενάλιο χώρο της Μύτης Κομμένης θα αποτελεί σημείο αναφοράς σε κάθε μελέτη που θα πραγματεύεται το υλικό υπόβαθρο του Πρωτοελλαδικού πολιτισμού.

Από τις ακέραϊες ή σχεδόν ακέραϊες ραμφόστομες φιάλες από το χώρο του Πρωτοελλαδικού ΙΙ ναυαγίου που έχουν ήδη καθαρισθεί (βλ. επιλογή στο άρθρο των Παπαθανασόπουλου, Βήχου, Λώλου 1994, σελ. 94: έγχρ. φωτογρ.), ο τύπος ραμφόστομης φιάλης με βαθύ κυλινδρικό σώμα και κατακόρυφη λαβή αντιπροσωπεύεται από το παράδειγμα Α470 (Εικ. 4, πρβλ. Α21 από τη Λέδεζα Δοκού, εδώ Εικ. 17 και Πίν. ΙΙγ), ενώ ο τύπος φιάλης με κοντή προχολή, από το παράδειγμα Β46 (Εικ. 5), που διατηρεί μάλιστα και το πρωτογάνωμα/βερνίκι (Urfirnis) στην εξωτερική επιφάνειά του. Ας σημειωθεί ότι ο κυλινδρικός

τύπος ραμφόστομης φιάλης είναι γνωστός από δημοσιευμένα παραδείγματα προερχόμενα από μείζονες Πρωτοελλαδικές εγκαταστάσεις της ευρύτερης περιοχής του Αργοσαρωνικού, όπως η Λέρνα στην Αργολίδα και η Κολώνα στην Αίγινα (βλ. Caskey 1960, εικ. 1: Τύπος ΙΙΙ· Walter 1985, εικ. 24). Η εκδοχή της ραμφόστομης φιάλης με κοντή προχολή (Β46) βρίσκει, μεταξύ άλλων, κοντινά παράλληλα σε ποικιλίες φιαλών από τον οικισμό της Βοϊδοκοιλιάς Πυλίας (Κορρές 1980, πίν. 124β) και από το Σπήλαιο της Πλατυβόλας στην Δυτική Κρήτη (Betancourt 1985, πίν. 3Β· Godart και Tzedakis 1992, πίν. ΧΙΙΙ:1). Το παράδειγμα από την Πλατυβόλα συνιστά μία από τις σπάνιες εμφανίσεις του χαρακτηριστικού αυτού Πρωτοελλαδικού κεραμικού τύπου στην Προανακτορική Κρήτη.

Από τα πολλά αγγεία ανοικτού σχήματος

φωτ. Ν. Τσούχλος, Κ. Ξενικάκης

Εικ. 4. Μύτη Κομμένη. Ραμφόστομη φιάλη Α470 (ύψος: 18,3 εκ.).

Εικ. 5. Μύτη Κομμένη. Ραμφόστομη φιάλη Β46 (ύψος: 16,5 εκ.).

φωτ. Κ. Ξενικάκης

Εικ. 6. Μύτη Κομμένη. Σκυφοειδές αγγείο Γ153 (διάμ. χείλους: 17,5 εκ.).

Εικ. 7. Μύτη Κομμένη. Θραύσμα ανοικτού αγγείου Α81).

(φιάλες διαφόρων ειδών, λεκανίδες, κύπελλα κ.ά.) που έχουν συντηρηθεί και σχεδιασθεί, αξίζει να αναφερθεί ιδιαίτέρως το μερικώς σωζόμενο, αλλά δυνάμενο να συμπληρωθεί, λεπτό φιαλοειδές ή σκυφοειδές αγγείο (Γ153/00, Εικ. 6, Πίν. 1α) της χαρακτηριστικής κατηγορίας *Urfirnis*, με διαμορφωμένο εξέχον χείλος, που διατηρεί μία οριζόντια ταινιωτή λαβή στο επίπεδο του χείλους. Το σχήμα αυτό περιλαμβάνεται στους τύπους αγγείων της κατηγορίας *Urfirnis* της Πρωτοελλαδικής ΙΙ φάσης, αλλά δεν είναι συχνό.

Στην ευδιάκριτη ομάδα των ανοικτών φιαλοειδών ή λεκανοειδών αγγείων με οριζόντια πρόχυση στην περιοχή του χείλους, που περιλαμβάνεται στο φορτίο του ναυαγίου (βλ. Παπαθανασόπουλος, Λώλος, Βήχος 1991, 8), πρέπει τώρα να ενταχθούν τα συντηρηθέντα παραδείγματα Α226 και Γ111. Το τελευταίο (σωζ. ύψους 14,5 εκ.) φέρει οριζόντια τοξωτή λαβή στο σώμα και είναι διακοσμημένο με οριζόντια πλαστική ταινία στο σώμα και με σειρά λοξών παράλληλων εγκοπών (εγχαράξεων) αμέσως κάτω από το χείλος. Ο τύπος του ευρύστομου φιαλοειδούς προχυτικού αγγείου εμφανίζεται αρκετά διαδεδομένος στην Αργολιδο-Κορινθία. Στα Αργολικά παράλληλα του τύπου αυτού, που έχουμε ήδη επισημάνει, ως προστεθεί

και ένα από την Τίρυνθα (Weisshaar 1983, εικ. 13:3).

Στα ήδη συντηρημένα όστρακα ανοικτών αγγείων που φέρουν πλαστικές διακοσμητικές ταινίες διαφόρων τύπων στην εξωτερική πλευρά του χείλους συγκαταλέγεται θραύσμα μεγάλου σχετικώς αγγείου (Α81, Εικ. 7), με διπλή ανάγλυφη ταινία στο χείλος, αντί της συνήθους μονής.

Ο τύπος του βαθέος μόνωτου κυπέλλου αντιπροσωπεύεται στο κεραμικό υλικό του ναυαγίου από δύο (αποκατεστημένα πλέον) παραδείγματα: Το κύπελλο Γ185, ύψους 13 εκ. (χωρίς την λαβή) και το κύπελλο Γ190, ύψους 13,5 εκ., με καστανο-

μέλανο/μελανό γάνωμα καλής ποιότητας στην εξωτερική επιφάνειά του (βλ. σελ. 27, Εικ. 2α, 2β).

Ο τύπος του μικρού μόνωτου κυπέλλου με ελαφρώς γωνιώδες περίγραμμα, γνωστός από δύο παραδείγματα [Α310 και Α2 (από την Περιοχή Γ, εξωτερικά του Ακρωτηρίου Μύτη Κομμένη), εδώ Εικ. 8] στο υλικό μας, έχει ήδη προκαταρκτικώς σχολιασθεί (βλ.

Εικ. 8.
Μύτη Κομμένη.
Μόνωτο κύπελλο Α2 Περιοχής Γ
(ύψος: 5 εκ. διάμ. χείλους 6,4 εκ.).

φωτ. Κ. Ξενικάκης

Εικ. 9. Μύτη Κομμένη. Αμφορίσκος Α1 Περιοχής Δ (ύψος: 15 εκ.).

Εικ. 10. Μύτη Κομμένη. Πυξίδα Α81/4 (μέγ. διάμ. σώματος 12,5 εκ.).

Εικ. 11. Μύτη Κομμένη. Θραύσμα προχοϊσκής Α279 (σωζ. ύψος: 9 εκ., διάμ. λαμού: 6,9 εκ.).

Εικ. 12. Μύτη Κομμένη. Διά-
τρητος λαμός άωτου αγγείου
Γ203/2 (ύψος: 15 εκ.).

φωτ. Γ. Βήχος

Εικ. 13. Μύτη Κομμένη. Θραύσμα τηγανόσχημου ακεύους A494 (διαστάσεις οστράκου: 4,5Χ4,3 εκ.).

Εικ. 14. Μύτη Κομμένη.
Θραύσμα γραπτής προ-
χοϊσκής Γ191
(σωζ. ύψος: 5,1 εκ.).

φωτ. Κ. Ξενικάκης

Εικ. 15. Μύτη Κομμένη. Θραύσμα
γραπτής προχοϊσκής Γ202/38
(σωζ. ύψος: 3,4 εκ.
διαμ. βάσης 2,5 εκ.).

Παπαθανασόπουλος, Βήχος, Χατζηδάκη, Λώλος 1990, 11-12, εικ. 13· Παπαθανασόπουλος, Λώλος, Βήχος, 1991, 8). Ο συγκεκριμένος τύπος κυπέλλου δεν πρέπει να έχει Ανατολική/ Μικρασιατική προέλευση, όπως υποστηρίχθηκε παλαιότερα. Προδρομικές μορφές του μπορούν να αναγνωρισθούν τώρα σε μονόχρωμα κύπελλα των αρχών της Εποχής του Χαλκού από την πρόσφατη ανασκαφή της Δρ. Μ. Κουμουτζέλη στο Σπήλαιο του Προφήτη Ηλία στην Ριζούπολη Αττικής (βλ. Βασιλοπούλου 1997, σελ. Αυγούστου 1-4).

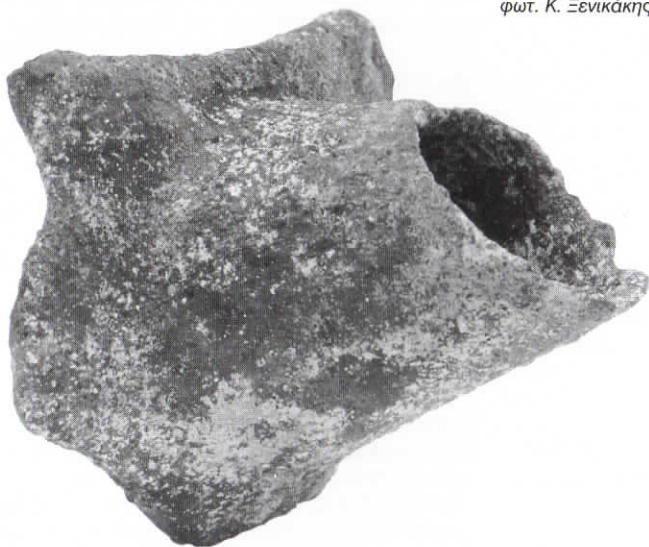
Μύτης Κομμένης, εμφανίζεται ο δίωτος ακόσμητος αμοφορίσκος Α1 Περιοχής Δ, που σώζεται ολόκληρος (συγκολλημένος), (Εικ. 9). Έχει ύψος 15 εκ. και είναι ιδιαίτερα βαρύς εξ αιτίας του ασυνήθιστα μεγάλου πάχους των τοιχωμάτων του. Έχει σώμα σφαιρικό, λαιμό σχεδόν κυλινδρικό και δύο οριζόντιες λαβές στον ώμο. Ως προς το γενικό σχήμα του, μπορεί να συγκριθεί με αδημοσίευτο(;) Πρωτοελλαδικό αμοφορίσκο, μεγαλύτερου όμως μεγέθους, εκτεθειμένο σήμερα στην πρώτη (από δεξιά) προθήκη του Αρχαιολογικού Μουσείου Αρχαίας Ισθμίας και με άλλον από τις Λιθαρές Θηβών.

Στην ομάδα των πρόχων από το φορτίο του Πρωτοελλαδικού ΙΙ ναυαγίου πρέπει να προστεθεί το παράδειγμα Α279 (Εικ. 11, Πίν. Ιγ). Πρόκειται για θραύσμα από το σώμα ακόσμητης προχοϊσκής, με λαιμό και στόμιο, που διατηρεί μικρά τμήματα της άνω και της κάτω γένεσης της κατακόρυφης λαβής της. Η ειδική κατηγορία των πρόχων με "μεταλλικά" χαρακτηριστικά (πήλινα ομοιώματα κεφαλών μεταλλικών ήλων ή άλλα ογκώματα) στις λαβές τους (για τις οποίες βλ. Παπαθανασόπουλος, Λώλος και Βήχος 1991, 8-9) εμπλουτίζεται τώρα με ένα ακόμη παράδειγμα: Α470/2 (τμήμα σώματος και λαιμού πρόχου, με κατακόρυφη ταινιωτή λαβή, στην κορυφή της οποίας υπάρχει μικρός ανά-

φωτ. Κ. Ξενικάκης

φωτ. Κ. Ξενικάκης

Εικ. 16. Λέδεζα. Τμήμα προκυτικού αγγείου A20 (σωζ. ύψος: 11,2 εκ.).

Εικ. 17. Λέδεζα. Μεγάλο τμήμα ραμφόστομης φιάλης A21 (σωζ. ύψος: 11 εκ.).

γλυφος δίσκος, ομοίωμα προφανώς κεφαλής ήλου). Ομοίωμα κεφαλής ήλου εμφανίζεται και στο επάνω μέρος ταινιόσχημης λαβής μικρού γραπτού Π.Ε. II αγγείου (προχοϊσκης;) από την γειτονική θέση της Αγίας Μαρίας Σπετσών (αδημοσίευτου, εκτεθειμένου στο Μουσείο Σπετσών).

Από τις τμηματικώς σωζόμενες πυξίδες της Πρωτοελλαδικής II περιόδου που συντηρήθηκαν προσφάτως, μία (A81/04, Εικ. 10, Πίν. Ιβ) διατηρεί ολόκληρο το περίγραμμα της, ενώ εντοπίζεται και μεγάλο σχετικώς θραύσμα σώματος πυξιδοειδούς ή ασκοειδούς αγγείου (A4 Περιοχής Β), με οριζόντια κυλινδρική λαβή στην ράχη.

Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει το τμηματικώς σωζόμενο άωτο αγγείο Γ203/2 (σωζ. ύψους 15 εκ.), που ανασύρθηκε από τον χώρο του Π.Ε. II ναυαγίου κατά την τελευταία ανασκαφική περίοδο (Εικ. 12, Πίν.

φωτ. Κ. Ξενικάκης

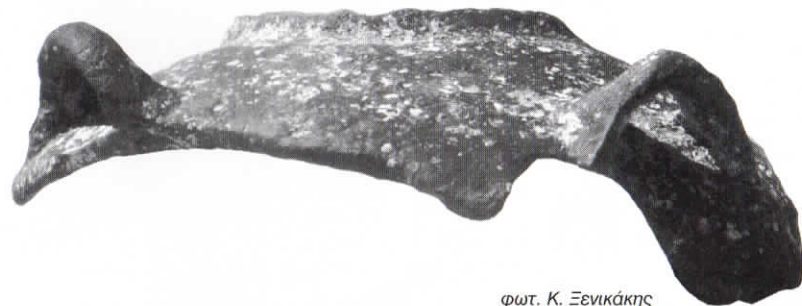

Εικ. 18. Λέδεζα. Τμήμα ανοικτού αγγείου με υπερψυγμένη λαβή A24 (σωζ. ύψος: 7 εκ.).

1δ). Χαρακτηρίζεται από υψηλό διάτρητο κυλινδρικό λαιμό, που στενεύει ελαφρώς προς τα επάνω, ενώ το σώμα (γάστρα) του, με υπολείμματα μελανού γανώματος/ βερνικιού, θα πρέπει να ήταν σφαιρικό ή ημισφαιρικό. Πρόκειται περί σπανιότατου Πρωτοελ-

Εικ. 19. Λέδεζα.

Ανώτερο τμήμα μικρής πυξίδας A26.

φωτ. Κ. Ξενικάκης

λαδικού II κεραμεικού τύπου - αγγείου προφανώς ειδικής χρήσεως, ίσως θυμιατηρίου. Καλό συγκριτικό παράλληλο για το ειδικό αυτό σχήμα προσφέρεται από ανάλογο αγγείο με διάτρητο κυλινδρικό λαιμό από την Βοϊδοκοιλιά Πυλίας (βλ. Κορρές 1978, 338, εικ. 4, πίν. 212γ, της Π.Ε. II περιόδου), του οποίου όμως το σύστημα ισορροπίας, αποτελούμενο ίσως από κύλινδρο ανοικτό κάτω, έχει θραυσθεί (εδώ *Εικ. 20*). Υψηλός διάτρητος λαιμός, πιθανώς από αγγείο ομοίου σχήματος έχει βρεθεί και στην Τροία II (βλ. Saherwala 1985, 20, εικ. 7: 786).

Άξιο ειδικής μνείας είναι το θραύσμα A494 (*Εικ. 13*), επειδή είναι το πρώτο όστρακο, ανάμεσα στα κεραμικά ευρήματα του ναυαγίου, που μπορεί με βεβαιότητα να αποδοθεί σε τηγανόσχημο σκεύος Κυκλαδικού τύπου. Πρόκειται για θραύσμα σώματος τηγανόσχημου σκεύους που διατηρεί μικρό μέρος της εμπίεστης και εγχάρακτης διακόσμησης στην κάτω (εξωτερική) επιφάνειά του: έντυπο περιαιρεσιδές κόσμημα και δύο σειρές λοξών παράλληλων εγχάρακτων γραμμών. Ο τύπος του τηγανόσχημου σκεύους χαρακτηρίζει ιδιαίτερα την Κυκλαδική κεραμική της Πρωτοκυκλαδικής II περιόδου, αν και πρωτοεμφανίζεται στο Κυκλαδικό σχηματολόγιο ήδη κατά την ΠΚ Ι-II μεταβατική φάση (βλ. Barber 1987, εικ. 58: 5, 12), απαντά όμως συχνά και στο κεραμικό υλικό από Πρωτοελλαδικές θέσεις στην Αττικο-Βοιωτία, την Εύβοια και την Αργολίδο-Κορινθία.

Αξιοσημείωτη, τέλος, είναι η παρουσία, μεταξύ των οστράκων αγγείων της Πρωτοελλαδικής II περιόδου που ανελκύστηκαν κατά το 1992, **τριών** θραυσμάτων μικρών κλειστών αγγείων που φέρουν γραπτή διακόσμηση (για την παρουσία γραπτής κεραμικής στο στρώμα της Λέρνας III βλ. Caskey 1968, 315). Είναι τα **πρώτα** δείγματα γραπτής Πρωτοελλαδικής II κεραμικής που ανευρίσκονται στον χώρο του ναυαγίου της Μύτης Κομμένης. Σ' αυτά περιλαμβάνονται:

Γ191: Ανώτερο ήμισυ προχοϊσκης με γραπτή διακόσμηση αποτελούμενη από διαγραμμισμένα τρίγωνα (*Εικ. 14, Πίν. IIβ*). Για τον χαρακτηριστικό αυτό διακοσμημένο κεραμικό τύπο της Π.Ε. II περιόδου, πρβλ. παραδείγματα από την Αγία Μαρίνα Σπετσών

(Θεοχάρης 1971, 88, 91, σχέδ. 6 και άλλο αδημοσίευτο, στο Μουσείο Σπετσών: SP. 71, No. 57) και την περιοχή της Αρχαίας Ισθμίας (εκτεθειμένη προχοϊσκη στην πρώτη, από δεξιά, προθήκη του Αρχαιολ. Μουσείου Αρχαίας Ισθμίας).

Γ202/38: Θραύσμα σώματος μικρού κλειστού αγγείου (προχοϊσκης;), με παχέα σχετικώς τοιχώματα (*Εικ. 15*), καθώς και θραύσμα βάσης και κατωτέρου σώματος μικρού αγγείου (προχοϊσκης;). Και τα δύο θραύσματα φέρουν διακόσμηση από κατακόρυφες γραμμές, με αιχμηρά άκρα. Πρβλ. αδημοσίευτα όστρακα από την Αγία Μαρίνα Σπετσών, που φυλάσσονται στο Μουσείο Σπετσών: SP. 71, No. 37, No. 7B, No. 13/9.

Παράλληλα με το έργο του καθαρισμού των πολυπληθών οστράκων και αγγείων στο Εργαστήριο του Μουσείου Σπετσών από τις ειδικευμένες συντηρήτριες του Ι.Ε.Ν.Α.Ε., προχώρησε η αποκτάσταση (συμπλήρωση) αρκετών αγγείων και σκευών από το ογκώδες κεραμικό φορτίο του Πρωτοελλαδικού ναυαγίου. Εντυπωσιακό εμφανίζεται, μετά

την πλήρη αποκατάστασή του, το μεγάλο πύραυνο A41/A67/A96, με τις τέσσερις κομβιόσχημες λαβές, γνωστό από προηγούμενες δημοσιεύσεις μας.

ΛΕΔΕΖΑ

Στο πλαίσιο του συνολικού ερευνητικού προγράμματος του Δοκού, προωθήθηκε και η επεξεργασία του κεραμικού υλικού από την Πρωτοελλαδική II εγκατάσταση της Λέδεζας στην βόρεια ακτή της νήσου, που φυλάσσεται και συντηρείται στο Μουσείο Σπετσών. Το υλικό αυτό, που εμφανίζεται σύγχρονο με το κεραμικό φορτίο του ναυαγίου της Μύτης Κομμένης, προέρχεται από παλαιότερες σωστικές περισυλλογές, καθώς και από την υποβρύχια έρευνα που πραγματοποιήθηκε το Ι.Ε.Ν.Α.Ε. τον Αύγουστο του 1991 στον χώρο του Πρωτοελλαδικού λιμένος της Λέδεζας.

Από τα Πρωτοελλαδικά II αγγεία και σκεύη από τον θαλάσσιο χώρο της Λέδεζας που έχουν μέχρι στιγμής συντηρηθεί, πέραν των ήδη δημοσιευθέντων (βλ. Παπαθανασόπουλος, Λώλος και Βήχος 1991, 14-15, 27) αξίζει να μνημονευθούν τα ακόλουθα:

A20 (*Εικ. 16, Πίν. IIα*): Τμήμα ευρυστόμου προχυτικού αγγείου (πρβλ. άλλα ανοικτά προχυτικά αγγεία στο κεραμικό φορτίο του Πρωτοελλαδικού II ναυαγίου: βλ. Παπαθανασόπουλος, Λώλος και Βήχος 1991, 8).

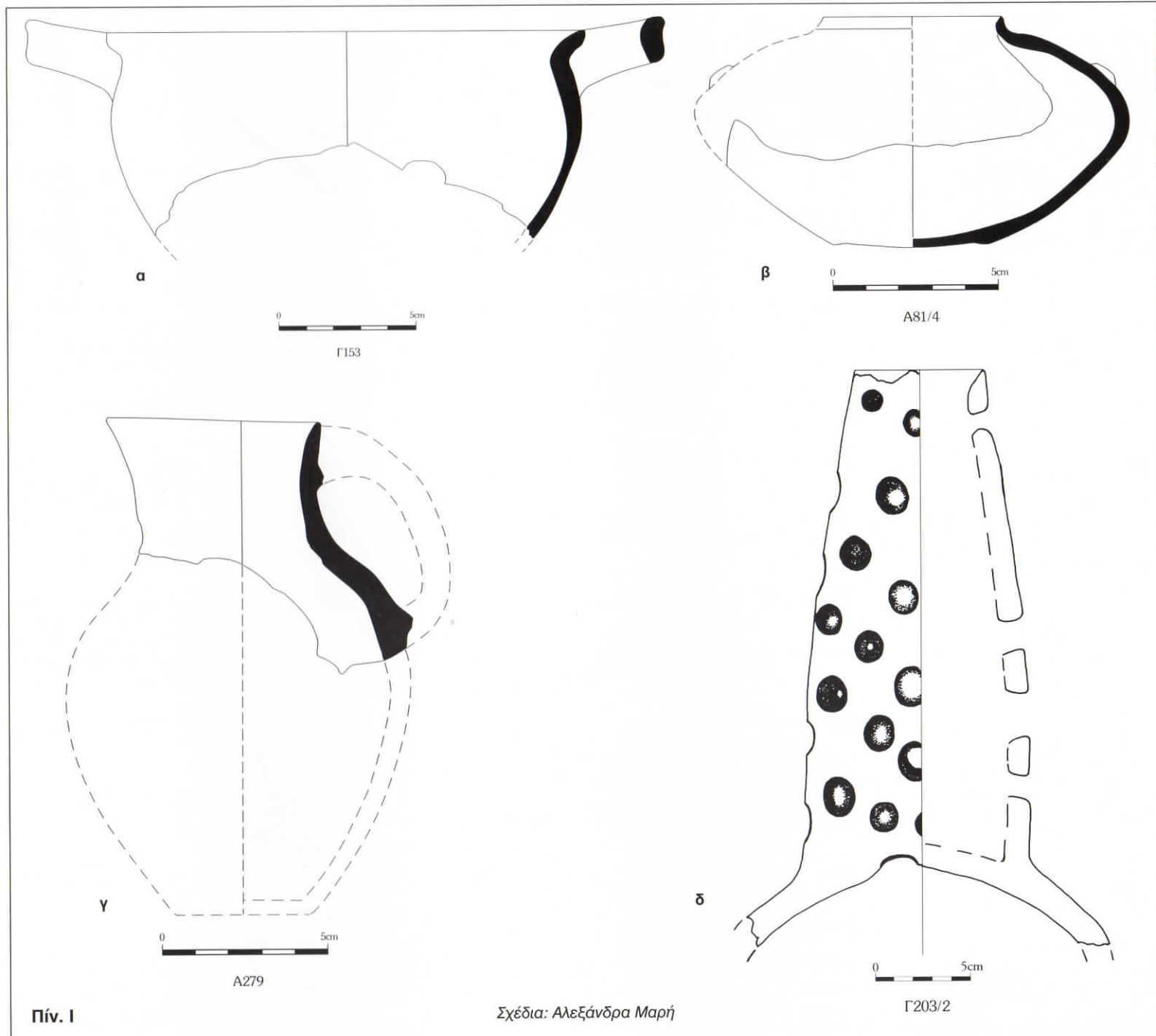
A21 (*Εικ. 17, Πίν. IIγ*): Τμήμα σώματος ραμφόστομης φιάλης του κυλινδρικού τύπου, με κατακόρυφη λαβή.

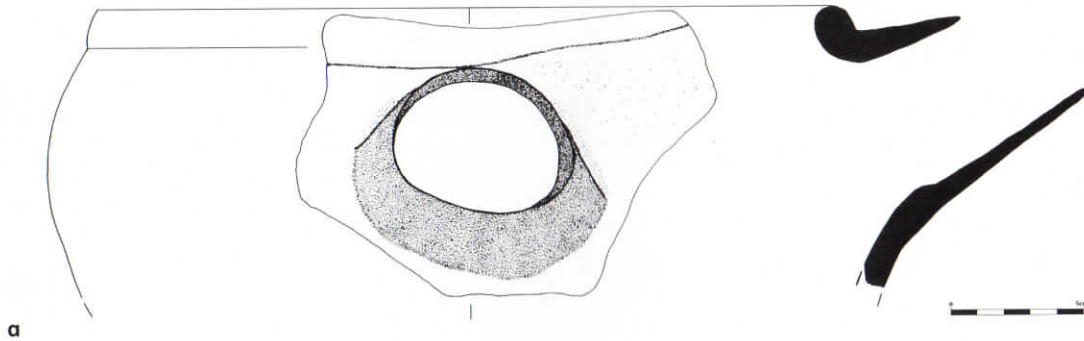
A24 (*Εικ. 18*): Τμήμα ανοικτού αγγείου, με ελαφρώς υπερυψωμένη δακτυλιόσχημη λαβή, μάλλον ασυνήθους τύπου.

A26 (*Εικ. 19*): Τμήμα μικρής πυξίδος, που διατηρεί δύο οριζόντιες λαβές στον ώμο.

Εικ. 20. Βοϊδοκοιλιά Πυλίας.

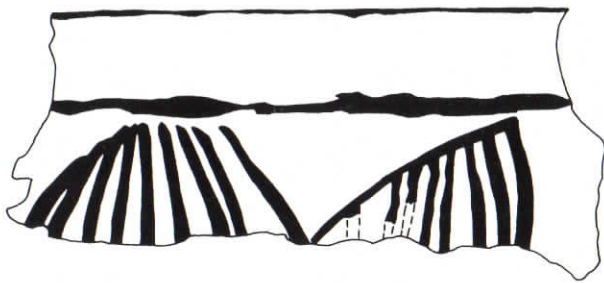
Άνω αγγείο με διάτρητο κυλινδρικό λαιμό της Π.Ε. II περιόδου (Κορρές 1978, πίν. 212γ).

α

A20 (ΛΕΔΕΖΑ)

β

Γ 191 (ανάπτυγμα διακόσμησης)

γ

A21 (ΛΕΔΕΖΑ)

Πίν. II

Σχέδια: Αλεξάνδρα Μαρή

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Barber R. L. N., 1987: *The Cyclades in the Bronze Age*, Duckworth, London.
- Βασιλοπούλου Β. (επιμ. έκδ.), 1997: *Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας Σπηλαιολογίας, 1977-1997: Ημερολόγιο 1997*, Αθήνα.
- Betancourt P. P., 1985: *The History of Minoan Pottery*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Caskey J. L., 1960: "The Early Helladic Period in the Argolid", *Hesperia* 29, 285-303.
- Caskey J. L., 1968: "Lerna in the Early Bronze Age", *AJA* 72, 313-316.
- Θεοχάρης Δ. Ρ., 1971: "Αγία Μαρίνα Σπετσών", *ΑΔ* 26 (1971), Μέρος Β' 1: Χρονικά (Αθήναι, έκδ. 1974), 84-93.
- Godart L., Tzedakis Y., 1992: *Témoignages archéologiques et épigraphiques en Crète occidentale du Néolithique au Minoen Récent IIIB (Incunabula Graeca Vol. XCIII)*, Roma.
- Κορρές Γ. Σ., 1978: "Έρευναι και ανασκαφαί ανά την Πυλΐαν", *ΠΑΕ* 1978, 323-360.
- Κορρές Γ. Σ., 1980: "Ανασκαφαί ανά την Πυλΐαν", *ΠΑΕ* 1980, 120-187.
- Παπαθανασόπουλος Γ., Βήχος Γ., Χατζηδάκη Ε., Λώλος Γ., 1990: "Δοκός: Ανασκαφική περίοδος 1990, Υποβρύχια Έρευνα", *ΕΝΑΛΙΑ*, Τόμ. ΙΙ, 3/4, 1990, 6-29.
- Παπαθανασόπουλος Γ., Βήχος Γ., Λώλος Γ., 1991: "Δοκός: Ανασκαφική περίοδος 1991", *ΕΝΑΛΙΑ*, Τόμ. ΙΙΙ, 1/2, 1991, 26-28.
- Παπαθανασόπουλος Γ., Βήχος Γ., Λώλος Γ., 1991: "Δοκός: Ανασκαφική περίοδος 1991, Υποβρύχια Έρευνα", *ΕΝΑΛΙΑ*, Τόμ. ΙΙΙ, 3/4, 1991, 4-29.
- Παπαθανασόπουλος Γ., Βήχος Γ., Λώλος Γ., 1994: "Δοκός: Το αρχαιότερο γνωστό ναυάγιο στον κόσμο", περ. *Experiment*, Έτος 1, Αρ. 3 (Καλοκαίρι 1994), 76-113.
- Saherwala G., 1985: "Στα ίχνη του Ομήρου", στον τόμο *Τροία: Ανασκαφές και ευρήματα του Ερρίκου Σλήμαν*, Αθήνα, Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης 1985, Υπουργείο Πολιτισμού και Επιστημών, Αθήνα, σελ. 16-21
- Walter H., 1985: *Ο κόσμος της αρχαίας Αίγινας, 3000-1000 π.Χ.*, Αθήνα.
- Weisshaar H.-J., 1983: "Bericht zur Frühhelladischen Keramik: Ausgrabungen in Tiryns 1981", *Archäologischer Anzeiger* 1983, 329-358.

ΟΙ ΜΥΛΟΛΙΘΟΙ ΑΠΟ ΤΟ ΠΡΩΤΟΕΛΛΑΔΙΚΟ ΦΟΡΤΙΟ ΤΟΥ ΔΟΚΟΥ

Χρήστου Αγουρίδη

Κατά την διάρκεια της συστηματικής υποβρύχιας έρευνας στο Πρωτοελλαδικό ναυάγιο του Δοκού που έγινε από το Ι.ΕΝ.Α.Ε. υπό τη διεύθυνση του Δρα Γ. Παπαθανασόπουλου, ανελκύστηκαν από το βυθό αρκετά ακέραια ή σχεδόν ακέραια Πρωτοελλαδικά αγγεία, χιλιάδες όστρακα, δύο λίθινες άγκυρες, πυρήνες και λεπίδες από οψιανό, κόκκαλα και δόντια ζώων, καθώς και ένας μεγάλος αριθμός μυλόλιθων¹.

Η κεραμική από το φορτίο του Δοκού, ανήκει σε προχωρημένη φάση της ΠΕ II περιόδου και περιλαμβάνει όλους τους βασικούς τύπους που είναι γνωστοί από άλλες χερσαίες θέσεις. Η ποικιλία των τύπων αυξάνεται καθώς προχωρεί η συντήρηση και η μελέτη των χιλιάδων οστράκων που έχουν ανελκυσθεί μέχρι σήμερα. Το κεραμικό σύνολο του Δοκού μπορεί να συμβάλει αποφασιστικά στη μελέτη της Πρωτοελλαδικής κεραμικής.

Οι πολυάριθμοι μυλόλιθοι και τριπήρες² μπορούν με ασφάλεια να χρονολογηθούν στην ίδια περίοδο, καθώς πολλοί από αυτούς βρέθηκαν συσσωματωμένοι με Πρωτοελλαδικά όστρακα. Η ερευνητική ομάδα ασχολήθηκε κατά προτεραιότητα με την καταγραφή, μελέτη και συντήρηση των κεραμικών ευρημάτων, που απαιτούσαν άμεσα μέτρα συντήρησης και αφαλάτωσης. Σε ένα μεταγενέστερο στάδιο, ξεκίνησε και η συστηματική μελέτη των μυλόλιθων και των τριπήρων από το ανελκυσθέν σύνολο από το Δοκό. Η μελέτη του συνόλου των λίθινων εργαλείων του Δοκού θα προσφέρει νέα στοιχεία για τη διακίνηση των λίθινων πρώτων υλών στον Αργοσαρωνικό αλλά και ευρύτερα στο Αιγαίο, κατά την ακμάζουσα ΠΕ II περίοδο.

Στη μελέτη του λίθινου υλικού από το Δοκό, χρήσιμα συγκριτικά στοιχεία θα προσφέρει το στρωματογραφημένο υλικό από άλλες θέσεις, καθώς και η θεμελιώδης μελέτη του C. Runnels πάνω στους μυλόλιθους της Αργολίδας (Runnels 1981, 1985, 1988).

Παρά το γεγονός ότι η μελέτη των μυλόλιθων του Δοκού βρίσκεται ακόμη σε προκαταρκτικό στάδιο, μπορούν να διατυπωθούν εδώ κάποιες γενικές παρατηρήσεις που αφορούν κυρίως τις πρώτες ύλες που έχουν χρησιμοποιηθεί, την προέλευσή τους και την τυπολογία τους, τη

Εικ. 1.

α: Ο μυλόλιθος Α450, ωοειδούς περιγράμματος
β: Ο μυλόλιθος Α37/3, ελλειψοειδούς περιγράμματος
γ: Ο μυλόλιθος Α454, ορθογώνιου περιγράμματος

φωτ. Χ. Αγουρίδης

χρήση τους και το ρόλο της νήσου Δοκός στο δίκτυο του διαμετακομιστικού εμπορίου στον Αργοσαρωνικό.

Πετρολογία μυλολίθων

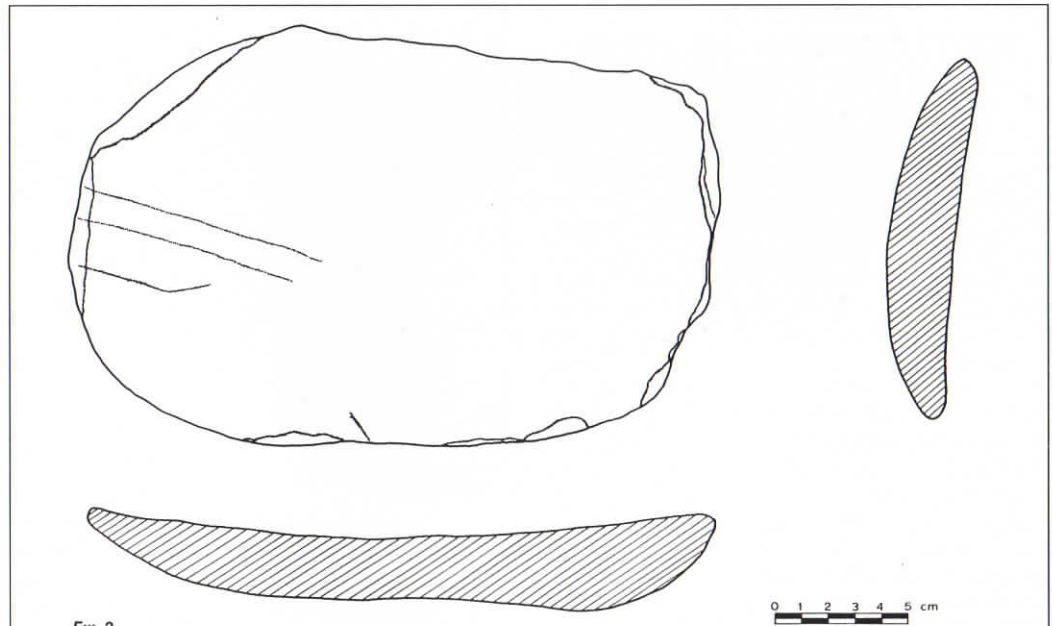
Κατά την Πρωτοελλαδική περίοδο παρατηρείται καθαρά, μια στροφή στον τρόπο παραγωγής των μυλολίθων. Οι μικρές πλάκες από πωρόλιθο της Νεολιθικής Εποχής δίνουν τη θέση τους στους μεγαλύτερους μυλολίθους από ηφαιστειακά πετρώματα, κυρίως ανδεσίτες (Runnels 1981: 101-5, fig. 17-9, pl. 2-4 και 1985: 35, fig. 3.2)³. Η πετρογραφική ανάλυση των μυλολίθων που βρέθηκαν στην Αττική (στο σπήλαιο του Κίτσου και τον Άγιο Κοσμά) και την Αργολίδα, έδειξε ότι προέρχονται από ανδεσίτη της Αίγινας (Runnels et. al. 1981: 233-9).

Μια πρώτη οπτική εξέταση των μυλολίθων του Δοκού, παραπέμπει στο ίδιο χαρακτηριστικό χονδρόκοκκο ηφαιστειακό πέτρωμα, με σκούρο φαιό ή καφέ χρώμα. Οι άσπροι και μαύροι χαρακτηριστικοί κρύσταλλοι του ανδεσίτη είναι εύκολα αναγνωρίσιμοι.

Ελήφθησαν δέκα δείγματα από αντίστοιχα εργαλεία και εξετάστηκαν οπτικά στο μικροσκόπιο (Πίν. 1). Πέντε από τα δείγματα αυτά είναι χωρίς αμφιβολία ανδεσίτες, αν και οπτικά το χρώμα τους ποικίλει από σκούρο φαιό έως καφέ. Η χρωματικές αυτές αποχρώσεις, ίσως οφείλονται στη μακροχρόνια παραμονή τους σε θαλάσσιο περιβάλλον ή απλά στο γεγονός ότι προέρχονται από διαφορετικό σημείο του ίδιου λατομείου.

Τρία από τα δείγματα είναι μικρογρανίτης, επίσης ηφαιστειακό πέτρωμα, που απαντάται στο ίδιο περιβάλλον με τον ανδεσίτη. Ένα άλλο από τα δείγματα είναι δασίτης και ένα άλλο, πιθανώς, κερατίτης. Το τελευταίο αυτό δείγμα (Γ202/20) προέρχεται από έναν σφαιρικό τριπτήρα. Η πλειοψηφία των τριπτήρων φαίνεται ότι προέρχεται από το ίδιο χαρακτηριστικό σκούρο καφέ ή μαύρο πέτρωμα, που είναι πολύ σκληρότερο του ανδεσίτη, προφανώς από την έκθεσή του σε υψηλές θερμοκρασίες. Πρόκειται για μεταμορφωμένο πέτρωμα που σχηματίστηκε από την επαφή του με άλλα ηφαιστειακά πετρώματα και κατά συνέπεια μπορεί να συνυπάρξει στο ίδιο περιβάλλον με τον ανδεσίτη. Τέτοιο περιβάλλον υπάρχει, όπως είναι γνωστό, στο ηφαιστειακό τόξο του νοτίου Αιγαίου.

Το λίθινο σύνολο του Δοκού πιθανώς να προ-

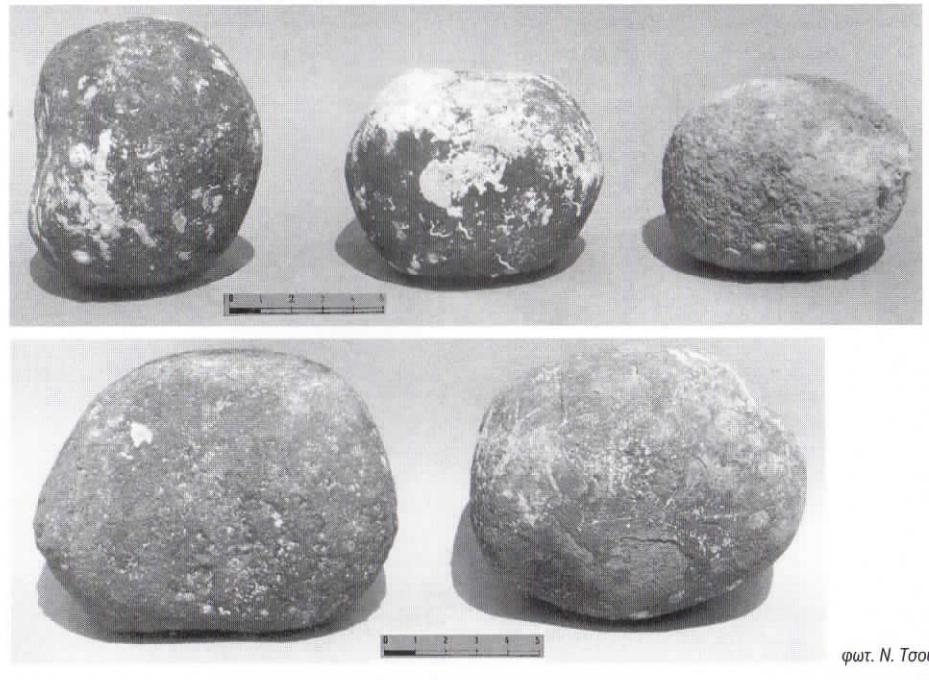

Εικ. 2.

Σχέδιο του ωσειδούς μυλολίθου A450

Σχέδιο: Αλεξάνδρα Μαρή

Εικ. 3. Παραδείγματα σφαιρικών τριπτήρων από το Δοκό

φωτ. Ν. Τσούχλος

Εικ. 4. Ο μολόλιθος A406

φωτ. Ν. Τσούχλος

έρχεται από την περιοχή του Σαρωνικού (Αίγινα, Μέθανα, Πόρος). Όμως, για να προσδιοριστεί με ακρίβεια η προέλευσή του, χρειάζεται περισσότερη εργαστηριακή έρευνα. Η πετρολογική ανάλυση λεπτών τομών από μεγαλύτερο αριθμό δειγμάτων θα είναι το αμέσως επόμενο στάδιο της μελέτης. Επιπλέον, η χημική ανάλυση των δειγμάτων θα δώσει ακριβείς απαντήσεις στο πρόβλημα της προέλευσης, περιλαμβάνοντας ή αποκλείοντας μακρινές πηγές από το νότιο-ανατολικό τμήμα του ηφαιστειακού τόξου, όπως είναι η Μήλος, η Θήρα, η Κίμωλος, η Νίσυρος και η Κως. Οι αναλύσεις αυτές θα είναι ιδιαίτερα χρήσιμες, διότι ίσως μας επιτρέψουν να καταλάβουμε τον τρόπο με τον οποίο διακινούνταν οι λίθινες πρώτες ύλες στο Αιγαίο κατά την ΠΕ περίοδο.

Τυπολογία μολολίθων

Το σύνολο του Δοκού περιλαμβάνει όλα τα βασικά σχήματα των μολολίθων της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού: ωσειδούς περιγράμματος, ελλειψοειδές και ορθογώνιο (Εικ. 1α, 1β, 1γ και Εικ. 2). Η μεγάλη πλειοψηφία των τριπτήρων είναι σφαιρικοί (Εικ. 3). Έχουν, παρόλα αυτά, παρατηρηθεί μέχρι στιγμής και δύο νέοι τύποι: ένας κυκλικός-ωσειδής, κλωουροκωνικής διατομής (Εικ. 4, 5) και ένας ορθογώνιος με αποστρογγυλεμένες άκρες και ελλειπτική διατομή (Εικ. 6). Ο πρώτος (A406, Εικ. 5) έχει ογκώδες σώμα με δύο κυκλικές και επίπεδες επιφάνειες.

Η επάνω (μεγαλύτερη) είναι η επιφάνεια χρήσης, ενώ η κάτω (μικρότερη), είναι η βάση για στήριξη στο έδαφος. Ο δεύτερος μολόλιθος (A179/1, Εικ. 6) είναι ελαφρύτερος και η στενή επιφάνειά του υποδηλώνει, ίσως, τη χρήση του για ακόνισμα λίθινων ή μεταλλικών εργαλείων, παρά για άλεσμα δημητριακών. Οι δύο αυτοί μολόλιθοι δε φέρουν κανένα ίχνος χρήσης.

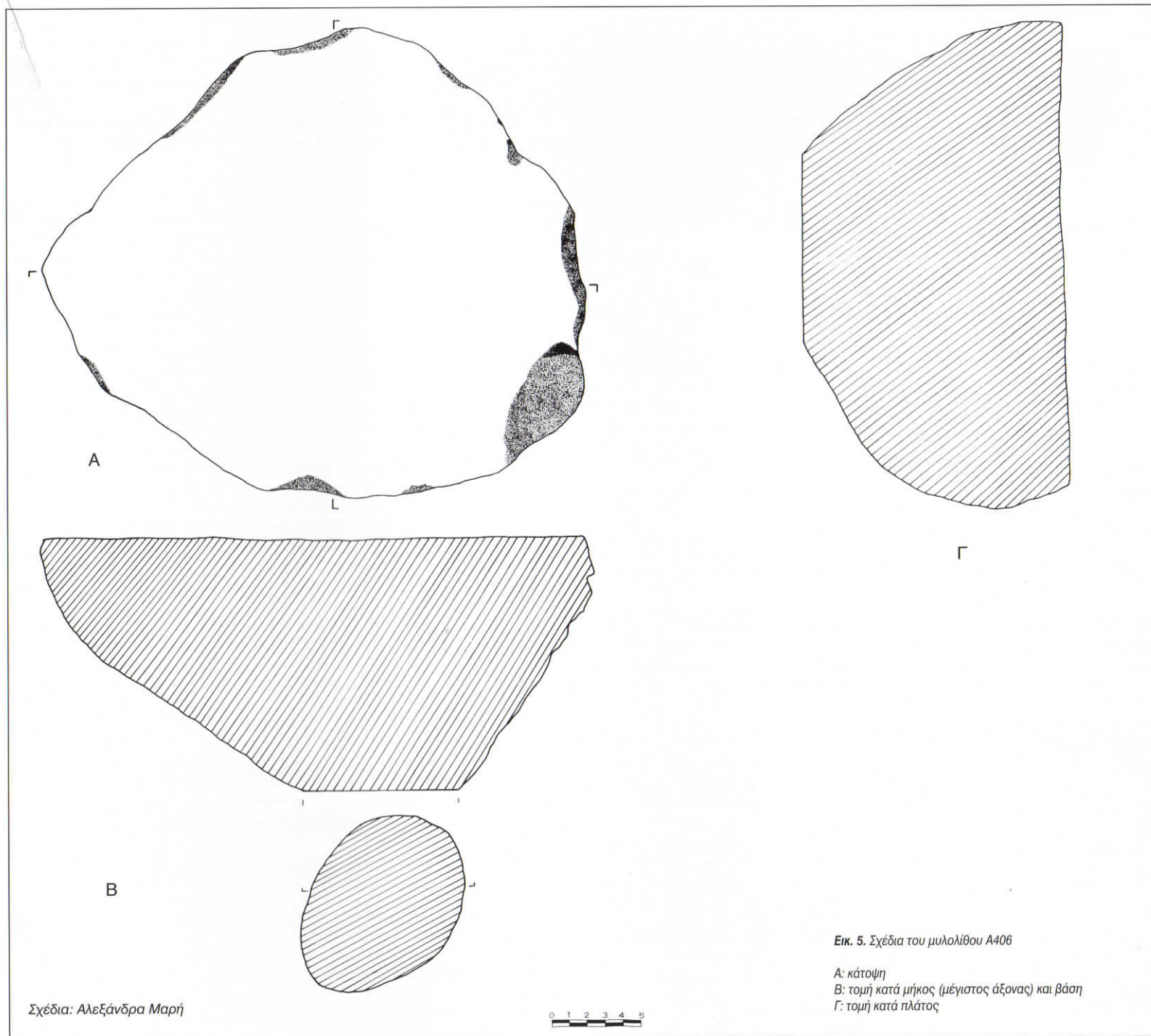
Οι μολόλιθοι από ανδραειτή παράγονταν με πελέκημα. Οι ογκόλιθοι της πρώτης ύλης διαμορφώνονταν στο επιθυμητό σχήμα με κάποιο αιχμηρό λίθινο ή μεταλλικό εργαλείο. Στη συνέχεια οι επιφάνειες λειαίνονταν με πελέκημα, χρησιμοποιώντας μικρότερο αιχμηρό εργαλείο ή με τριβή από σκληρότερη πέτρα. Πολλοί από τους μολολίθους φέρουν τα ίχνη των εργαλείων από τη διαδικασία διαμόρφωσης, όπως για παράδειγμα ο A129/01 (Εικ. 7), ο οποίος φέρει καθαρά ίχνη κατεργασίας από αιχμηρό, πιθανώς μεταλλικό εργαλείο.

Αρκετοί μολόλιθοι φέρουν, επίσης, εκτεταμένα ίχνη χρήσης από την παλινδρομική ή περιστροφική κίνηση του τριπτήρα επάνω στην κοίλη επιφάνειά τους (π.χ. A454, Εικ. 1γ). Παρόλα αυτά, η μεγάλη πλειοψηφία δεν φέρει κανένα ίχνος χρήσης. Από τα 123 λίθινα εργαλεία (52 μολόλιθοι ή θραύσματα μολολίθων και 71 τριπτήρες ή θραύσματα τριπτήρων) του λίθινου υλικού από το Δοκό, μόνο 40 αποτελούν αέριαι παραδείγματα (15 μολόλιθοι και 27 τριπτήρες). Όταν ολοκληρωθεί η μελέτη του συνόλου των μολολίθων του Δοκού θα διαπι-

στωθεί αν από τα θραύσματα μπορούν να συμπληρωθούν μερικά ακόμα παραδείγματα. Τότε, ίσως καταστεί δυνατό, να διαπιστώσουμε αν όλοι οι μολόλιθοι μεταφέρθηκαν στο Δοκό αέριαι ή ορισμένοι σε αποσπασματική κατάσταση, πράγμα που θα βοηθήσει στην ερμηνεία της φύσης αυτού του φορτίου.

Παρατηρήσεις

Η ιδέα ενός πλοίου που μετέφερε μικτό φορτίο καραμεικής και ανταλλάξιμου έρματος, είναι πολύ ελκυστική και μας υποβάλλεται από μεταγενέστερα ναυάγια που έχουν ερευνηθεί, τα οποία μετέφεραν μεγάλους μολόλιθους ως έρμα (π.χ. τα ναυάγια του πλοίου της Κυρήνης και του *El Sec-Palma de Mallorca*, και τα δύο του 4ου π.Χ. αιώνα). Μέχρι στιγμής δεν υπάρχουν αρχαιολογικά δεδομένα για μεγάλα ποντοπόρα πλοία κατά την ΠΕ II περίοδο. Η πρόταση του Runnels ότι τα μακρά κωπήλατα πλοία, όπως αυτά απεικονίζονται στα τηγανόσχημα σκεύη της Σύρου, υπήρξαν οι φορείς του εμπορίου της Πρώιμης Χαλκοκρατίας στο Αιγαίο, και κατ' επέκταση και των μολολίθων από ανδραειτή ως μέρος του φορτίου τους, πρέπει να αναθεωρηθεί. Αν δεχθούμε την υπόθεση ότι τα πλοία αυτά ήταν μονόξυλα ίσως με κάποια υπερκατασκευή, τότε η περίπτωση να έφεραν έρμα, πρέπει να απορριφθεί. Το σχήμα τους δεν προσφέρεται για μεταφορά φορτίων και σίγουρα δεν απαιτείται έρμα για καλύτερη πλεύση, καθώς έχουν λίγα έξαλα και μικρό πλάτος. Το μεγάλο μήκος τους και τα πολλά απεικονιζόμενα κουπιά (20 περίπου από κάθε πλευρά) δείχνουν καθαρά ότι τα σκάφη αυτά είχαν σχεδιαστεί για την επίτευξη μεγάλης ταχύτητας⁴. Αυτό βέβαια δεν αποκλείει τη μεταφορά μικρών σε όγκο, αλλά μεγάλων σε αξία φορτίων, όπως για παράδειγμα μεταλλικών αντικειμένων ή πυρήνων οψιανού. Από τα λίγα αρχαιολογικά δεδομένα που διαθέτουμε μέχρι σήμερα για τα Πρωτοελλαδικά πλοία⁵, είναι φανερό ότι υπήρχαν διάφοροι τύποι σκαφών που εξυπηρετούσαν διαφορετικές ανάγκες. Το έρμα, αν υπήρχε, θα αποτελούσε στοιχείο κάποιας πιο σύνθετης κατασκευής, ίσως αποτελούμενης από συνδεδεμένες μεταξύ τους σανίδες. Στην περίπτωση αυτή, τα πλοία θα είχαν μεγαλύτερο πλάτος, θα διέθεταν καρένα, ίσως και άλμπουρο με πανί. Τέτοια σκάφη όμως απεικονίζονται για πρώτη φορά στο Αιγαίο, όπως είναι γνωστό, σε Πρωτομινω-

φωτ. Χ. Αγουρίδης

Εικ. 6. Ο μυκολόθος Α179/1

ϊκούς ΙΙΙ και Μεσομινωϊκούς Ι σφραγιδολίθους. Καθώς απουσιάζουν, προς το παρόν, αρχαιολογικά δεδομένα για την ύπαρξη μεγάλων εμπορικών πλοίων αυτή την εποχή, νομίζω ότι δεν μπορούμε να δώσουμε πειστικές απαντήσεις σε τέτοιου είδους προβλήματα. Μπορούμε μόνο να κάνουμε υποθέσεις: ότι, δηλαδή, στολίσκοι από πολλά μικρά κωπήλατα πλοία εκτελούσαν το θαλάσσιο εμπόριο κατά την Πρωτοελλαδική περίοδο, στην περίπτωση που δεν υπήρχαν ήδη μεγαλύτερα ποντοπόρα πλοία.

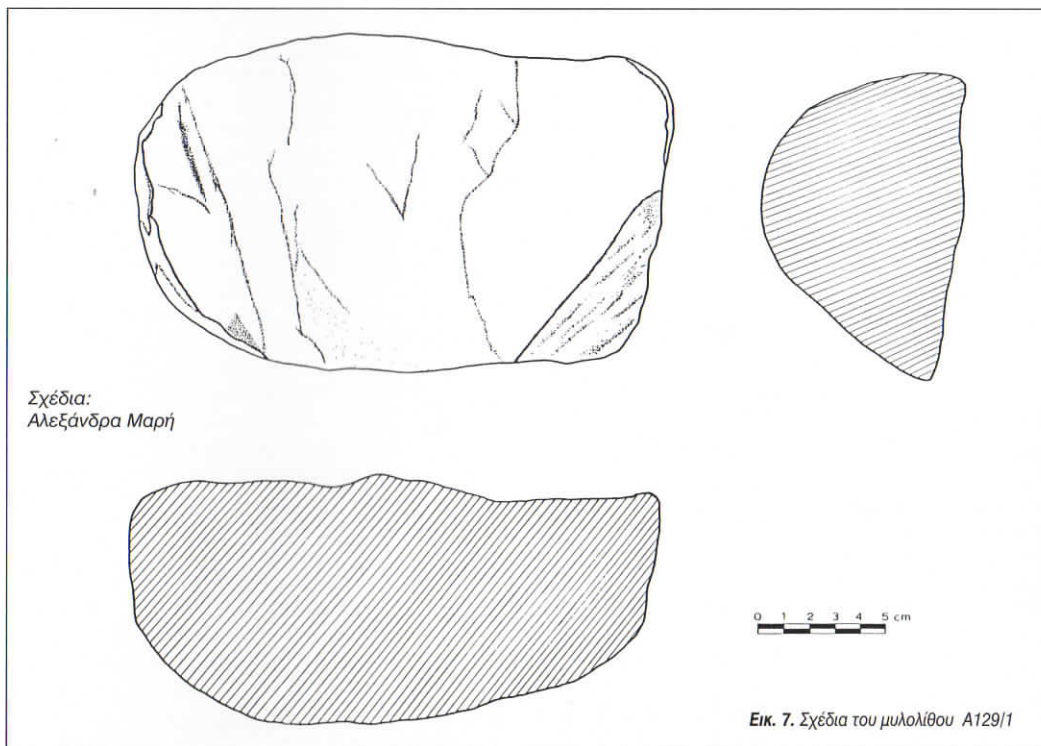
Στο νησί του Δοκού έχουν μέχρι στιγμής εντοπιστεί δύο σύγχρονες παράκτιες Πρωτοελλαδικές θέσεις. Η πρώτη βρίσκεται στην κορυφή του ακρωτηρίου Μύτη Κομμένη, κοντά στο χώρο του Πρωτοελλαδικού φορτίου και περιλαμβάνει περιορισμένης έκτασης ίχνη θεμελίωσης τοίχων. Τα ίχνη της Πρωτοελλαδικής εγκατάστασης συνεχίζονται μέχρι τον αυχένα του ακρωτηρίου, όπου ανασκάπτεται ένας Υστεροελλαδικός οικισμός, ο οποίος πρέπει να θεμελιώθηκε πάνω σε προγενέστερο του της ΠΕ εποχής (Παπαθανασόπουλος 1989: 26).

Η δεύτερη θέση βρίσκεται στον όρμο Λέδεζα, νότια του όρμου Σκίντου και περιλαμβάνει πιο εκτεταμένα κατάλοιπα τοίχων, που ξεκινούν από την βραχώδη ακτή και καταλήγουν στη θάλασσα μέχρι το βάθος των 3-4 μέτρων (Κύρου 1990: 71-72, 250 και Παπαθανασόπουλος, κ.ά: 1994: 14). Καμμία από τις δύο θέσεις δε βεβαιώνει την ύπαρξη ενός οικισμού τέτοιας έκτασης, που θα μπορούσε να απορροφήσει μια τόσο μεγάλη ποσότητα και ποικιλία κεραμικής για τις καθημερινές ανάγκες των κατοίκων της ή τόσων μυκολίθων για τη γεωργική παραγωγή. Οι μυκολίθοι από ανδρείτη, όπως πολύ σωστά τόνισε ο Runnels, αντι-

προσωπεύουν μία "δαπανηρή επένδυση κεφαλαίου" για την κοινωνία που τους παράγει και τους χρησιμοποιεί, καθώς θα έπρεπε να διαθέτει και τα κατάλληλα μέσα για την δια θαλάσσης μεταφορά τους από τον τόπο παραγωγής (Αίγινα, Μέθανα και Πόρος), στον τόπο χρήσης, που πρέπει να ήταν ένα από τα μεγάλα Πρωτοελλαδικά κέντρα της Αργολίδας (Runnels 1985: 37). Η αύξηση του μεγέθους

τους και του αριθμού παραγωγής τους κατά την Πρωτοελλαδική περίοδο, προφανώς σκοπό είχε, τόσο την αύξηση της παραγωγικότητας, όσο και την απελευθέρωση εργατικού δυναμικού που θα μπορούσε να απορροφηθεί σε άλλες παραγωγικές διαδικασίες, όπως στη κατασκευή λεπτής κεραμικής, στη μεταλλουργία και τη ναυπηγική. Η οικονομική αυτή στρατηγική παραπέμπει άμεσα σε μια πολύ καλά οργανωμένη κοινωνία, όπως αυτή έχει ανασκαφικά τεκμηριωθεί σε μεγάλα ΠΕ κέντρα σαν τη Λέρνα, τη Τίρυνθα (παραθαλάσσια κατά την ΠΕ περίοδο), το Ασκηταριό, τη Κολώνα ή τα Ακοβίτικα, όπου έχουμε κεραμοσκεπή μέγαρα, οχυρώσεις και σφραγίδες.

Τα μεγάλα Πρωτοελλαδικά κέντρα του Αργολικού (Λέρνα, Τίρυνς, Ασίνη) πρέπει να χρησιμοποίησαν τον πολυσύχναστο θαλάσσιο δρόμο κατά μήκος των ακτών του Αργοσαρωνικού για τις επικοινωνίες τους με τα άλλα κέντρα της Αττικής και της Αίγινας. Για να διευκολύνουν αυτές τις επικοινωνίες, δημιούργησαν ένα πυκνό δίκτυο μικρότερων θέσεων στις νησίδες που βρίσκονται πάνω στο θαλάσσιο αυτό

Σχέδια:
Αλεξάνδρα Μαρή

0 1 2 3 4 5 cm

Εικ. 7. Σχέδια του μυκολίθου Α129/1

δρόμο. Η Ύδρα, ο Δοκός, το Τρίκερι, οι Σπέτσες, η Σπετσοπούλα, κατοικήθηκαν κατά την περίοδο αυτή. Όπως πολύ εύστοχα παρατήρησε ο Α. Κύρου (1990: 73), οι Πρωτοελλαδικοί οικισμοί αυτών των νησίδων, έχουν κάποια κοινά χαρακτηριστικά: βρίσκονται στη φορά των επικρατούντων στην περιοχή ανέμων, σε χαμηλά ακρωτήρια, με υπήνεμους όρμους και μικρές αμμώδεις ακτές, κοντά σε πηγές γλυκού νερού και με μικρές κοιλάδες που επιτρέπουν κάποια γεωργική ή κτηνοτροφική δραστηριότητα.

Ο πλησιέστερος στο Δοκό σύγχρονος οικισμός που έχει ανασκαφεί, είναι η Αγία Μαρίνα Σπετσών. Ο ανασκαφέας αναφερόμενος στον χαρακτήρα της θέσης, υποστήριξε ότι η Αγία Μαρίνα πρέπει μάλλον να ήταν ένας λιμενικός σταθμός που εξυπηρετούσε το διεκομιστικό εμπόριο μεταξύ των Κυκλάδων και της Αργολίδας (αφρονία οφισανού και εισηγμένα κυκλαδικά αγγεία), παρά ένα αυτοτελές Πρωτοελλαδικό κέντρο (Θεοχάρης 1971: 92).

Είναι λοιπόν φανερό, ότι ο Δοκός και τα αγκυροβόλια του αποτελούσαν μέρος του πυκνού δικτύου των παράκτιων θέσεων και νήσων που εμπλεκόνταν στο θαλάσσιο διαμετακομιστικό εμπόριο και ήταν στενά συνδεδεμένα με ένα από τα μεγάλα Πρωτοελλαδικά κέντρα της Αργολίδας που αναφέρθηκαν παραπάνω. Σ' αυτό το δίκτυο οι μυλόλιθοι διακινούνταν μαζί με την κεραμική, τα μέταλλα, τον οφινανό και πιθανώς άλλα φθαρτά είδη, όπως δέρματα και μαλλί. Μένει στην αρχαιολογική έρευνα να δείξει, κατά πόσο το δίκτυο αυτό ήταν τοπικού χαρακτήρα ή επεκτεινόταν και σε άλλες απομακρυσμένες περιοχές του Αιγαίου.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Για την ανασκαφή του Δοκού και τα ευρήματα βλ. Βήχος 1989, Παπαθανασόπουλος 1989, Παπαθανασόπουλος κ.ά. 1991, Παπαθανασόπουλος κ.ά. 1993, Παπαθανασόπουλος κ.ά. 1994.
2. Στη διεθνή βιβλιογραφία χρησιμοποιείται ποικίλη ορολογία για τον καθορισμό των μυλόλιθων και τριπτήρων. Συνήθως ο όρος *millstones* αναφέρεται στις μεγάλες μυλόπετρες που χρησιμοποιήθηκαν από την αρχή των ιστορικών χρόνων μέχρι τις μέρες μας για το άλεσμα των καρπών, ενώ όταν ο όρος χρησιμοποιείται για τους προϊστορικούς χρόνους, συμπεριλαμβάνει τόσο τους λίθους (επίπεδους ή σαμαρωτούς) πάνω στους οποίους αλέθονταν οι καρποί με κρούση, περιστροφική ή παλινδρομική κίνηση, όσο και τους τριπτήρες. Για τους μεν πρώτους συνηθίζονται επίσης οι όροι *grinding slabs*, *handmills*, *querns* ή *saddle querns*, για τους δε δεύτερους *pestles*, *rubbers*, *grinders* και *handstones*. Απαντώνται κι άλλοι όροι ή διάφορες παραλλαγές και συνδυασμοί των προαναφερθέντων (π.χ. *saddlestones*). Η ποικιλία αυτή δείχνει ότι δεν έχει ακόμη καθιερωθεί διεθνώς μια σταθερή ορολογία για τα λίθινα αυτά εργαλεία (για το πρόβλημα, βλ. Runnells: 1981, 1-4). Στην παρούσα μελέτη θα προτιμηθούν οι όροι μυλόλιθος/οι, για τους λίθους πάνω στους οποίους γίνεται η κατεργασία καρπών ή άλλων προϊόντων, και τριπτήρας/ες, γι' αυτούς με τους οποίους εκτελούνταν η κατεργασία με το χέρι πάνω στην επιφάνεια των πρώτων.
3. Παρ' όλα αυτά στα μεγάλα νεολιθικά κέντρα της Θεσσαλίας έχουν βρεθεί μυλόλιθοι πολύ μεγάλων διαστάσεων (παραδείγματα εκτίθενται στο Μουσείο Βόλου), που προέρχονται από σκληρή πέτρα διαθέσιμη στην περιοχή.
4. Για τον τύπο των μακρών κωπήλατων πλοίων και την σχετική βιβλιογραφία, βλ. Basch 1987: 76-89· Broodbank 1989 και 1995: 54-61· Agouridis 1995, ch. 3.
5. Το σύνολο των απεικονίσεων των πλοίων της Πρώιμης Χαλκοκρατίας περιλαμβάνει παραδείγματα σε 2 και 3 διαστάσεις και επιβεβαιώνει την παράλληλη χρήση διαφόρων τύπων πλοίων. Οι απεικονίσεις των δύο διαστάσεων είναι: δεκατρία χαράγματα πλοίων πάνω σε τηγανόσχημα σκεύη, που προέρχονται ως επί το πλείστον από το νεκροταφείο της Χαλανδριανής στη Σύρο· ένα παρόμοιο, που βρίσκεται στο Ashmolean Museum της Οξφόρδης (Coleman 1985: pl. 33-37)· χάραγμα πλοίου ίδιου τύπου, σε όστρακο αγγείου από τον Ορχομενό (Kunze 1934: pl. 29.3)· δύο βραχογραφίες με παραστάσεις πλοίων από την Κορφή τ' Αρωινού στη Νάξο (Ντούμας 1965: εικ. 4). Οι απεικονίσεις τριών διαστάσεων είναι: τέσσερα ομοιώματα πλοίων από μολύβδο, που πιθανώς προέρχονται από τάφο στη Νάξο (Renfrew 1967: 5, pls. 1, 3)· ένα πήλινο ομοίωμα πλοίου από την Θερμή της Λέσβου (Lamb 1936: pl. 24, no. 31.5), για το οποίο η ανασκαφέας είχε τονίσει ότι πιθανότερα να πρόκειται για απλούστερο σκεύος, ίσως κάποιο δοχείο· τέλος, τέσσερα πήλινα ομοιώματα πλοίων από την Κρήτη, ένα από τον Μόχλο, ένα από το Παλαίκαстро και δύο από τάφο της Μεσσαράς, αν και τα τελευταία ίσως είναι λύχνι (Johnston 1985: 18-23).

Πίνακας 1. Πετρολογία μυλόλιθων από οπτική εξέταση στο μικροσκόπιο.

A117	Μικρογρανίτης
A179/01	Μικρογρανίτης
A120/09	Μικρογρανίτης
B57/13	Ανδেসίτης
A461/02	Ανδесίτης
A406	Ανδесίτης
A63	Ανδесίτης
A37/03	Ανδесίτης
A461	Δασιίτης
Γ 202/20	Κερατίτης

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Agouridis, C., 1995: *Maritime Trade in Early Bronze Age Aegean*, unpublished Mst. dissertation thesis, Oxford.
- Basch, L., 1987: *Le Musée Imaginaire de la Marine Antique*, Athens.
- Βήχος, Γ., 1989: "Έρευνα Δοκού 1989: Προγραμματισμός και Μεθοδολογία. Εκτέλεση της Έρευνας, Αποτελέσματα", *ΕΝΑΛΙΑ* I, Γ/Δ, 8-14.
- Broodbank, C., 1989: "The Longboat and Society in the Keros-Syros Culture", *AJA* 93, 319-337.
- Broodbank, C., 1995: *This Small World the Great: An Island Archaeology of the Early Cyclades*, unpublished Ph.D. dissertation thesis, Cambridge.
- Coleman, J., 1985: "'Frying Pans' of the Early Bronze Age Aegean", *AJA* 89, 191-219.
- Θεοχάρης, Δ., 1971: "Αγία Μαρίνα Σπετσών", *Αρχαιολογικό Δελτίο* 26, Β' 1, 84-93.
- Johnston, P.F., 1985: *Ship and Boat Models in Ancient Greece*, Anapolis: Naval Institute Press.
- Κύρου, Α., 1990: *Στο Σταυροδρόμι του Αργολικού*, τόμος Α', Αθήνα.
- Kunze, E., 1934: *Orchomenos III, Die keramik der frühen Bronzezeit*, München.
- Lamb, W., 1936: *Excavations at Thermi in Lesbos*, Cambridge.
- Ντούμας, Χ., 1965: "Κορφή τ' Αρωινού", *ΑΔ* 20, 41-64.
- Παπαθανασόπουλος, Γ., 1989: "Έρευνα Δοκού 1989: Το Πρωτοελλαδικό Ναυάγιο του Δοκού - Ο Προϊστορικός Οικισμός", *ΕΝΑΛΙΑ*, 1, Γ/Δ, 24-27.
- Παπαθανασόπουλος Γ., Λώλος, Γ., Βήχος, Γ., 1993: "Δοκός: Ανασκαφική περίοδος 1991", *ΕΝΑΛΙΑ*, III 1/2 (1991), 26-28.
- Παπαθανασόπουλος Γ., Λώλος, Γ., Βήχος, Γ., 1994: "Δοκός: Ανασκαφική περίοδος 1991- Υποβρύχια έρευνα", *ΕΝΑΛΙΑ*, III, 3/4 (1991), 4-29.
- Renfrew, C., 1967: "Cycladic Metallurgy and the Aegean Early Bronze Age", *AJA* 71, 1-20.
- Runnells, C., 1981: *A Diachronic Study and Economic Analysis of Millstones from the Argolid Greece*, Ph.D. Diss., Indiana University, Bloomington.
- Runnells, C., 1983: "The Stanford University Archaeological and Environmental Survey of the Southern Argolid: 1979-80", στο Rupp D. and Keller D. (eds), *Archaeological Survey in the Mediterranean Area*, 261-264.
- Runnells, C., 1985: "Trade and Demand for Millstones", στο A .B. Knapp and T. Stech (eds), *Prehistoric Production and Exchange: The Aegean and East Mediterranean*, 30-43.
- Runnells, C., 1985a: "The Bronze Age Flake-stone Industries from Lerna: a Preliminary Report", *Hesperia* 54, 357-391.
- Runnells, C., 1988: "Early Bronze Age Mortars from the Southern Argolid", *Hesperia* 57, 257-272.
- Runnells, C., Cohen R., 1981: "The Source of the Kitsos Millstones", στο Lambert N., *La Grotte Préhistorique de Kitsos (Attica)*, 233-9. Paris ADPF.
- Σάμωων, Α., 1988: *Μάνικα II, Ο Πρωτοελλαδικός οικισμός και το νεκροταφείο*, Αθήνα.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΔΥΟ ΜΟΝΩΤΩΝ ΚΥΠΕΛΛΩΝ ΑΠΟ ΤΟ ΠΡΩΤΟΕΛΛΑΔΙΚΟ ΝΑΥΑΓΙΟ ΤΟΥ ΔΟΚΟΥ

Κωνσταντίνου Βασιλειάδη
Μαργαρίτας Βενάκη
Σπυριδούλας Παπανίκου

Ο κύριος όγκος του κεραμεικού φορτίου του Ναυαγίου του Δοκού αποτελείται από όστρακα αγγείων που ανήκουν στη 2η φάση της Πρωτοελλαδικής περιόδου, δηλαδή στην Πρωτοελλαδική II.

Στα κεραμικά ευρήματα επικρατούν οι φιάλες, οι ραμφόστομες φιάλες, οι λεκανίδες, τα ευρύστομα αγγεία, οι αμφορείς, τα πύραυλα, τα πλάθανα, οι κρατευτές και τα μόνωτα αγγεία, τα οποία αποτελούν τους βασικούς κεραμικούς τύπους της ΠΕ II, γνωστούς από πολλές ηπειρωτικές θέσεις. Πρόκειται κυρίως για χειροποίητα αγγεία, καθώς μόνο κατά την τρίτη φάση της ΠΕ (ΠΕ III) συναντάμε αγγεία που είναι φτιαγμένα στον τροχό.

Περιγραφή ευρημάτων

Τα ευρήματα, των οποίων καταγράφεται εδώ η πορεία συντήρησης φέρουν τους αριθμούς Γ185 και Γ190 και πρόκειται για χειροποίητα μόνωτα κύπελλα, χαρακτηριστικά της ΠΕ II.

Γ185 (Εικ. 1). Ανεκλύσθηκε σχεδόν ακέραιο με σφαιρικό σώμα αγγείου. Διατηρούσε την κάτω γένεση της λαβής και στο εσωτερικό του ήταν πακτωμένα όστρακα από το σώμα του.

Γ190 (Εικ. 2). Σώζεται ολόκληρο το σώμα του αγγείου και η κάτω γένεση της λαβής του. Στην εσωτερική του κοιλότητα βρέθηκε ιλύς και θαλάσσια όστρακα.

Κατάσταση διατήρησης

Τα κεραμικά σώματα των ευρημάτων Γ185 και Γ190 καλύπτονταν εξωτερικά και εσωτερικά από ασβεστικές επικαθίσεις που σχημάτιζαν στρώμα λεπτού πάχους πάνω στην επιφάνεια τους, καθώς και από επιστρώσεις βιογενούς ή αβιογενούς προέλευσης.

Συγκεκριμένα παρατηρήθηκαν:

- Σωλήνες πολυχαίτων, όχι πολύ μεγάλης έκτασης, διάσπαρτοι πάνω στο κεραμικό σώμα.
- Αποικίες βρυόζων σ' επίπεδη και κυκλική ανάπτυξη.
- Σε περιορισμένη έκταση αναγνωρίστηκαν δίθυρα μαλάκια.

Στο κύπελλο Γ185, κυρίως στο επάνω τμήμα του αγγείου, αλλά και κοντά στη γένεση της λαβής, παρατηρήθηκαν ενασβεστωμένα ροδοφύκη, μεγάλης έκτασης και με πολύ καλή πρόσφυση στο κεραμικό σώμα (η απομάκρυνσή τους ήταν πολύ δύσκολη ακόμα και μετά το στέγνωμα του αγγείου).

Στο κύπελλο Γ190 παρατηρήθηκε έντονος επίπαγος γκριζού χρώματος. Στο ίδιο αγγείο, εξωτερικά και εσωτερικά, σώζεται κάποιο είδος επιχρίσματος, χρώματος μαύρου που κατά περιοχές ποικίλει σε καστανό σκούρο και το οποίο κατά τόπους δίνει την αίσθηση ότι έχει ρηγματωθεί. Το επίχρισμα αυτό χαρακτηρίζεται ως πρωτογάνωμα και συναντάται συχνά σε κατηγορίες αγγείων της ΠΕ II περιόδου. Το επίχρισμα δε σώζεται στη βάση του αγγείου, που είναι τραχεία και με βαθιές κοιλότητες, αποτέλεσμα, πιθανώς, μηχανικής φθοράς από το υποθαλάσσιο περιβάλλον ταφής του.

Η επιφάνεια του Γ185 είναι αδρή, παρουσιάζει έντονη άπομείωση, αποτέλεσμα κυρίως τη μηχανικής τριβής του. Στο ίδιο αγγείο παρατηρούνται δύο ρωγμές, εκ των οποίων η πρώτη έχει μήκος 5 εκ. και κρίνεται ως παλαιότερη και η δεύτερη έχει μήκος 4 εκ. και εκτείνεται κατακόρυφα στο σώμα του κεραμεικού. Η απώλεια συνοχής της μάζας που παρατηρείται οφείλεται πιθανώς στις ατέλειες κατά την επεξεργασία του πηλού ή και στην όπτηση του.

Λεκέδες από οξειδία του σιδήρου παρατηρήθηκαν στη βάση του Γ190, είτε απευθείας πάνω στο κεραμικό σώμα, είτε πάνω στον ασβεστικό επίπαγο (πιθανώς από γεινίαση του αγγείου με σιδερένια αντικείμενα, στο θαλάσσιο περιβάλλον).

Επίστρωση χλωριδικής φύσεως (λεπτό στρώμα καστανόμαυρου χρώματος λιπαρό στην αφή) παρατηρήθηκε, σε μικρή έκταση, μόνο στο Γ190.

Συντήρηση των ευρημάτων

Η αφαλάτωση των ευρημάτων Γ185 και Γ190 ξεκίνησε μετά τη μεταφορά τους στο εργαστήριο που οργανώθηκε από το Ι.Ε.Ν.Α.Ε. σε αίθουσες του Ισογείου του Μουσείου Σπετσών, σε συνεργασία με την 1η ΕΒΑ. Ως μέθοδος αφαλάτωσης χρησιμοποιήθηκε η στατική εμβάπτιση.

Σύμφωνα με τη μέθοδο αυτή, τα κεραμικά ήταν πλήρως εμβαπτισμένα σε λουτρό νερού. Αρχικά το νερό ήταν θαλασσινό, αλλά σταδιακά αντικαταστάθηκε με νερό βρύσης και στη συνέχεια με απιονισμένο νερό.

Η μεγάλη παραμονή των κεραμικών στα λουτρά για την ολοκλήρωση της αφαλάτωσης τους, καθιστούν αρκετά χρονοβόρα τη μέθοδο αυτή, αφού για την πλήρη απομάκρυνση των αλάτων μπορεί να χρειαστούν μήνες (αν οι αλλαγές του είναι συχνές) ή και χρόνια (με λιγότερο συχνές αλλαγές). Βέβαια είναι ασφαλής μέθοδος, έχει σιγουρευτεί αποτελέσματα και είναι σχετικά οικονομική.

Πραγματοποιήθηκαν 24 διαφορετικά μπάνια νερού για το Γ190 και 25 για το Γ185. Η αφαλάτωση τους θεωρήθηκε πλήρης όταν η αγωγιμότητα του νερού κατέβηκε στο 60μS και στα 52μS αντίστοιχα.

Δεν θεωρήθηκε αναγκαία η χρήση βιοκτόνου, καθώς κατά την αφαλάτωση των ευρημάτων δεν παρατηρήθηκε αποσύνθεση ζωντανών οργανισμών. Ο μηχανικός καθαρισμός των αντικειμένων πραγματοποιήθηκε σε δύο στάδια: στο πρώτο στάδιο:

α. κατά τη διάρκεια αφαλάτωσης των ευρημάτων αφαιρέθηκε ο μεγαλύτερος όγκος των ασβεστικών επικαθίσεων, ελευθερώνοντας έτσι τους πόρους των αγγείων από τις επικαθίσεις που φράζουν το κεραμικό και εμποδίζουν την απομάκρυνση των αλάτων.

β. Το δεύτερο στάδιο πραγματοποιήθηκε μετά το στέγνωμα των αγγείων, με σκοπό την απομάκρυνση υπολειμμάτων ασβεστικών επικαθίσεων.

Ο καθαρισμός των ευρημάτων πραγματοποιήθηκε με μηχανικά μέσα (νυστέρι, σφυράκι με

φωτ. Ν. Τσούχλος,
Κ. Βασιλειάδης

Εικ. 1α. Το κύπελλο Γ185 αμέσως μετά την ανέλκυσή του.

Εικ. 1β. Το κύπελλο Γ185 μετά από συντήρηση και συμπλήρωση.

Εικ. 2α. Το κύπελλο Γ190 αμέσως μετά την ανέλκυσή του.

Εικ. 2β. Το κύπελλο Γ190 μετά από συντήρηση και συμπλήρωση.

πλαστική κεφαλή και κρουστικό). Δεν έγινε χημικός καθαρισμός, καθώς η χρήση χημικών ενώσεων αφαιρεί μεν μέρος από τις επικαθίσεις, καθιστά όμως το σώμα του κεραμεικού πιο μαλακό και εύθιπτο.

Οι κηλίδες σκωρίας που παρατηρήθηκαν στη βάση του Γ190 απομακρύνθηκαν με ελαφρύ διάλυμα υπεροξειδίου του Υδρογόνου (12 Vol). Πρέπει να σημειωθεί ότι ο μηχανικός καθαρισμός στο Γ190 προχώρησε πιο εύκολα από ότι στο Γ185, καθώς το πρωτογάνωμα που παρατηρήθηκε στο Γ190 λειτούργησε ως μόνωση μεταξύ της επιφάνειας του αγγείου και των επικαθίσεων.

Μετά την ολοκλήρωση της αφαλάτωσης ακολούθησε το στάδιο του στεγνώματος. Τα ευρήματα εμβαπτίσθηκαν σε διάλυμα αιθυλικής αλκοόλης και αποιονισμένου νερού (1:1), στη συνέχεια σε διάλυμα αιθυλικής αλκοόλης και αφέθηκαν να στεγνώσουν.

Στην επιφάνεια των ευρημάτων Γ185 και Γ190, εξαιτίας του υποθαλάσσιου περιβάλλοντος ταφής τους, παρουσιάστηκε κατά τόπους αποσπασθωμένη, γι' αυτό και έγινε στερέωση με Paraloid B72 σε ασετόν (2%) μετά το στέγνωμα του αγγείου. Στο Γ185 ιδιαίτερη προσοχή δόθηκε στη στερέωση των ρωγμών. Η εφαρμογή του στερεωτικού έγινε με την βοήθεια σύριγγας και αφού οι προς στερέωση επιφάνειες ήρθαν κοντά με τη βοήθεια εφυκτῆρα από πλαστικοποιημένο σύρμα και γάζες.

Συγκόλληση πραγματοποιήθηκε μόνο στο Γ185 καθώς δύο από τα όστρακα που υπήρχαν στο εσωτερικό του αγγείου συνανήκαν σε αυτό. Η συγκόλληση έγινε με κόλα νιτροκυτταρίνης (H.M.G.).

Συμπλήρωση - αισθητική αποκατάσταση

Κατά τη συμπλήρωση των Γ190 και Γ185, παρουσιάστηκαν τα εξής προβλήματα:

α. Δεν υπήρχε αντίστοιχο ακέραιο εύρημα από το ναυάγιο του Δοκού που να πιστοποιεί το ακριβές σχήμα και μέγεθος των προς συμπλήρωση ελλειπόντων τμημάτων.

β. επειδή πρόκειται για αγγεία μορφοποιημένα με στο χέρι και όχι στον τροχό, παρουσιάζαν

ιδιαίτερη ανομοιομορφία στο κεραμεικό σώμα. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα (ιδιαίτερα στην περίπτωση του Γ185) να μην είναι δυνατή η χρήση κέρινου καλουπιού.

Η συμπλήρωση των ευρημάτων πραγματοποιήθηκε σύμφωνα με τις οδηγίες που δόθηκαν από τον υπεύθυνο αρχαιολόγο Γ. Λώλο. Μελετώντας παράλληλα ευρήματα που έχουν βρεθεί στην Εύτηρηση Βοιωτίας, στο Ασκηταριό Αττικής, στην Λέρνα Βοιωτίας και στην Άργισσα Θεσσαλίας (Hanschmann E. και Milojcic V. 1976, πίν 25, σχ. 56, πίν. 28, σχ. 10, πίν 30, σχ. 43, πίν. 32, σχ. 64· Caskey J. L. 1966, πίν LIV, σχ. 12IV 6), αποφασίστηκαν οι ακριβείς διαστάσεις των ελλειπόντων τμημάτων (η λαβή του Γ185 και τμήμα του σώματός του, καθώς και η λαβή του Γ190).

Η γυφοθέτηση των ελλειπόντων τμημάτων πραγματοποιήθηκε με γύψο Moldano. Στο Γ190 για να επιβεβαιωθούν οι διαστάσεις της λαβής (ύψος και μήκος) δημιουργήθηκε ένα πρόπλασμα από πλαστελίνη πάνω από το οποίο κατασκευάστηκε γύψινο καλούπι. Η γύψος επιχρίστηκε μ' ανόργανες χρωστικές. Στο Γ185 η επίχριση της γύψου θα πραγματοποιηθεί πριν την έκθεσή του.

Συμπληρωμένα ειδικά δελτία συντήρησης, με αύξοντα αριθμό 199 για το Γ185 και 204 για το Γ190 υπάρχουν στο Εργαστήριο Συντήρησης στο Μουσείο Σπετσών.

Ευχαριστούμε θερμά το Δ.Σ. του Ι.Ε.Ν.Α.Ε. καθώς και τις συντηρήτριες Θ. Σαραμαντή και Α. Μωραΐτου για τη βοήθεια που μας πρόσφεραν αλλά και για την εμπιστοσύνη που μας έδειξαν από την αρχή της συνεργασίας μας¹.

ΕΥΡΥΤΕΡΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βασιλειάδης Κ. 1995, *Συντήρηση Εναλίων Κεραμικών*, Πτυχιακή Εργασία ΤΕΙ Αθηνών.

Cronyn M.J. 1990, *The Elements of Archaeological Conservation*, Routledge Pub.

Hanschmann E., Milojcic V. 1976, *Die deutschen Ausgrabungen der Agrissa-Magoula in*

Thessalien III: Die frühe und beginnende mittlere Bronzezeit, Bonn.

Jedrzejevska H. 1970, "Removal of Soluble Salts from Stone", *Conservation of Stone and Wooden Objects*.

Last H.S. 1979, "The desalinization of Ceramics" a *Review of the Foremost Methods*, 898 Project Reports, Dept Art Conservation, Queen's University, Kingston, Ontario, Unpublished Manuscript.

Lins A. 1984, "Technical Notes", *Dutch Tiles Philadelphia Museum of Art*, 178-189.

Λώλος Γ. 1993, *Σημειώσεις Προϊστορικής Αρχαιολογίας*, Β' έκδοση, Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού, Αθήνα.

Olive J., Pearson C. 1975, "The Conservation of ceramics from Marine Archaeological Sources", *Conservation in Archaeology and Applied Arts Proceeding of the IIC Stockholm Congress*, 63-65.

Paterakis Boccia A. 1987, "The deterioration of Ceramics by Soluble Salts and Methods for Monitoring their Removal", *Recent Advances in the Conservation and Analysis of Artifacts*, 67-72.

Pearson C. 1987, *Conservation of Marine Archaeological Objects*, Butterworths Ed.

Σαραμαντή, Θ., Μωραΐτου Α. 1994, "Η συντήρηση των κεραμικών ευρημάτων του ναυαγίου του Δοκού", *ΕΝΑΛΙΑ III* 1991, 3/4, Αθήνα 1994.

1. Οι δυσκολίες που αντιμετώπισε η ομάδα των συντηρητών κατά την αποκατάσταση των δύο συγκεκριμένων ευρημάτων είναι ο κύριος λόγος επιλογής τους σε ξεχωριστό άρθρο, καθώς το κύριο έργο της συντήρησης των ευρημάτων του Δοκού έχει δημοσιευθεί σε προηγούμενο τεύχος του περιοδικού *ΕΝΑΛΙΑ* (Σαραμαντή και Μωραΐτου 1994).

**ΑΓΝΩΣΤΕΣ ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΕΙΣ ΠΛΟΙΩΝ ΤΟΥ
14ου ΚΑΙ 15ου ΑΙΩΝΑ ΑΠΟ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ
ΤΗΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΣΚΟΠΙΩΝ**

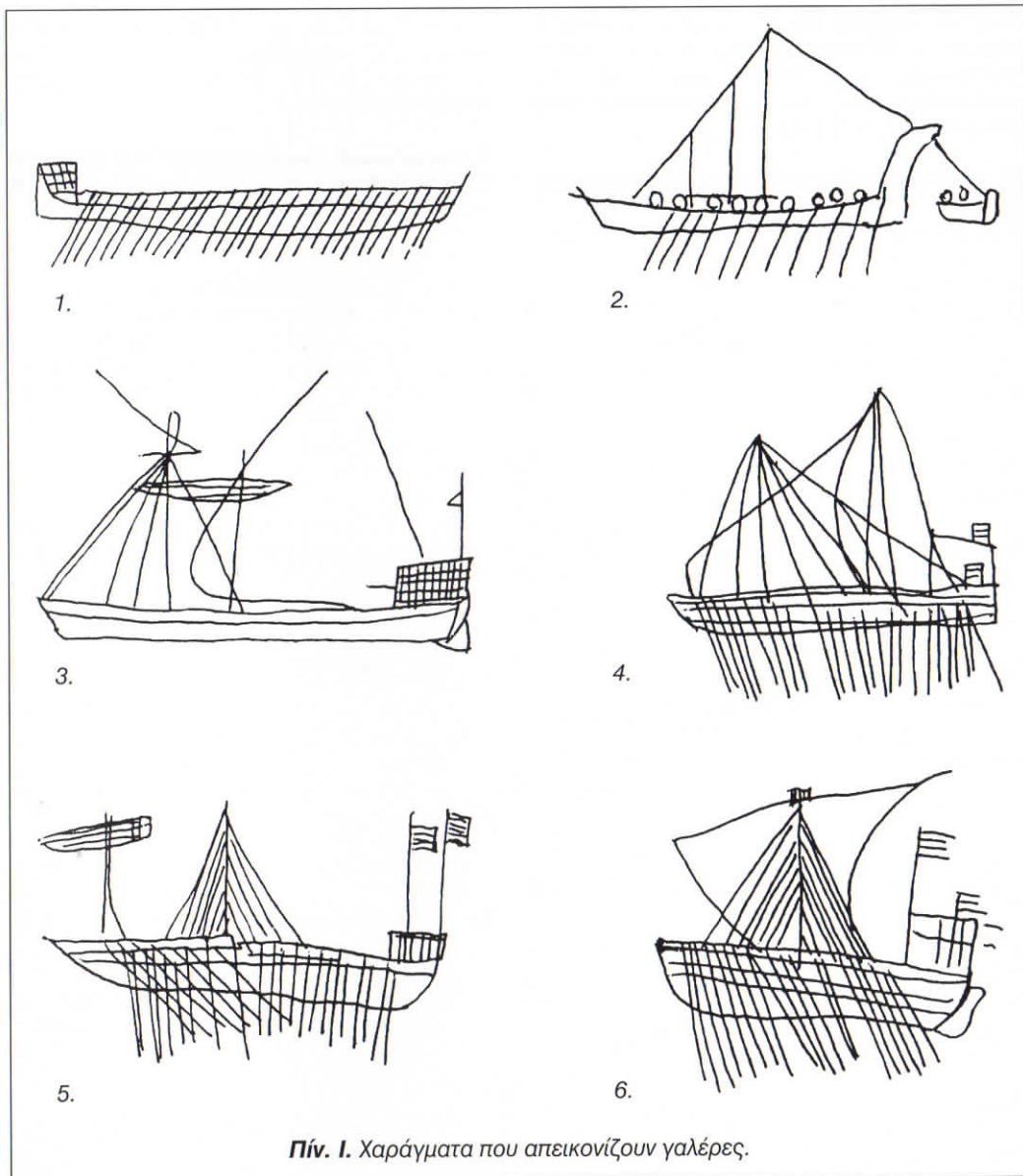
Nikolay Ovcharov

Τα τελευταία χρόνια το ενδιαφέρον για τα ακιδογραφήματα με ναυτικό θέμα έχει αυξηθεί. Επειδή ο κλάδος αυτός της ναυτικής αρχαιολογίας και ιστορίας είναι σχετικά νέος, η μελέτη των ναυτικών ακιδογραφημάτων δεν έχει μακρόχρονη ιστορία. Οι μέχρι σήμερα, όμως, μελέτες απέδειξαν την ιδιαίτερη αξία των εικονογραφικών αυτών στοιχείων, διότι στα ναυτικά χαράγματα μπορεί κανείς να ανακαλύψει άγνωστους τύπους πλοίων, που δεν έχουν διασωθεί με άλλο τρόπο μέχρι σήμερα.

Είναι αξιοσημείωτο, ότι τα χαράγματα με ναυτικό θέμα συναντιούνται κατά μήκος των ακτών ολόκληρης της Μεσογείου, σε χώρες με διαφορετική γλώσσα και θρησκεία, κυρίως σε μνημεία της μεσαιωνικής εποχής: στις γαλλικές ακτές¹, στους τοίχους του Αγίου Μάρκου της Βενετίας², σε εκκλησίες και μοναστήρια της Ελλάδας³, αλλά και σε εκκλησίες και τζαμιά της βόρειας Αφρικής και της Μάλτας⁴.

Χαράγματα πλοίων υπάρχουν και σε πολλά μνημεία της σημερινής Βουλγαρίας. Στους εξωτερικούς τοίχους της Πλίσκας και της Πρεσλάβας (9ος-10ος αι.), παλιές πρωτεύουσες και οι δύο της Βουλγαρίας, βρέθηκαν χαράγματα με απεικονίσεις βυζαντινών δρομώνων και άλλων τύπων πλοίων της εποχής αυτής⁵. Επίσης έχουν δημοσιευθεί οι πλούσιες συλλογές χαραγμάτων πλοίων από μνημεία στη Φιλιπούπολη και στη Μεσημβρία, οι οποίες παρέχουν σημαντικές πληροφορίες για τη ναυπηγική και τους τύπους πλοίων της ανατολικής Μεσογείου⁶.

Στο παρόν άρθρο δημοσιεύουμε πρόσφατες νέες ανακαλύψεις ναυτικών χαραγμάτων από τη Βουλγαρία και τη "Μακεδονία" των Σκοπίων (FYROM). Όλες οι απεικονίσεις είναι χαραγμένες πάνω σε τοιχογραφίες εκκλησιών και χρονολογούνται στον 14ο και 15ο αι. Τα ακιδογραφήματα βρίσκονται στο ναό της Αγίας Σοφίας και της Θεοτόκου στην Αχρίδα (Πίν. I, 6· Πίν. II, 1-4 και 6· Πίν. III, 1-2 και 4-6), στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου στο χωριό Πολόσκο του

Πίν. I. Χαράγματα που απεικονίζουν γαλέρες.

Καβαντάρτσι (Πίν. III, 3) και στην κτισμένη στο скаμμένο βράχο εκκλησία της Μονής Αλατζά, κοντά στη Βάρνα (Πίν. II, 5).

Οι εκκλησίες της Αχρίδας προσφέρουν μια σειρά από θαυμάσιες απεικονίσεις (εμείς εντοπίσαμε έξι) του τύπου της γαλέρας. Στη σειρά

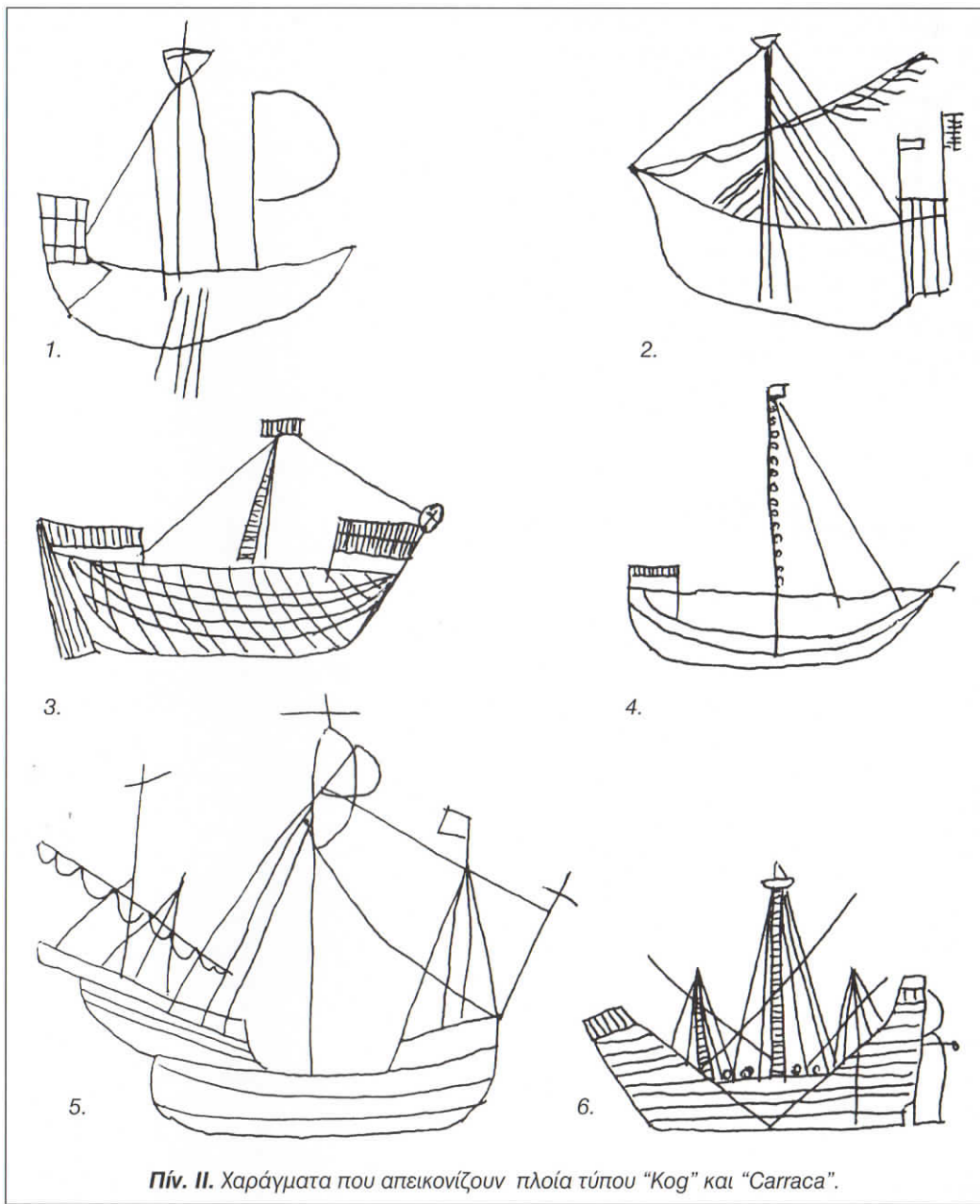
αυτή (Πίν. I) απεικονίζεται ο χαρακτηριστικός τύπος της γαλέρας στην εποχή της ακμής της, με μακρύ και χαμηλό σκαρί, με σειρά κουπιών που περνούν μέσα από τα ειδικά ανοίγματα και μικρή υπερκατασκευή στην πρύμνη. Πάνω στα στέγαστρα των υπερκατασκευών αυτών, συχνά απεικονίζονται πολεμικές σημαίες που αφεμί-

ζουν σε υψηλούς ιστούς. Σημειώνουμε την ρεαλιστική απόδοση στην παρουσία ενός ή δύο ιστών, αλλά το είδος του δισδιάστατου γραμμικού σχεδίου των ακιδογραφημάτων δεν μας επιτρέπει να διακρίνουμε αν οι κωπηλάτες είναι διατεταγμένοι με το σύστημα "al scaloccio" ή "a zenzile". Ειδικό ενδιαφέρον παρουσιάζει το χάραγμα στο ναό της Θεοτόκου, όπου απεικονίζονται οι κεφαλές των κωπηλατών, καθώς και μία μικρή βάρκα που σύρεται από τη γαλέρα δεμένη στην πρύμνη της.

Μια δεύτερη σειρά χαραγμάτων (Πίν. II) αντιπροσωπεύει τον τύπο του μεσαιωνικού "στρογγυλού" πλοίου, που ακολουθεί τα δυτικά πρότυπα. Μετά από έναν μεταβατικό τύπο, ο οποίος κινείται ακόμη εκτός από το πανί και με κουπιά (Πίν. I, 7), φθάνουμε στον κλασικό τύπο στρογγυλού πλοίου της μεσαιωνικής εποχής, το λεγόμενο "Kog". Πρόκειται για πλοίο με συμπαγές και υψηλό σκαρί, με έναν ιστό και υψηλές υπαρκτασκευές στην πλώρη και στην πρύμνη. Στη σειρά των χαραγμάτων μας, συναντούμε χαρακτηριστικές λεπτομέρειες του τύπου αυτού, όπως βίγλες στην κορυφή των ιστών και πηδάλιο στην πρύμνη. Τα πλοία αυτά πρωτοεμφανίζονται αρχικά στις γερμανικές περιοχές, ως εμπορικά αλλά σταδιακά παρουσιάζονται και στη Μεσόγειο.

Τα πλοία που εικονίζονται στα χαράγματα της Μονής της Αλάτσα και του ναού της Αγίας Σοφίας χρονολογούνται στον 14ο και 15ο αι., σε μια εποχή, δηλαδή, ακμής για την μεσογειακή ναυπηγική (Πίν. II, 5-6). Πρόκειται για τεράστια πλοία του τύπου "Carraca" με τρεις ιστούς, που χρησιμοποίησαν οι ιταλικές δημοκρατίες και η πόλη του Ντουμπρόβνικ στις εμπορικές επιχειρήσεις τους.

Το μεγάλο εκτόπισμα, η εξελιγμένη ιστιοφορία και το κεντρικό σταθερό πηδάλιο στην πρύμνη, καθιστούν την "Carraca" τον επικρατέστερο τύπο πλοίου της εποχής του. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι το πλοίο αυτού του τύπου που εικονίζεται στο χάραγμα από την Αλατζά (Πίν. II, 5) ναυπηγήθηκε στη Γένοβα, αφού είναι γνωστές οι οικονομικές σχέσεις της Βάρνας με αυτή την ιταλική δημοκρατία κατά τον 15ο αι. Το χάραγμα από την Αχρίδα (Πίν. II, 6) μάλλον απεικονίζει μια "Caracca" από τη Βενετία, κάτι που θα ήταν φυσικό να δει κανείς αυτή την εποχή στα νερά της Αδριατικής.

Πίν. II. Χαράγματα που απεικονίζουν πλοία τύπου "Kog" και "Carraca".

Η τρίτη σειρά (Πίν. III), περιλαμβάνει χαράγματα με διαφορετικούς τύπους πλοίων του 14ου και 15ου αι., τα οποία έπλεαν στα παράλια των περιοχών που εντοπίσαμε τα χαράγματα. Το

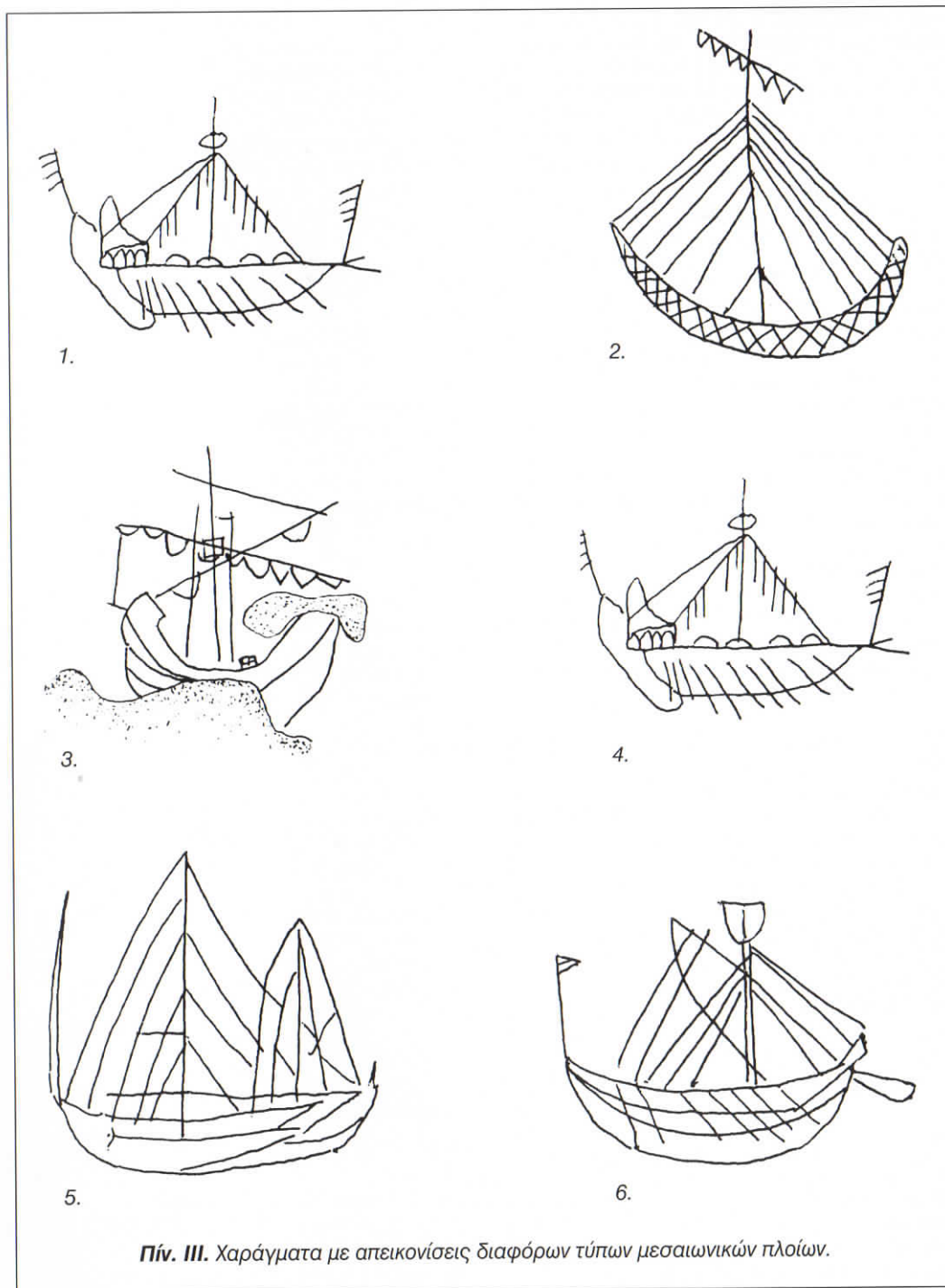
χάραγμα στον Πίν. III, 1 παριστάνει έναν βυζαντινό δρόμωνα με το πρωτοποριακό για την εποχή κεντρικό σταθερό πηδάλιο στην πρύμνη. Αντίθετα, το χάραγμα στον Πίν. III, 6 απεικονίζει

ένα πλοίο που διατηρεί ακόμη το κουπί-πηδάλιο, στοιχείο ξεπερασμένο κατά τον 14ο αι.

Τα πρόσφατα ανακαλυφθέντα ναυτικά χαράγματα που παρουσιάζουμε εδώ αποδεικνύουν, ακόμη μια φορά, την ιδιαίτερη αξία της εικονογραφικής πηγής των ακιδογραφημάτων. Ναυτικά χαράγματα βρίσκονται σε σημαντικό αριθμό ορθόδοξων εκκλησιών σε όλα τα Βαλκάνια. Απομένει να τα εντοπίσουμε, να τα καταγράψουμε και να τα μελετήσουμε, ώστε να συμβάλλουμε σημαντικά στην κατανόηση της εξέλιξης της ναυπηγικής και των τύπων πλοίων στην ανατολική Μεσόγειο κατά τους μεσαιωνικούς χρόνους.

Σημειώσεις

1. *Ex-voto marins du Ponant* (Nantes-Caen-Dunkerque, novembre 1975 à mai 1976), Paris 1975.
2. S. Helms, Ship Graffiti in the Church of San Marco in Venice, *IJNA* 1975, 4, 229-236,
3. O. Meinardus, Mediaeval Navigation According to Akidographemata in Byzantine Churches and Monasteries, *Deltion tis Christianikis Archaialogikis Hetaireias*, 1972, 29-52; L. Basch, Graffiti navals grecs, *Le petit peroquet*, 22, 1978, 43-46.
4. M. Carlake, Early Ship Engravings in the West African Coast, *Tanganika Notes and Records*, 1964, 197-206; J. Muscat, Maltese Ship Graffiti, *Medieval Ships and the Birth of Technological Societies II. The Mediterranean Area and European Integration*, Malta, 1991, 323-381.
5. D. Ovcharov, Ship graffiti from medieval Bulgaria, *IJNA*, 137, 6, 53-61; N. Ovcharov. Byzantine Dromon as shown on Bulgarian Graffiti Drawings, *Medieval Ships and the Birth of Technological Societies, II. The Mediterranean Area and European Integration*. Malta, 1991, 381-388.
6. Ch. Villain-Gandossi, Graffiti de bateaux a Nessebar *Byzantinobulgaria VII* (Sofia, 1981), p. 406-; N. Ovcharov, *Ship and Shipping in the Black Sea (XIV-XIX s.)*, Sofia, 1993; N. Ovtcharov, Legendes et rites maritimes réflétés dans les dessins-graffiti des églises de Nessebar (XIV-XVIII s.), *Tropis III, 3rd International Symposium on Ship Construction in Antiquity, Athens 1989* (ed.1995), 327-333.

Πίν. III. Χαράγματα με απεικονίσεις διαφόρων τύπων μεσαιωνικών πλοίων.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΗ ΝΗΣΙΔΑ ΑΝΤΙΔΡΑΓΟΝΕΡΑ ΚΥΘΗΡΩΝ (1994-95)

Δημήτρη Κουρκουμέλη

Εισαγωγή

Η πρώτη αναγνωριστική υποβρύχια έρευνα του Ι.Ε.Ν.Α.Ε.¹ στα Κύθηρα έγινε το 1993, παράλληλα με τη χερσαία ανασκαφή του καθηγητού Γιάννη Σακελλαράκη στο Μινωικό Ιερό Κορυφής στη θέση "Αί-Γιώργης στο Βουνό". Η σημασία του ενάλιου συνόλου των εννέα λίθινων πυραμιδοειδών αγκυρών, που βρέθηκαν στη βόρεια ακτή της νησίδας Αντιδραγονέρα, και το επιστημονικό ενδιαφέρον που προκάλεσε η σύντομη προκαταρκτική έρευνα έδωσαν το ερέθισμα για τη συνέχισή της, με σκοπό να διερευνηθεί η περίπτωση αρχαίου ναυαγίου στη περιοχή και το εύρημα να ταυτισθεί χρονολογικά και τυπολογικά.

Ερευνητική περίοδος 1994

Το 1994, κατά το μήνα Σεπτέμβριο, έγινε η πρώτη συστηματική έρευνα στην περιοχή διάρκειας δέκα ημερών². Η έρευνα άρχισε πραγματοποιώντας μετρήσεις για την τοπογραφική εξάρτηση του ενάλιου χώρου με τις εννέα άγκυρες³ από την ακτή της παρακείμενης νησίδας (Τοπογραφικό Σχ. 1) και την εξερεύνηση της περιοχής μεταξύ των αγκυρών Α2, Α3 και Α9. Στην περιοχή αυτή είχε εντοπισθεί, κατά την προκαταρκτική έρευνα, σημαντικός αριθμός οστράκων και υπήρχαν ενδείξεις για την ύπαρξη ναυαγίου. Ακολούθησαν αρκετές καταδύσεις στην περιοχή βόρεια των αγκυρών, με σκοπό να εντοπισθούν ενδεχόμενα ίχνη του ναυαγίου. Δυστυχώς στην περιοχή αυτή δεν βρέθηκαν περισσότερα στοιχεία και η έρευνα επικεντρώθηκε στην περιοχή μεταξύ των αγκυρών της ομάδος 2 (που αποτελείται από τις άγκυρες Α1, Α2, Α3, Α8 και Α9) (Τοπογραφικό Σχ. 1). Εκεί εντοπίστηκαν ορισμένα συσσωματώματα οστράκων αγγείων, κυρίως χρηστικού χαρακτήρα, από τα οποία ορισμένα ανέλκυσθηκαν (Εικ. 1). Παράλληλα μετρήθηκαν οι διαστάσεις των αγκυρών και ελήφθησαν δείγματα του μολύβδου και του πετρώματος για αρχαιομετρική ανάλυση. Κατά τον καθαρισμό των αγκυρών Α2 και Α3 και κάτω από αυτές, εντοπίστηκε μεγάλος αριθμός οστράκων

αγγείων (Εικ. 1). Τα όστρακα αυτά ήταν εμφανώς συσσωματωμένα ανάμεσα στα βράχια και στις άγκυρες και αποφασίσθηκε ότι πρέπει να αφαιρεθούν πριν το τελικό στάδιο της ανέλκυσης των αγκυρών. Το γεγονός ότι εντοπίστηκαν κάτω από τις άγκυρες υποδηλώνει ύπαρξη ναυαγίου στο χώρο, αφού φαίνεται δύσκολο να προϋπήρχαν εκεί και να έπεσαν τυχαία πάνω τους οι δύο άγκυρες σε μεταγενέστερο χρόνο. Επιπλέον, το γεγονός ότι οι δύο αυτές άγκυρες είναι πεσμένες η μία σχεδόν πάνω από την άλλη⁴ ενισχύει την άποψη ότι οι άγκυρες ανήκουν στο πλοίο που ενδεχομένως ναυάγησε εκεί με όποια κεραμεική μετέφερε. Σε διάφορα σημεία, κυρίως ανάμεσα σε βράχους, εντοπίστηκαν συστάδες συσσωματωμένων οστράκων αγγείων σε μικρές ομάδες. Ο χώρος του ναυαγίου εντοπίζεται μεταξύ των αγκυρών Α2, Α3 και Α9, καλύπτει δηλαδή μια έκταση μήκους 30 περίπου μέτρων. Συγκεντρώσεις οστράκων βρέθηκαν και σε μικρές περιοχές με άμμο, που σχηματίζονται ανάμεσα στα βράχια, στον ίδιο χώρο.

Η πρώτη αυτή συστηματική έρευνα, κατά το 1994, είχε ως κύριο στόχο την εξοικείωση της ερευνητικής ομάδας με το χώρο της έρευνας αλλά, κυρίως, την προετοιμασία των επομένων ανασκαφικών περιόδων.

Ερευνητική περίοδος 1995

Η επόμενη ερευνητική περίοδος πραγματοποιήθηκε κατά το μήνα Σεπτέμβριο⁵. Κατά την τρίτη ερευνητική περίοδο, το ενδιαφέρον της έρευνας επικεντρώθηκε στο χώρο των αγκυρών Α2 και Α3, με στόχο την προετοιμασία για την

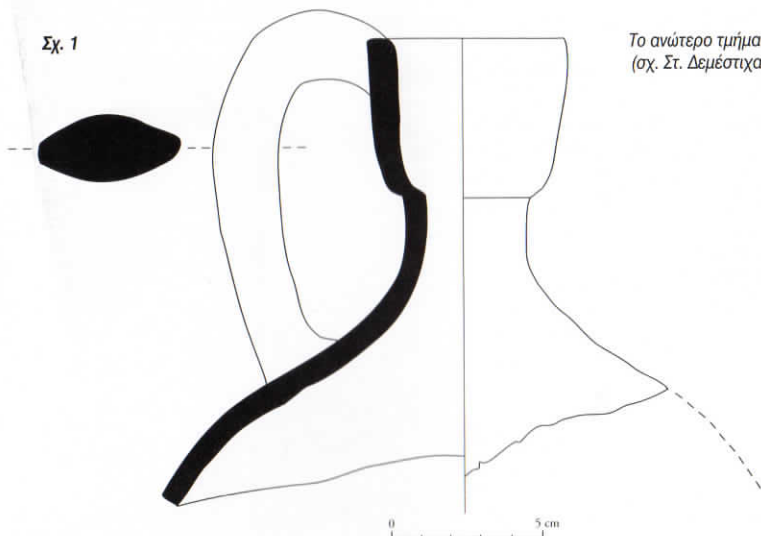
Εικ. 1. Ευρήματα κάτω από τις άγκυρες Α2 και Α3.

ανέλκυσή τους, καθώς και στο χώρο μεταξύ των δύο προηγουμένων άγκυρων και της Α9, με σκοπό τον εντοπισμό άλλων τυχόν ομάδων συσσωματωμάτων οστράκων (Τοπογραφικό Σχ. 2). Με βάση το αρχικό τοπογραφικό σχέδιο του

Εικ. 2. Η ομάδα οστράκων Α-ΔΡ.95/2 (φωτ. Ν. Τσούχλος).

Σχ. 1

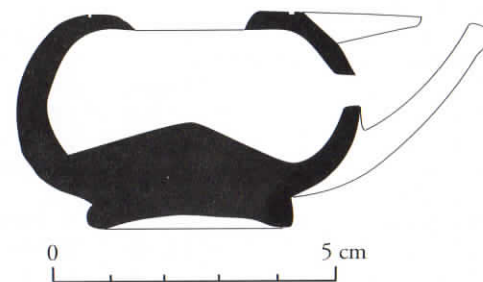
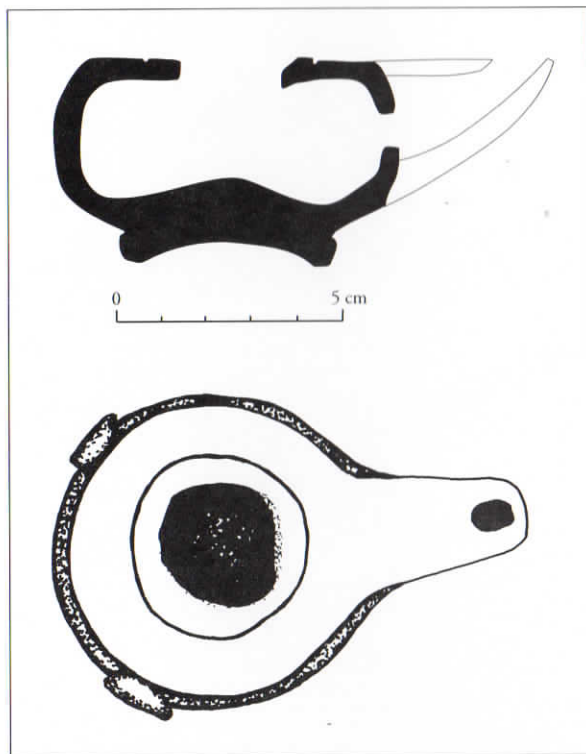

Το ανώτερο τμήμα πρόχου Α-ΔΡ.95/1β.
(σχ. Στ. Δεμέστιχα, φωτ. Ν. Τσούχλος)

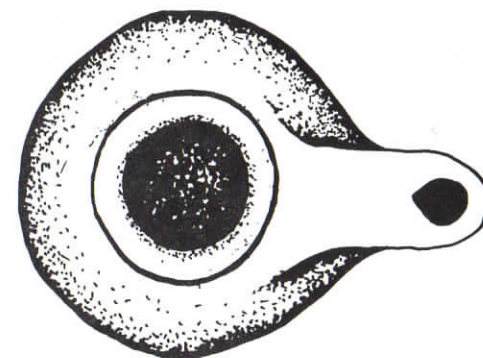
Εικ. 3

Σχ. 2.
Τομή και κάτοψη του
ακέραιου άβαφου
λύχνου Α-ΔΡ.95/2β.
(σχ. Στ. Δεμέστιχα)

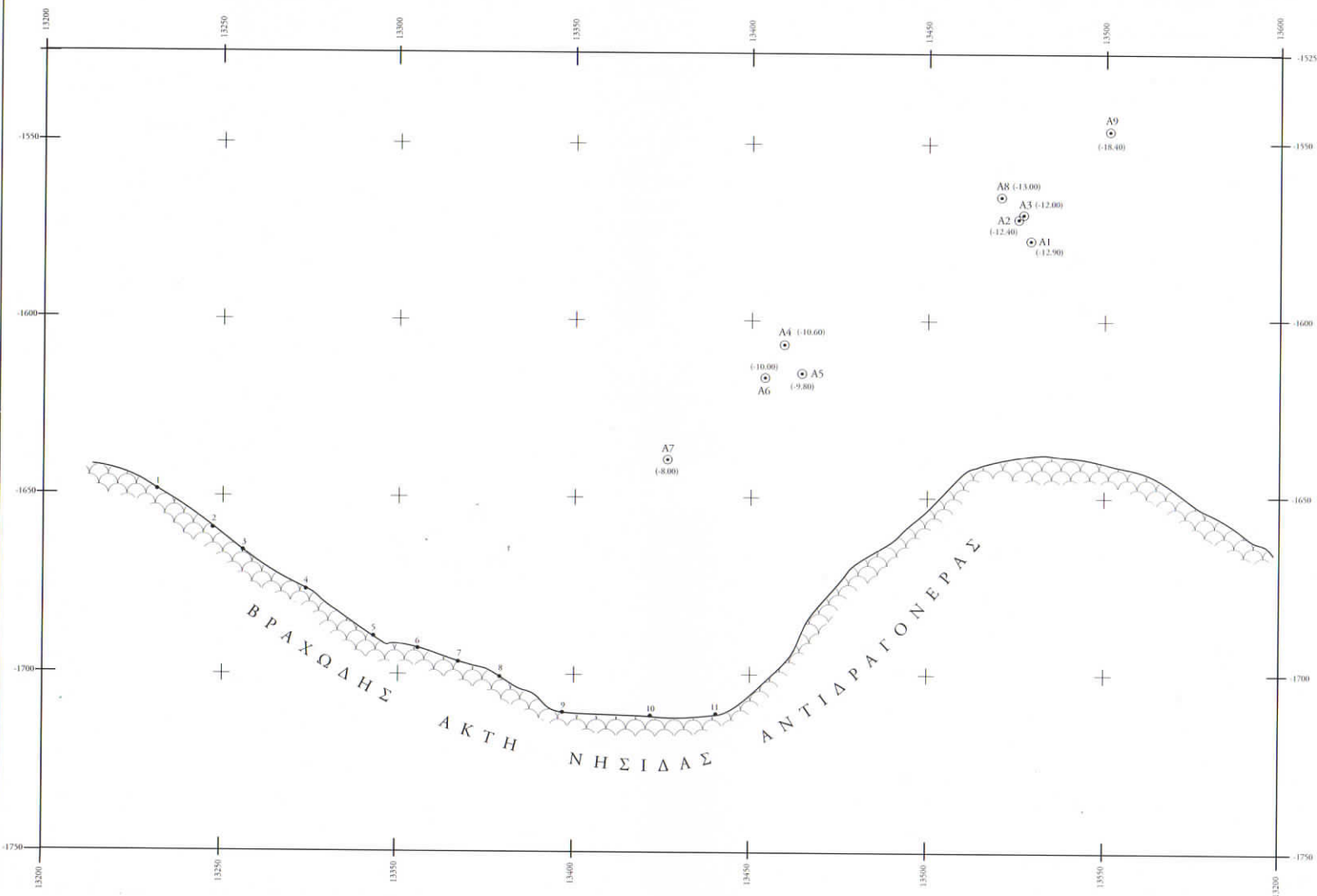

Σχ. 3.
Τομή και κάτοψη του
ακέραιου μελαμπαφούς
λύχνου Α-ΔΡ.95/2ε.
(σχ. Στ. Δεμέστιχα)

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- ⊙ ΘΕΣΕΙΣ & ΒΑΘΗ ΛΙΘΙΝΩΝ ΑΓΚΥΡΩΝ
- ⊕ ΣΗΜΕΙΑ ΙΔΕΑΤΟΥ ΚΑΝΑΒΟΥ
(ΕΞΑΡΤΗΜΕΝΑ ΒΑΣΕΙ ΧΑΡΤΟΥ Γ.Υ.Σ.)
- ↓ ΣΤΑΘΕΡΑ ΣΗΜΕΙΑ ΑΝΑΦΟΡΑΣ

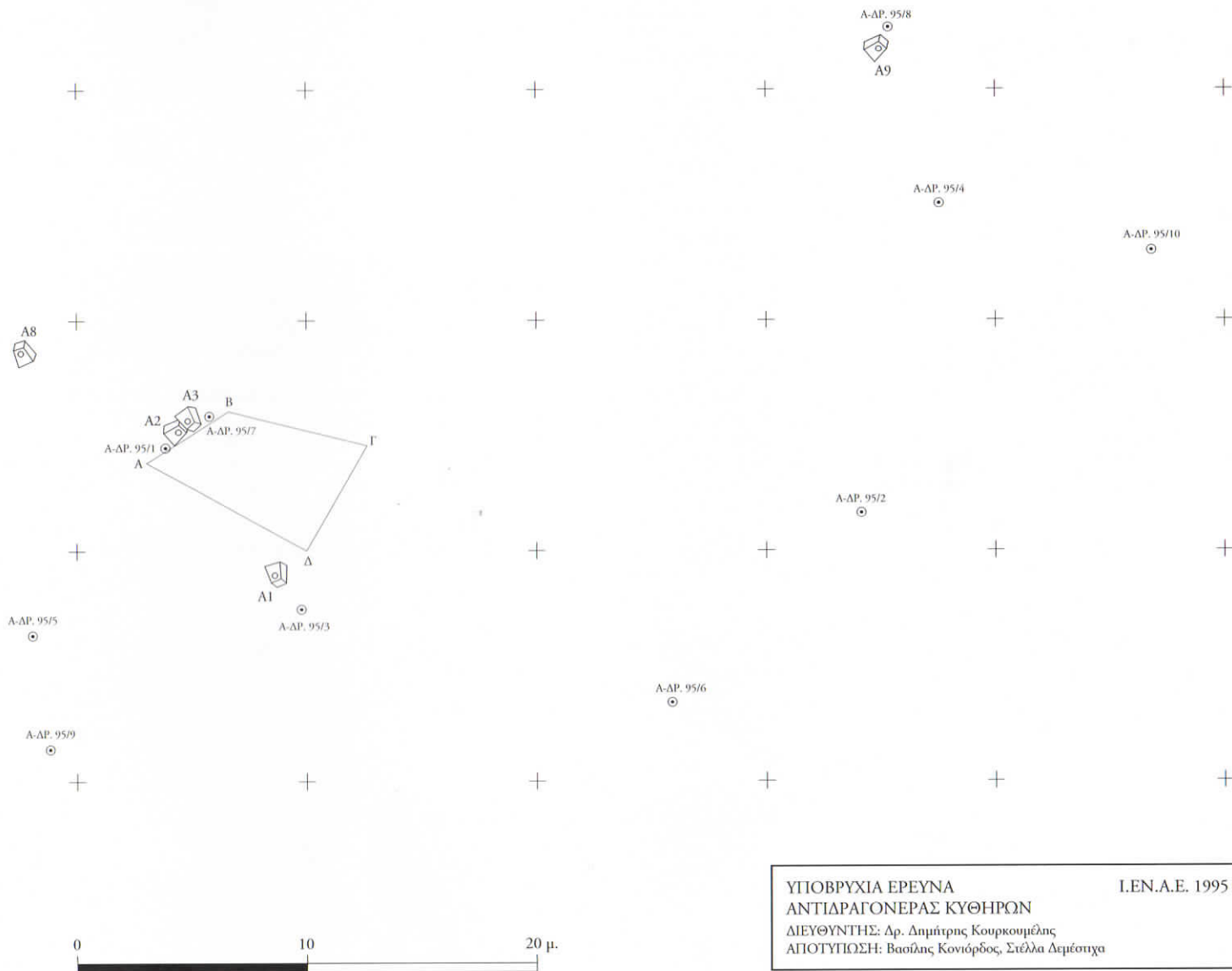
ΥΠΟΒΡΥΧΙΑ ΕΡΕΥΝΑ
ΑΝΤΙΔΡΑΓΟΝΕΡΑΣ ΚΥΘΗΡΩΝ
Ι.Ε.Ν.Α.Ε. 1994-95
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Δρ. Δημήτρης Κοιραντζής
ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ: Κώστας Π. Κουτσουλιός, Τοπογράφος-Μηχανικός

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

(ΑΒΓΔ) ΠΕΡΙΜΕΤΡΟΣ ΔΟΚΙΜΑΣΤΙΚΗΣ ΤΟΜΗΣ Ι

- + ΣΗΜΕΙΑ ΙΔΕΑΤΟΥ ΚΑΝΑΒΟΥ (εξαρτημένου από την περίμετρο της Τομής Ι)
- ⊙ ΘΕΣΕΙΣ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ
- ΛΙΘΙΝΕΣ ΑΓΚΥΡΕΣ: ΘΕΣΗ & ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΣ

Τοπογραφικό σχέδιο 2

ΥΠΟΒΡΥΧΙΑ ΕΡΕΥΝΑ Ι.ΕΝ.Α.Ε. 1995
 ΑΝΤΙΔΡΑΓΟΝΕΡΑΣ ΚΥΘΗΡΩΝ
 ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Δρ. Δημήτρης Κουρκουμέλης
 ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ: Βασίλης Κονιόρδος, Στέλλα Δεμέτσηχα

Εικ. 4. Χείλος οξυπύθμενου αμφορέα (A-ΔΡ.95/1α).
(φωτ. Ν. Τσούχλος)

χώρου, εκπονήθηκε από τους αρχιτέκτονες Β. Κονιόρδο και Γ. Μπαλτσαβιά και την αρχαιολόγο Στ. Δεμέστιχα νέο τοπογραφικό σε μεγαλύτερη κλίμακα, με το χώρο μέσα στον οποίο περιλαμβάνονται οι άγκυρες Α2, Α3 και Α9. Επίσης οριοθετήθηκε με σχοινί ο χώρος γύρω από τις άγκυρες Α2 και Α3 (Τομή Ι). Οι τέσσερις γωνίες της περιμέτρου που δημιουργήθηκε, ονομάστηκαν Α, Β, Γ και Δ (Τοπογραφικό Σχ. 2). Όλες οι άγκυρες και τα ευρήματα, εντός και εκτός του οριοθετημένου χώρου, εξαρτήθηκαν από τα σταθερά σημεία της περιμέτρου. Κατά τη διάρκεια των εργασιών έγινε φανερό

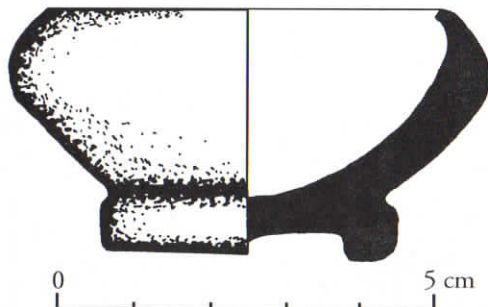
ότι η αποκόλληση των άγκυρών Α2 και Α3 θα ήταν πολύ χρονοβόρα, γιατί ήταν γερά συσσωματωμένες με το βράχο. Ύστερα από προσπάθεια αφαιρέθηκαν ορισμένα οστράκα αγγείων, για να διευκολυνθεί η συνέχιση της έρευνας (Εικ. 1). Από τα ανελκυσθέντα κεραμικά ευρήματα ξεχωρίζουν ένας λαιμός πρόχου (A-ΔΡ.95/1β, Εικ. 3, Τοπογραφικό Σχ. 1) και ένας λαιμός με μανιταρόσχημο χείλος οξυπύθμενου αμφορέα (A-ΔΡ.95/1α, Εικ. 4). Από τα ευρήματα που ανελκυσθήκαν ξεχωρίζει, επίσης, ένα μεγάλο χείλος αποθηκευτικού πίθου (A-ΔΡ.95/7α, Εικ. 5). Τα ευρήματα είχαν ήδη εντοπισθεί κατά την προηγούμενη περίοδο, αλλά τότε δεν είχαν ανελκυσθεί. Γύρω από τις άγκυρες εντοπίστηκαν ορισμένες λειασμένες κροκάλες, πιθανόν ποταμήσιες, που αποτελούν, κατά πάσα πιθανότητα, τμήμα από έρμα πλοίου, κάτι που ενισχύει ακόμα περισσότερο την ύπαρξη ναυαγίου στο σημείο αυτό. Η αποκόλληση και η ανέλκυση των άγκυρών και στη συνέχεια η ανασκαφή του χώρου κάτω από αυτές ήταν αδύνατο να πραγματοποιηθεί κατά την ερευνητική περίοδο του 1995, λόγω έλλειψης χρόνου. Έτσι αποφασίστηκε, στο χρονικό διάστημα που απέμενε μέχρι την ολοκλήρωση της περιόδου, να επικεντρωθεί το ενδιαφέρον στις διάφορες ομάδες οστράκων (συνολικά εντοπίστηκαν, συσσωματωμένες ανάμεσα στα βράχια, δέκα ομάδες ευρημάτων που επισημάνθηκαν με ένα σύνθετο κωδικό που περιλαμβάνει τα αρχικά της νησίδας Αντιδραγονέρα, το έτος εντοπισμού και τον αύξοντα αριθμό του ευρήματος (π.χ. A-ΔΡ.95/1). Η σημαντικότερη από αυτές είναι η ομάδα A-ΔΡ.95/2 (Τοπο-

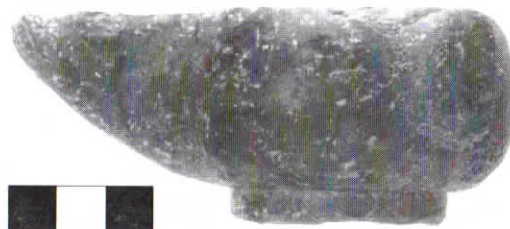
Εικ. 5. Τμήμα χείλους πίθου (A-ΔΡ.95/7α).
(φωτ. Ν. Τσούχλος)

γραφικό Σχ. 2, Εικ. 2). Η ομάδα αυτή περιλαμβάνει πλήθος οστράκων, χρηστικών κυρίως αγγείων, αλλά και ακέραια όπως δύο λύχνους⁶ (A-ΔΡ.95/2β, Εικ. 6, Σχ. 2 και A-ΔΡ.95/2ε, Σχ. 3), δύο άωτα σκυφίδια, από τα οποία το ένα μελαμβαφές (του τύπου *saltcellar*) (A-ΔΡ.95/2γ⁷, Σχ. 4, A-ΔΡ.95/2κ⁸, Εικ. 7), ένα πώμα αγγείου με κομβίοσχημη λαβή (A-ΔΡ.95/2η, Εικ. 8) και ένα αβαθές πινάκιο (A-ΔΡ.95/2ι, Εικ. 9). Ανάμεσα στα μικρά αυτά αγγεία βρέθηκαν και ορισμένα όστρακα οξυπύθμενων αμφορέων⁹ (όπως οι δύο κομβίοσχημες βάσεις A-ΔΡ.95/2α (Εικ. 11, Σχ. 5) και A-ΔΡ.95/2θ (Εικ. 10), και

Σχ. 4. Άωτο μελαμβαφές σκυφίδιο (του τύπου *saltcellar*),
A-ΔΡ.95/2γ. (σχ. Στ. Δεμέστιχα)

Εικ. 6. Ακέραιος άβαφος λύχνος (A-ΔΡ.95/2β).
(φωτ. Ν. Τσούχλος)

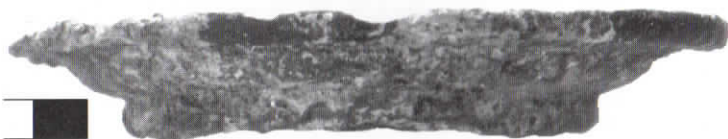
Εικ. 7. Άωτο άβαφο σκυφίδιο (A-ΔΡ.95/2κ).
(φωτ. Ν. Τσούχλος)

Εικ. 8. Άβαφο πώμα αγγείου (Α-ΔΡ.95/2η), (φωτ. Ν. Τσούχλος).

Εικ. 9. Άβαφο πινάκιο (Α-ΔΡ.95/2ι) (φωτ. Ν. Τσούχλος).

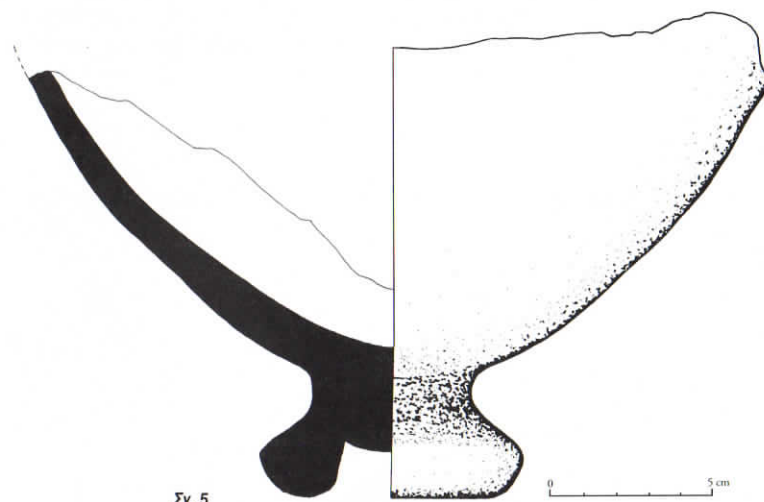
Εικ. 10. Κομβιόσχημη βάση οξειπύθμενου αμφορέα (Α-ΔΡ.95/2θ), (φωτ. Ν. Τσούχλος)

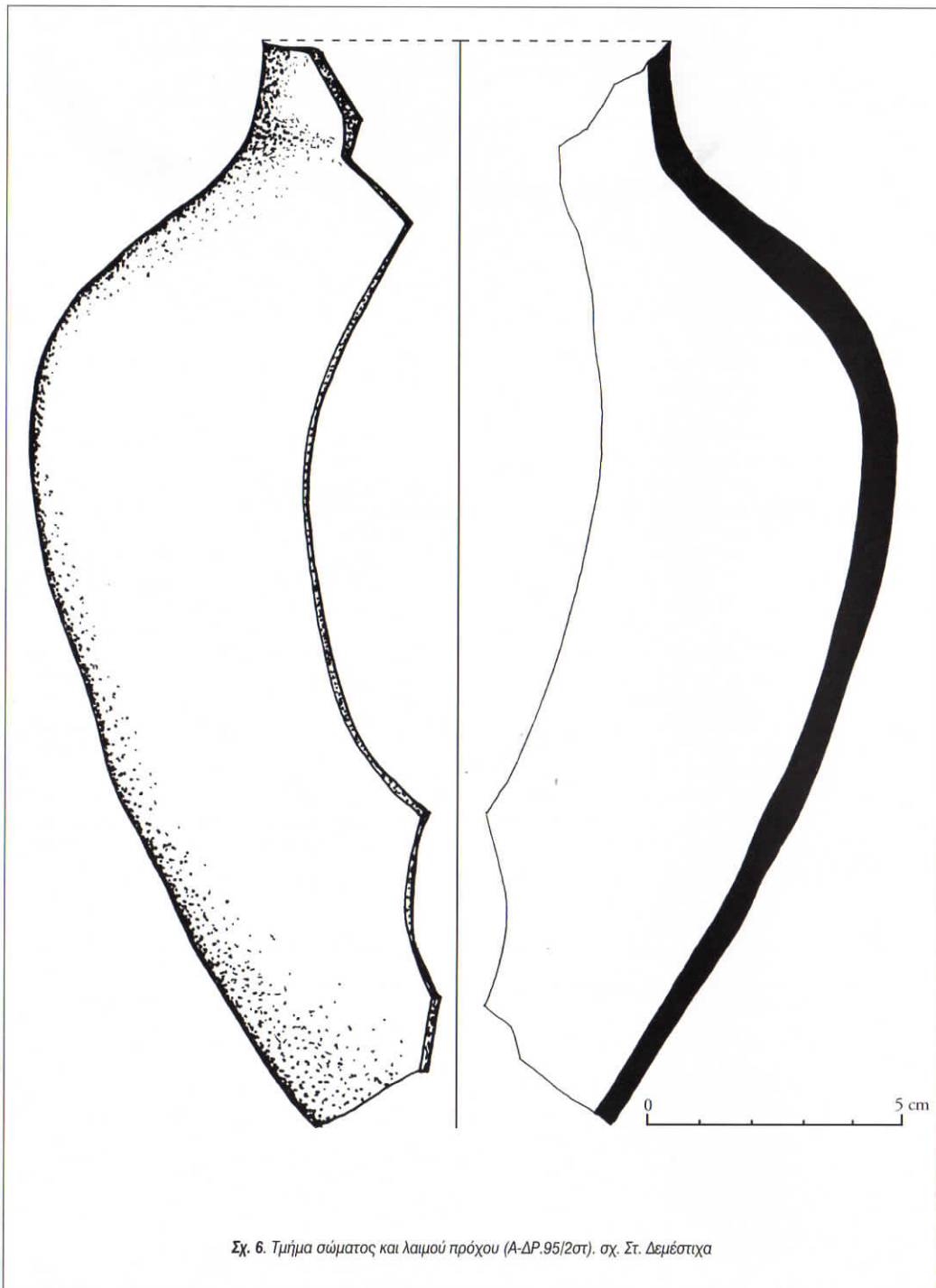
Κομβιόσχημη βάση οξειπύθμενου αμφορέα (Α-ΔΡ.95/2α) (φωτ. Ν. Τσούχλος, σχ. Στ. Δεμέστιχα)

Εικ. 11

Σχ. 5

Σχ. 6. Τμήμα σώματος και λαιμού πρόχου (Α-ΔΡ.95/2στ), σχ. Στ. Δεμέστιχα

άλλων χρηστικών αγγείων (λεκάνες, πρόχοι, κ.λπ.), (Σχ. 6) τα περισσότερα αγάνωτα. Σε άλλη ομάδα, κοντά στην άγκυρα Α9 βρέθηκε ένα ακέραιο σκυφίδιο¹⁰ (Α-ΔΡ.95/8α, Σχ. 7), ενώ σε μικρή απόσταση από την Α1 εντοπίστηκε ακέραιο μικρό αγγείο με δακτυλιόσχημη βάση και έξω νεύον χείλος που ονομάστηκε Α-ΔΡ.95/3α (Σχ. 8).

Επίσης, από την ευρύτερη περιοχή περισυλλέγησαν και αρκετά όστρακα αγγείων, κυρίως αμφορέων και πίθων.

Κατά τις δύο αυτές ανασκαφικές περιόδους συγκεντρώθηκαν πολλά και σημαντικά στοιχεία. Πιστοποιήθηκε κατ'αρχήν η ύπαρξη ναυαγίου στο χώρο, αφού εκτός των οστράκων των αγγείων που εντοπίστηκαν κάτω από τις άγκυρες Α2 και Α3, βρέθηκαν και φυσικά σχηματισμένες κροκάλες, οι οποίες κατά πάσα πιθανότητα προέρχονται από το έρμα του πλοίου. Η κεραμεική και κυρίως τα ακέραια αγγεία που βρέθηκαν, κατά μία πρώτη εκτίμηση, χρονολογούν το ναυάγιο στο δεύτερο μισό του 4ου π.Χ. αιώνα.

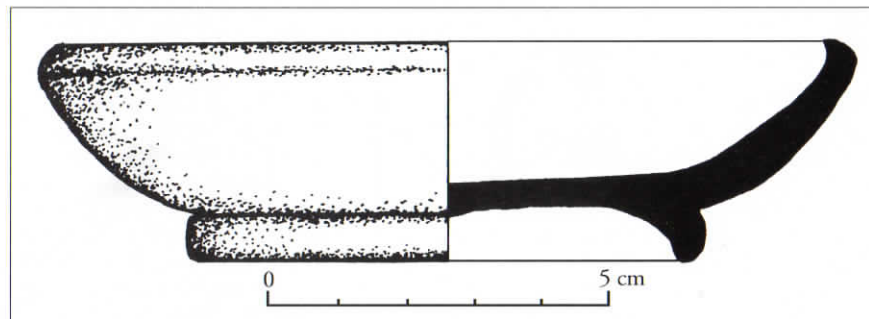
Είναι άξιο προσοχής ότι το ναυάγιο της Αντιδραγονέρας παρουσιάζει πολλά κοινά στοιχεία με δύο άλλα ναυάγια της *Ognina* 4¹¹ και της *La Madonnina*¹².

Τα είδη των αγγείων που βρέθηκαν στο ναυάγιο της Αντιδραγονέρας είναι ανάλογα με αυτά του ναυαγίου της *Ognina* 4 στις Συρακούσες, δηλαδή αποθηκευτικοί πίθοι, λίγοι οξυπύθμενοι αμφορείς, λύχνοι, πινάκια, χύτρες, λεκάνες, κ.λπ. Στο ναυάγιο αυτό, που χρονολογείται επίσης στο 4ο π.Χ. αιώνα, έχει βρεθεί μία παρόμοια λίθινη πυραμιδοειδής άγκυρα. Αλλά και στο ναυάγιο *La Madonnina* επίσης του 4ου π.Χ. αιώνα, που είχε εντοπισθεί κοντά στο Τάραντα της Ν. Ιταλίας, βρέθηκαν τρεις λίθινες άγκυρες αυτού του τύπου. Και τα τρία ναυάγια εντοπίστηκαν σε σχετικά μικρό βάθος (το *La Madonnina*, σε βάθος 10 μέτρων, της *Ognina* 4 σε βάθος 3,5 έως 6 μέτρα και της Αντιδραγονέρας σε βάθος από 9 έως 18,5 μέτρα). Τα μικρά βάθη ευνοούν τη σύληση του φορτίου των ναυαγίων. Είναι όμως δύσκολο να υποστηρίξει κανείς, ότι και τα τρία γνωστά ναυάγια με λίθινες πυραμιδοειδείς άγκυρες, είχαν συληθεί κατά τον ίδιο τρόπο, αφαιρώντας δηλαδή το μεγαλύτερο μέρος ενός σημαντικού φορτίου,

που ενδεχομένως να έφεραν αρχικά και εγκαταλείποντας ένα τμήμα μόνο του φορτίου τους αποτελούμενο κυρίως από χρηστικά αγγεία. Είναι περισσότερο πιθανό τα πλοία που ναυάγησαν στις τρεις αυτές θέσεις να είχαν αρχικά μικρό φορτίο, αποτελούμενο κυρίως από χρηστική κεραμική. Ένα τέτοιο φορτίο όμως δεν ανταποκρίνεται στο σύνηθες φορτίο εμπορικών πλοίων της εποχής αυτής, όχι μόνο εξ αιτίας της μικρής ποσότητας κεραμικής, αλλά και του καθαρά χρηστικού της χαρακτήρα. Τέλος, και κυρίως, στα τρία αυτά ναυάγια εντοπίστηκαν παρόμοιου τύπου άγκυρες.

Το βασικό ερώτημα που τίθεται, σχετικά με τα τρία αυτά ναυάγια, αφορά τον τύπο των πλοίων. Αν πρόκειται δηλαδή για ναυάγια εμπορικών ή όχι πλοίων. Στην περίπτωση ναυαγίων εμπορικών πλοίων, θα είχε βρεθεί πολύ μεγαλύτερος αριθμός οξυπύθμενων αμφορέων ή άλλων αγγείων μεταφοράς, αφού οποιαδήποτε προσπάθεια ανέλυσης κατά την αρχαιότητα, θα περιοριζόταν σε ακέραια αγγεία ή σε άλλα αντικείμενα αξίας. Αλλά και όποια σύληση ή περισυλλογή "ενθυμίων" κατά τη σύγχρονη εποχή, θα είχε αφήσει στο χώρο πολύ περισσότερα όστρακα αμφορέων, κατεξοχήν τεκμήριο ναυαγίου εμπορικού. Ειδικά για το ναυάγιο της Αντιδραγονέρας, κανενός είδους συστηματική σύληση έχει παρατηρηθεί, αφού και αυτή ακόμα η ύπαρξη του ναυαγίου δεν ήταν γνωστή, ούτε στους τοπικούς ψαράδες που ρωτήθηκαν. Επιπλέον, ο βραχώδης βυθός εμποδίζει τη διέλευση πάνω από την περιοχή σύγχρονων αλιευτικών με δίχτυα (ανεμότρατες), που συνήθως προκαλούν τεράστιες καταστροφές στα ναυάγια, και μόνο παραδοσιακά δίχτυα μπορούν να τοποθετηθούν εκεί, τα οποία όμως δεν προξενούν σημαντική ζημιά στα φορτία κεραμικής. Υπάρχει βέβαια και η υπόθεση και τα τρία αυτά πλοία να ήταν εμπορικά και να μετέφεραν φθαρτά υλικά, όπως για παράδειγμα σιτάρι, που δεν ήταν απαραίτητο να μεταφέρεται σε αποθηκευτικά αγγεία¹³. Το εμπόριο σιτηρών, που θα μπορούσε να γίνει χωρίς τη χρήση αποθηκευτικών αγγείων και ήταν ένα από τα βασικά είδη που εμπορεύονταν πλοία της κλασικής Αθήνας με την Αίγυπτο ή τη Μαύρη Θάλασσα, δεν είναι απόλυτα βεβαιωμένο με τη Νότιο Ιταλία, όπου έχουν εντοπισθεί τα ναυάγια *La Madonnina* και *Ognina 4*. Τέλος, είναι δύσκολο να δεχθούμε, με βάση τις σημερινές γνώσεις μας για το αρχαίο εμπόριο, ότι και τα

Σχ. 7.
Ακέραιο αβαφές
σκυφίδιο
(Α-ΔΡ.95/βα).
σχ. Στ. Δεμέστιχα

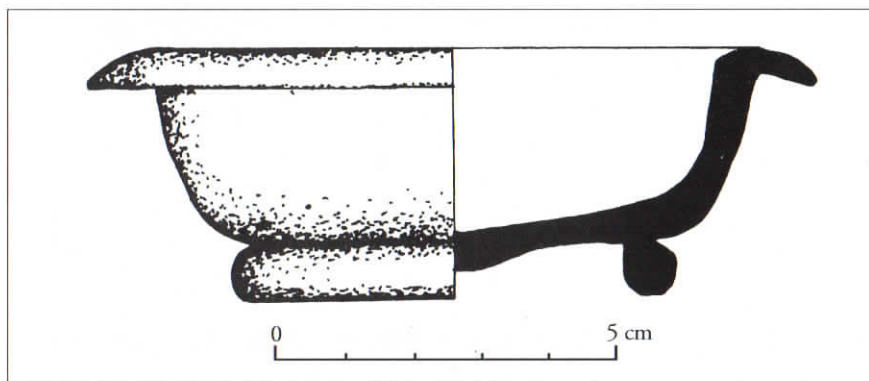
τρία πλοία τη στιγμή του ναυαγίου, ταξίδευαν χωρίς φορτίο.

Αναλύοντας τα παραπάνω, πιθανότερη φαίνεται η άποψη ότι δεν έχουμε να κάνουμε με ναυάγια εμπορικών πλοίων αλλά πολεμικών. Η ύπαρξη χρηστικής κεραμικής σε πολεμικά πλοία της εποχής αυτής, είναι επιβεβαιωμένη¹⁴ αλλά και λογική. Τα πλοία αυτά θα διέθεταν πλήθια αγγεία, τόσο για την διατήρηση όσο και για τη χρήση τροφίμων και ποτών (νερού, οίνου, ξηράς και υγρής τροφή) από το πλήρωμα κατά τη διάρκεια του ταξιδιού, καθώς και τα αναγκαία χρηστικά σκεύη, όπως πήλινους λύχνους, πινάκια, λεκάνες, χύτρες κ.λπ.. Τέτοια ακριβώς αγγεία και σκεύη, σε αριθμό μάλιστα που υποδηλώνει χρηστικό και όχι εμπορικό σκοπό, βρέθηκαν και στο ναυάγιο της Αντιδραγονέρας.

Εκτός από τον προβληματισμό για τον τύπο του πλοίου της Αντιδραγονέρας, ένα άλλο

ερώτημα είναι η προέλευσή του. Η πετρολογική ανάλυση¹⁵ των αρχικών δειγμάτων έδωσε ορισμένες σημαντικές πληροφορίες για τον τόπο κατασκευής των άγκυρών. Το πέτρωμα κατατάσσεται στους ασβεσταλκαλικούς πορφυριτικούς ρυόλιθους έως δακίτες. Η πετρολογική συγγένεια και των εννέα λίθινων δειγμάτων υποδηλώνει ότι προέρχονται πιθανώς από την ίδια γεωλογική πηγή ρυόλιθου έως δακίτη. Κατά τον Δρ. Ι. Μπασιάκο, ερευνητή στο Ε.Κ.Ε.Φ. Δημόκριτο, τα ρυολιθικά έως δακίτικα ηφαιστειακά πετρώματα εμφανίζονται σε πολλές παράκτιες περιοχές της Ελλάδας (Χίος, Αντίπαρος, Μήλος, Σαντορίνη, Νίσυρος, Αίγινα, Χερσονήσος Μεθάνων, Κως, και άλλου). Οι πετρολογικές παράμετροι και τα διάφορα στοιχεία, που ήδη υπάρχουν, υποδηλώνουν με αρκετές πιθανότητες, ότι το υλικό προέρχεται από κάποια παράκτια θέση της νήσου Αίγινας ή της Χερσονήσου των Μεθάνων¹⁶. Η προέλευση του λίθινου υλικού από τις περιοχές αυτές είναι ιδιαίτερα σημαντική, αφού προσδιορίζει την

Σχ. 8.
Ακέραιο αγγείο με
έξω νεύον χειλος
(Α-ΔΡ.95/3α).
σχ. Στ. Δεμέστιχα

πιθανή προέλευση των αγκυρών από την ευρύτερη περιοχή του Αργοσαρωνικού¹⁷.

Ένα άλλο ερώτημα, το οποίο, με τα σημερινά στοιχεία είναι δύσκολο να απαντηθεί είναι εάν οι εννέα άγκυρες που εντοπίστηκαν στη περιοχή του ναυαγίου προέρχονται από ένα ή περισσότερα πλοία. Θα μπορούσε ένα μόνο πλοίο να έφερε εννέα άγκυρες αυτού του μεγέθους και βάρους ή οι άγκυρες προέρχονται από περισσότερα του ενός πλοία; Μελετώντας την υπόθεση του ναυαγίου ενός και μόνον πλοίου και εξετάζοντας το τοπογραφικό διάγραμμα με τις θέσεις των ευρημάτων, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι στη περίπτωση ενός πλοίου, αυτό θα είχε αγκυροβολήσει με τις άγκυρες του (A4, A5, A6, A7, *Τοπογραφικό Σχ. 2*) στο εσωτερικό του κόλπου, προσπαθώντας να προστατευτεί από ένα νότιο ή νοτιανατολικό άνεμο, αλλά για κάποιο λόγο βυθίστηκε σε απόσταση περίπου 75 μέτρων βορειοανατολικά, με τις υπόλοιπες πέντε άγκυρες που, για κάποιο λόγο δεν χρησιμοποιήθηκε (A1, A2, A3, A8 και A9, *Τοπογραφικό Σχ. 2*). Η υπόθεση, όμως αυτή δεν εξηγεί γιατί το πλοίο προτίμησε να αγκυροβολήσει σε ένα τόσο επικίνδυνο σημείο, αφού μόλις 1,5 μίλι από εκεί, θα μπορούσε να προστατευτεί ασφαλέστερα πίσω από το ακρωτήριο Σουρούμι¹⁸, που είναι επίσης προστατευμένο από τους νότιους ανέμους. Οι συγκυρίες, επομένως, που οδήγησαν στο ναυάγιο του πλοίου είναι άγνωστες σε μας. Βέβαια είναι γνωστό ότι για όλα τα ναυάγια τη στιγμή της καταστροφής μπορεί να συντρέξουν πολλά και διαφορετικά αίτια. Οι συνθήκες αυτές είναι φυσικό να μας διαφεύγουν και να είναι σχεδόν ανέφικτο να τις προσδιορίσουμε.

Η περίπτωση των περισσότερων του ενός πλοίων, είναι περισσότερο πιθανή και το στοιχείο που συνηγορεί προς αυτή την κατεύθυνση, είναι το πλήθος των εννέα αγκυρών που βρέθηκαν στο χώρο. Στα δύο άλλα παρόμοια γνωστά ναυάγια (της *La Madonnina* και της *Ognina 4*), οι άγκυρες που εντοπίστηκαν ήταν, στην περίπτωση του πρώτου τρεις και του δεύτερου μία, που αντιστοιχούν απόλυτα με τα στοιχεία από τις επιγραφές της Αρχαίας Αγοράς σχετικά με τις απογραφές των εξαρτημάτων των αρχαίων τριήρων¹⁹: εκεί αναφέρεται ότι οι τριήρεις μεταφέραν μία ή δύο άγκυρες, και σε σπάνιες περιπτώσεις τρεις²⁰. Σύμφωνα με τα παραπάνω στοιχεία, οι εννέα

λίθινες άγκυρες της Αντιδραγονέρας θα μπορούσαν να προέρχονται από τρία έως πέντε αρχαία πολεμικά πλοία, που στην περίπτωση αυτή θα συγκροτούσαν, μαζί με κάποια εμπορικά πλοία, μια νηοπομπή. Η οργάνωση νηοπομπών από τους Αθηναίους για την προστασία των εμπορικών πλοίων, κυρίως από την πειρατεία, είναι γνωστή²¹ και αφορούσε ιδίως στην προστασία της μεταφοράς σιτηρών, είδους ζωτικού για την Αθήνα. Φυσικό είναι στις νηοπομπές αυτές να συμμετείχαν και πολεμικά πλοία, τα οποία θα μπορούσαν να προστατεύσουν αποτελεσματικά τα εμπορικά. Ίσως, λοιπόν, οι άγκυρες της Αντιδραγονέρας να προέρχονται από πολεμικά πλοία συνοδείας κάποιας νηοπομπής. Στην περίπτωση αυτή, τουλάχιστον ένα από τα πλοία ναυάγησε στο σημείο που ήταν αγκυροβολημένο και κάποια άλλα έχασαν τις άγκυρές τους, κόβοντας τους κάβους στην προσπάθειά τους να σωθούν από έναν επερχόμενο κίνδυνο.

Κατά τον L. Casson²², λίθινες άγκυρες δεν χρησιμοποιούνται σε πολεμικά πλοία κατά την κλασική περίοδο. Την άποψη αυτή δέχεται και η Julia L. Shear²³. Αυτή η υπόθεση φαίνεται σήμερα παρακινδυνευμένη λόγω έλλειψης αρχαιολογικών τεκμηρίων, αφού μέχρι σήμερα δεν έχει βεβαιωμένα βρεθεί ναυάγιο πολεμικού πλοίου. Αντίθετα αποδεδειγμένη είναι η χρήση ορισμένων εξαρτημάτων πλοίων, αρχαιότερης τεχνολογίας, για ποικίλους λόγους (οικονομικούς, προσκόλλησης στην παράδοση, έλλειψης σύγχρονης τεχνολογίας εξαρτημάτων, κ.λπ.). Είναι βέβαιο ότι οι άγκυρες εντάσσονται σε αυτού του είδους τα εξαρτήματα. Το ναυάγιο της Αντιδραγονέρας έρχεται να επιβεβαιώσει την παράλληλη χρήση διαφόρων τύπων αγκυρών. Μπορεί πλέον να υποστηριχθεί με βεβαιότητα, ότι οι λίθινες πυραμιδοειδείς άγκυρες, αν και τυπολογικά θεωρούνται αρχαιότερες των ξύλινων αγκυρών με λίθινο ή μολύβδινο στύπο, χρησιμοποιούνται, στο διάστημα από τον 5ο έως τις αρχές του 3ου π.Χ. αιώνα, παράλληλα. Στο κλασικό εμπορικό ναυάγιο της Περιστεράς Αλοννήσου²⁴ (425-400 π.Χ.), βρέθηκε μολύβδινο σύνδεσμος άγκυρας με στύπο. Το ναυάγιο αυτό, κατά ένα αιώνα αρχαιότερο του ναυαγίου της Αντιδραγονέρας, επιβεβαιώνει την άποψη για την παράλληλη χρήση των δύο τύπων αγκυρών. Οι αλλαγές στην τεχνολογία που σχετίζεται με τα πλοία όλων των εποχών της αρχαιότητας αλλά και

μεταγενέστερα, έγιναν σταδιακά, ενώ συχνά συνυπήρχαν παλιότερης και νεότερης τεχνολογίας εξαρτήματα και τεχνικές. Είναι άλλωστε πολλαπλά τεκμηριωμένη η προσκόλληση των ναυτικών στην παράδοση. Τέλος, είναι δύσκολο με τις σημερινές γνώσεις να δεχθούμε ότι ένας συγκεκριμένος τύπος πλοίου χρησιμοποιούσε αποκλειστικά έναν ορισμένο τύπο άγκυρας.

Η μέχρι σήμερα έρευνα και μελέτη των συγκεκριμένων στοιχείων από το ναυάγιο της Αντιδραγονέρας, δεν έχει δώσει οριστική απάντηση για τον τύπο του πλοίου ή των πλοίων (εμπορικό ή πολεμικό), τα ίχνη του οποίου εντοπίστηκαν στο βυθό της νησίδας. Το I.EN.A.E. και η ερευνητική του ομάδα προγραμματίζουν τη συνέχιση της συστηματικής έρευνας στην Αντιδραγονέρα, με σκοπό την ανέλκυση του συνόλου των αγκυρών, ή τουλάχιστον των περισσότερων από αυτές. Παράλληλα θα ανασκαφεί ο χώρος, όπου το επιτρέψει ο βραχώδης βυθός. Η συστηματική ανασκαφή θα δώσει περισσότερα στοιχεία που ίσως επιβεβαιώσουν ή και θα απορρίψουν τις διάφορες υποθέσεις.

Τέλος ο υπογράφων θα ήθελε να ευχαριστήσει θερμά τα δεκαπέντε μέλη του I.EN.A.E., που συμμετείχαν στις δύο αυτές ανασκαφικές περιόδους, χωρίς τη βοήθειά τους και την εθελοντική τους εργασία η έρευνα αυτή θα ήταν αδύνατη. Επίσης ο υπογράφων θα ήθελε να εκφράσει τις θερμές ευχαριστίες του στον προϊστάμενο της Εφορείας Εναλίων Αρχαιοτήτων κ. Δ. Καζιάνη και τους συντηρητές της Εφορείας κα Ρ. Παπαδήμα, κα Σ. Σιμεωνίδου και κα Ε. Κιομισόγλου, που επιμελήθηκαν της συντήρησης των ευρημάτων της έρευνας στα εργαστήρια της Εφορείας όπου παραδόθηκαν ύστερα από τη σχετική υπουργική απόφαση.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. βλ. Κουρκουμέλης 1995, σ. 6-11.
2. Στην έρευνα συμμετείχαν οι Δ. Κουρκουμέλης ως υπεύθυνος της έρευνας, Ν. Τσούχλος, τεχνικός διευθυντής, Φ. Αντωνόπουλος υπεύθυνος καταδύσεων, οι αρχαιολόγοι Θ. Αρώνης- Webb, Χρ. Παπαχριστοπούλου, Ε. Σταματάτου-Βοσνιώτη, και οι τεχνικοί Ιασ. Λυκουρέζος, Π. Βακόντιος, Ιλ. Αντωνοπούλου. Ως εκπρόσωπος της Εφορείας Εναλίων Αρχαιο-

τήτων συμμετείχε η αρχαιολόγος Ελ. Χατζηδάκη. Την έρευνα συνόδευσσε το τρεχαντήρι "Καλοκυρά" με καπετάνιο τον Σ. Μπαρούς.

3. Την αποτύπωση του χώρου ανέλαβε ο τοπογράφος Κ. Κωστόπουλος από τον Ποταμό Κυθήρων.

4. Βλ. Κουρκουμέλης 1995, σ. 9, εικ. 6.

5. Κατά την τρίτη αυτή περίοδο συμμετείχαν οι: Δ. Κουρκουμέλης ως υπεύθυνος της έρευνας, Ν. Τσούχλος, τεχνικός διευθυντής, Φ. Αντωνόπουλος υπεύθυνος καταδύσεων, οι αρχαιολόγοι Χρ. Αγουρίδης, Στ. Δεμέστιχα, Ελ. Σταματάτου-Βοσυνιώτη, Χρ. Παπαχριστοπούλου, D. Conlin, οι τεχνικοί Β. Κονιόρδος, Γ. Μπαλτσάβις, Π. Βακόνδιος, Ιλ. Αντωνοπούλου. Ως εκπρόσωπος της Εφορείας Εναλίων Αρχαιοτήτων συμμετείχε η αρχαιολόγος Ελ. Χατζηδάκη. Η έρευνα υποστηρίχθηκε από το τρεχαντήρι "Καλοκυρά" με καπετάνιο τον Δ. Λέκκα.

6. Οι λύχνοι κατά μία πρώτη εκτίμηση εντάσσονται στον τύπο 25 A (269) και 25 B (308) στην τυπολογία του Howland (βλ. Howland 1959) και χρονολογούνται στο δεύτερο μισό του 4ου π.Χ. αιώνα.

7. Βλ. Sparkes και Talcott 1970, αριθ. 944 (375-350 π.Χ.) ή αριθ. 949 (350-325 π.Χ.).

8. Βλ. Sparkes και Talcott 1970, αριθ. 828 (375-350 π.Χ.).

9. Οι δύο βάσεις καθώς και ο λαϊμός (Εικ. 4), μπορούν να ταυτισθούν με τους αμφορείς της μεγάλης ομάδας με μανιταρόσχημο χείλος του τύπου *Solocha I* (βλ. Zeest 1960), που συνήθως ταυτίζονται με τους αμφορείς της Πεπαρήθου (τύπος Πεπαρήθος II A, Doulgéri-Intzessiloglou και Garlan 1990) ή με τους αμφορείς της Κώ (τύπος ΚΩΣ II, Χ. Κάντζια, σελ. 335 κ.ε). Η μεγάλη ομάδα αμφορέων με μανιταρόσχημο χείλος έχουν αποδοθεί σε διάφορα κέντρα παραγωγής και πρωτοεμφανίζεται στην Αττική τον 5ο π.Χ. αιώνα (βλ. Grace 1971). Ακόμα μπορούν να βρουν παράλληλα στον τύπο "Spina Iyre" των "ελληνο-ιταλικών" αμφορέων. Η διαφορά του λαϊμού από την Αντιδραγονέρα με την ομάδα αυτή είναι ότι δεν παρουσιάζεται ελαφρά εξογκωμένος, και πιθανόν να αποτελεί μία άλλη παραλλαγή του τύπου.

10. Βλ. Sparkes και Talcott 1970, αριθ. 887 (350-325 π.Χ.).

11. Βλ. Kapitän και Naglschmid, 1982.

12. Βλ. McCann, 1972.

13. Βλ. Γκόφφα 1993, σ. 221, § 34, "Τα φορτία μεταφέρονταν είτε σε πήλινα δοχεία, τους αμφορείς, είτε σε σάκους είτε και χύμα".

14. Πβλ. Θουκυδίδου, Ιστοριών, Γ, 49, 3: "Παρασκευασάντων δὲ τῶν Μυτιληναίων πρέσβων τῇ νηὶ οἶνον και ἄλφιστα και μεγάλα ὑποσχομένων, εἰ φθάσειαν, ἐγένετο σπουδὴ τοῦ πλοῦ τοιαύτη ὥστε ἡσθιὸν τε ἅμα ἐλαύνοντες οἶνω και ἐλαίω ἄλφιστα πεφυρμένα,

και οἱ μὲν ὕπνον ἤρουοντο κατά μέρος, οἱ δὲ ἤλαινον."

15. Η ανάλυση των δειγμάτων έγινε στο Εργαστήριο Αρχαιομετρίας του Ε.Κ.Ε.Φ.Ε. "Δημόκριτος", από τον Γεωλόγο Δρ. Ι. Μπασιάκο.

16. Τα μολύβδινα δείγματα αποφασίσθηκε να μην αναλυθούν αφού η ισοτοπική ανάλυση, που είναι αναγκαία, μπορεί να προσδιορίσει μόνο την ηλικία του κοιτάσματος, οι δε υπάρχουσες τράπεζες δεδομένων δεν καλύπτουν όλες τις πηγές μολύβδου στην Ελλάδα.

17. Σε συζήτηση που είχε ο υπογράφων με τον κ. Χ. Τζάλα, μου επιβεβαίωσε, και τον ευχαριστώ θερμά για την πολύτιμη πληροφορία, ότι και οι πυραμιδοειδείς άγκυρες που έχουν βρεθεί στο λιμάνι της Ζέας προέρχονται από την ίδια γεωλογική περιοχή.

18. Βλ. Κουρκουμέλης 1995, σελ. 7, χάρτης 1.

19. Βλ. Shear 1995, σ. 179-224, fig. 42-44 και κυρίως η επιγραφή I 2012b, σ. 203-04. Το σημαντικό αυτό άρθρο παρέχει πολλές πληροφορίες όχι μόνο για τις άγκυρες, αλλά και για τον εξαρτισμό των πλοίων. Σχετικά με τις άγκυρες η επιγραφή (IG II² 1611) αναφέρει 18 άγκυρες για εννέα πλοία, ενώ η επιγραφή (IG II² 1612) αναφέρει 107 άγκυρες για 53 πλοία (107: 53= 2 + 1). Σε αρκετές περιπτώσεις επιγραφών που αναφέρονται ονομαστικά σε ορισμένα πλοία διευκρινίζεται ότι έφεραν δύο άγκυρες.

20. Είναι άξιο προσοχής ότι τα δύο άλλα ναυαγία, το La Madonnina και το Ognina 4, είχαν αριθμό αγκυρών που συμφωνεί με τις επιγραφές της Αρχαίας Αγοράς.

21. Βλ. Γκόφφα 1993, σ. 211, § 24, Ψευδο-Δημοσθένους, Προς Πολυκλέα, L 17, "...πλεῖν ἐφ' ἱερὸν ἐπὶ τὴν παραπομπὴν τοῦ σίτου" και Ξενοφών, Ελληνικά, E, δ' 61.

22. Βλ. Casson 1971, σ. 256, σημ. 131.

23. Βλ. Casson 1971, σ. 204. Η Shear (βλ. Shear 1995, σ. 204), υπογραμμίζει ότι σε ορισμένες επιγραφές αναφέρονται σιδερένιες άγκυρες και υποθέτει ότι όταν στις επιγραφές δεν αναφέρεται το υλικό της άγκυρας, ίσως σημαίνει ότι πρόκειται για άγκυρες με στύπο, υπογραμμίζοντας χαρακτηριστικά "...like the commercial anchors" και παραπέμπει στον Casson, σ. 253-56. Όπως αναφέραμε και παραπάνω, η υπόθεση αυτή δεν ευσταθεί, αφού είναι πλέον επιβεβαιωμένο ότι πυραμιδοειδείς λίθινες άγκυρες χρησιμοποιούνταν ακόμα στα μέσα του 4ου π.Χ. αιώνα, ταυτόχρονα με τον τύπο άγκυρας με στύπο που έχει ήδη εμφανισθεί.

24. Βλ. Χατζηδάκη 1995.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Casson, L. 1971: *Ships and Seamanship in the Ancient World*, Princeton 1971.

Γκόφφα, Δ. 1993: "Θάλασσα και συναλλαγές στην Αρχαία Ελλάδα", Μελέτες Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου των Συναλλαγών, Αρχαίου, Βυζαντινού, Μεταβυζαντινού, *Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*, αριθ. 133, Αθήνα 1993.

Doulgéri-Intzessiloglou, A., Garlan, Y. 1990: "Vin et amphores de Péparéthos et d'Ikos", *BCH* 114, 1990, σ. 361-398.

Grace, V. 1971: "Samian Amphoras", *Hesperia* 40, 1971, σ. 52-95.

Howland, R.H. 1959: *The Athenian Agora IV. Greek Lamps and their Survivals*, Princeton 1959.

Κάντζια, Χ. 1994: "Ένα κεραμικό εργαστήριο αμφορέων του πρώτου μισού του 4ου αι. π.Χ. στην Κω", *Γ' Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική, Χρονολογημένα σύνολα - Εργαστήρια, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας* αριθ. 137, Αθήνα 1994.

Kapitän, G., Naglschmid F. 1982: "A 4th century B.C. dispersed amphora cargo on the secca di Capo Ognina, Siracusa, Sicily (site Ognina 4)", *Proceedings of the 6th International Science Symposium CMAS*, ed. by J. Blanchard, J. Mair and T. Morisson, Edinburgh, 1982, σ. 229-239.

Κουρκουμέλης, Δ. 1995: "Αναγνωριστική υποβρύχια έρευνα στη θαλάσσια περιοχή Αυλέμωνα Κυθήρων περιόδου 1993", *ΕΝΑΛΙΑ IV*, 1/2, 1992 (1995), σ. 6-11.

McCann, A. M. 1972: "A Fourth Century B.C. Shipwreck Near Taranto", *Archaeology*, vol. 25, num. 3, June 1972, σ. 181-187.

Shear, J. L. 1995: "Fragments of naval inventories from the Athenian Agora", *Hesperia* 64, n. 2, 1995.

Sparkes, B. A., Talcott, L. 1970: *The Athenian Agora XII. Black and Plain Pottery of the 6th, 5th and 4th centuries B.C.*, Princeton 1970.

Χατζηδάκη, Ε. 1995: "Ανασκαφή σε κλασικό ναυαγίο στην Αλόνησο (5ος π.Χ. αιώνας)", *ΕΝΑΛΙΑ IV*, 1/2 1992 (1995), σ. 16-25.

Zeest, I.B. 1960: "L' emballage céramique du Bosphore" (στη Ρωσική), *MIA* 83, 1960.

Jacques-Yves COUSTEAU

1910-1997

Η είδηση πως ο μεγάλος εξερευνητής των βυθών και επίτιμο μέλος του Ινστιτούτου μας J.-Y. Cousteau "πέρασε στον κόσμο της σιωπής" προκάλεσε παγκόσμια συγκίνηση. Αν ήταν ένας συνηθισμένος άνθρωπος, θα μπορούσε να λεχθεί ότι έφυγε "πλήρης ημερών" στα 87 του χρόνια, ζωηρός και ακμαίος μέχρι το τέλος.

Όμως για τον ανήσυχο *Commandant Cousteau* φαντάζει σχεδόν αδιανόητο ακόμα κι ένα τελευταίο ειρηνικό ταξίδι προς τις Νήσους των Μακάρων, όσο κι αν η περιπετειώδης ζωή του τον είχε καταστήσει άξιο για τη μεταθανάτια αυτή γαλήνη.

Η λιπόσαρκη, ευγενική φυσιογνωμία του, με τα χρυσά γυαλιά, το κόκκινο σκουφάκι και το μόνιμο χαμόγελο, είχε συνδεθεί με τα παγόβουνα της Ανταρκτικής και τις ζούγκλες του Αμαζονίου, με τις υποβρύχιες σπηλιές και τις "κυανές οπές" του Ειρηνικού, με τα θαλάσσια κήτη και τα έρρημα νησιά, ή με τα μυθικά νερά της Μεσογείου και του Νείλου.

Η φωνή του υψώθηκε πολλές φορές προφητική για να προβλέψει καταστροφές αναπόφευκτες του πλανήτη, αν συνεχισθεί η "ύβρις" των τωρινών κατοίκων του και για να καταγγείλει κυβερνήσεις και άτομα που δεν σέβονταν το περιβάλλον. Ποτέ άλλοτε ο "κόσμος της σιωπής" δεν είχε πιο στεντόρεια φωνή για να υπερασπιστεί τα δικάια του.

Μια τέτοια φωνή δεν μπορεί να σιγήσει με τον φυσικό θάνατο. Ο αντίλαλος της υπάρχει σε κάθε διαμαρτυρία για την καταστροφή του περιβάλλοντος, σε κάθε οικολογικό κίνημα, σε κάθε φωνή αγωνίας για τη ρύπανση των θαλασσών.

Ακριβώς αυτή η ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης, αυτή η εκλαΐκευση της γνώσης γύρω από τον υδάτινο κόσμο είναι και η μέγιστη προσφορά του Πλοίαρχου Κουστώ προς την ανθρωπότητα.

Ο πλοίαρχος Κουστώ με τον Albert Falco και τον αρχαιολόγο Λάζαρο Κολώνα (δεξιά) κρατώντας χάλκινα αγαλματίδια αμέσως μετά την ανέλκυσή τους από το ναυάγιο των Αντικυθέρων το 1976 (φωτ. αρχείο Χ. Κριτζά).

Η Ελλάδα έχει ιδιαίτερους λόγους να τον θυμάται και να τον τιμά. Ήταν ένας θαυμαστής της κλασικής παράδοσης και της ελληνικής μυθολογίας, όπως άλλωστε δείχνει το όνομα "Καλυψώ" του αγαπημένου του σκάφους. Θαύμαζε τη δομή και τον πλούτο της ελληνικής γλώσσας, που είχε δώσει τα ονόματα στους άπειρους θαλάσσιους οργανισμούς.

Είχε γνωρίσει τους Έλληνες σφουγγαράδες με τα βαριά σκάφανδρα ήδη όταν γύριζε τον θρυλικό "Κόσμο της σιωπής".

Ξαναήλθε στο Αιγαίο στα τέλη της δεκαετίας του '50 στο πλαίσιο ενός προγράμματος μελέτης των νερών της Μεσογείου.

Όμως οι δεσμοί του με τα γαλανά ελληνικά νερά έγιναν ακατάλυτοι, όταν το 1975 προσκαλεσμένος από το Υπουργείο Εξωτερικών, ήλθε με το πλήρωμα του "Καλυψώ" να γυρίσει μια

σειρά ταινιών με τον γενικό τίτλο "Αναζητώντας την Ατλαντίδα".

Η χώρα είχε μόλις βγει από την επτάχρονη δικτατορία και τα σύννεφα της εχθρικής επιβουλής, που είχαν αρχίσει από τότε να μαζεύονται, οδήγησαν την ελληνική πολιτεία στην απόφαση να καλέσει τον Πλοίαρχο Κουστώ, που με τις δημοφιλείς ταινίες του θα υπενθύμιζε σε όλο τον κόσμο την πανάρχαια ελληνικότητα του Αιγαίου και παράλληλα θα τόνωνε τον ελληνικό τουρισμό. Δεν θα έψαχνε επομένως να βρει τα λείψανα της μυθικής Ατλαντίδας, αλλά θα αναζητούσε τις αιτίες που γέννησαν τον μύθο της.

Η Αρχαιολογική Υπηρεσία, καίτοι βρέθηκε σχεδόν προ τετελεσμένων γεγονότων, προσπάθησε να επωφεληθεί από την παρουσία του "Καλυψώ" με τον άρτιο για την εποχή τεχνικό εξοπλισμό, προκειμένου να επανερευνήσει

θέσεις με γνωστά αρχαία ναυάγια και να αναζητήσει θέσεις με άλλα άγνωστα.

Καθώς δεν είχε ιδρυθεί ακόμα η Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων, η εποπτεία και η επιστημονική διεύθυνση των σχετικών ερευνών ανατέθηκε σε μερικούς νέους τότε Επιμελητές Αρχαιοτήτων, και συγκεκριμένα κυρίως στους Χαράλαμπο Κριτζά και Λάζαρο Κολώνα και για μικρότερα διαστήματα στους Ισιδωρο Κακούρη, Μανώλη Μπορμπουδάκη, Χαράλαμπο Πέννα και Νίκο Παπαδάκη. Τον διοικητικό συντονισμό και τη γενική εποπτεία της όλης έρευνας είχε ο τότε Έφορος Αρχαιοτήτων Γιώργος Παπαθανασόπουλος. Ενεργό μέρος στις έρευνες έλαβε και το Ινστιτούτο Εναλίων Αρχαιολογικών Ερευνών με τους εθελοντές του (μεταξύ άλλων οι τοπογράφοι Α. Τσαβλέρης και Β. Βιτάλης και οι δύτες Φ. Αντωνόπουλος, Γ. Γάρρας, Π. Νικολαΐδης και Σ. Ρακόπουλος).

Πήλινα αγγεία και άλλα μικροαντικείμενα από το ναυάγιο των Αντικυθίων αμέσως μετά την ανέλυσή τους, φωτογραφημένα πάνω στο κατάστρωμα του "Καλυψώ"

(φωτ. αρχείο I.EN.A.E.).

Στους οκτώ περίπου μήνες που έμεινε το "Καλυψώ" στην Ελλάδα όργωσε κυριολεκτικά το νότιο Αιγαίο, ερευνώντας όρμους και ξερονήσια, υφάλους και ανεμοδαρμένα ακρωτήρια.

Παραλείποντας διάφορες θέσεις, όπου οι έρευνες απέβησαν αρνητικές, αναφέρομε συνοπτικά τις κυριότερες θέσεις που ερευνήθηκαν τότε:

1. Ακρωτήριο Αρτεμισίου στη Βόρεια Εύβοια. Έγινε προσπάθεια επανεντοπισμού της θέσης του ναυαγίου, αλλά χωρίς αποτέλεσμα λόγω δυσμενών συνθηκών ορατότητας και λόγω ύπαρξης ανθυποβρυχιακών πλεγμάτων που εμπόδιζαν τα ηλεκτρονικά μηχανήματα.

Ο πλοίαρχος Κουστώ με τον αρχαιολόγο Χαράλαμπο Κριτζά τον Σεπτέμβριο του 1976 στη νήσο Δία. (φωτ. αρχείο Χ. Κριτζά).

2. Όρμος Πύλου. Έγινε χαρτογράφηση των θέσεων των ναυαγίων της ναυμαχίας του Ναυαρίνου και κινηματογραφήθηκαν άλλα αρχαία ναυάγια στις γύρω περιοχές.

3. Ελίκη. Έγινε μια άκαρπη προσπάθεια εντοπισμού της πόλης που καταποντίστηκε μετά από σεισμό το 373/72 π.Χ. Η έρευνα απέδειξε ότι διάφορες ανωμαλίες του βυθού, που είχαν εκληφθεί από τον Μαρινάτο ως πιθανά ερείπια, ήταν απλώς γεωλογικοί σχηματισμοί.

4. Κέα. Έγινε εντοπισμός και κινηματογράφηση του τεράστιου ναυαγίου του "Βρετανικού", που είχε χρησιμοποιηθεί ως νοσοκομειακό πλοίο κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και βυθίστηκε στο στενό μεταξύ Κέας και Μακρονήσου.

5. Νήσος Δία (Κρήτη). Στο έρημο σήμερα αυτό νησί, απέναντι από το Ηράκλειο, που χάρη στους τέσσερις υπήνεμους όρμους του είχε παίξει σπουδαίο ρόλο καθ' όλους τους αιώνες της ιστιοπλοΐας, εντοπίστηκαν περί τα 6 ναυάγια, από τον 1ο αι. π.Χ. μέχρι την Τουρκοκρατία και ανεκτίσθηκε το ορατό τους φορτίο (κυρίως αμφορείς). Παράλληλα έγινε μια υποβρύχια ανασκαφή στο φυσικό λιμάνι του Αγίου Γεωργίου, που έδωσε πολυάριθμα κινητά ευρήματα, κυρίως κεραμική, και απέδειξε συνεχή χρήση από τα προϊστορικά χρόνια.

Δία, Σεπτέμβριος 1976

Ο πλοίαρχος Κουστώ συζητά με τον αρχαιολόγο Χαράλαμπο Κριτζά για τον ρόλο του νησιού κατά την διάρκεια των αιώνων.

(φωτ. αρχείο Χ. Κριτζά).

των ελληνικών θαλασσών.

Ο Cousteau θα επισκεφθεί την Ελλάδα για τελευταία φορά το 1988, με την ευκαιρία του 31ου Διεθνούς Συνεδρίου του CIESM (Comité International pour l' Exploration Scientifique de la Méditerranée), στο οποίο ήταν Γεν. Γραμματέας για 25 περίπου χρόνια. Ήταν ευκαιρία τότε για τη διεθνή επιστημονική κοινότητα να τιμήσει τον θαλαρό "Άλιον γέροντα" που δεν είχε ίσως πανεπιστημιακούς τίτλους, αλλά που φορούσε επάξια τόσο τη στολή του αυτοδύτη όσο και την τήβεννο του Ακαδημαϊκού. Ήταν τότε που και το Ι.ΕΝ.Α.Ε. τον τίμησε με τον τίτλο του Επίτιμου Μέλους.

Πλοίαρχε Κουστώ, εύπλοει!

Χαράλαμπος Κριτζάς

6. Νησίδα Ψείρα (Κρήτη). Στην ακατοίκητη αυτή νησίδα του Κόλπου του Μεραμπέλου, με τον ακμαίο μινωϊκό οικισμό, ερευνήθηκε ο κατάσπαρτος με μινωϊκή κεραμική βυθός και ανελκύσθηκαν χαρακτηριστικά δείγματα.

7. Σαμώνιο Ακρωτήριο (Κάβο-Σίδερος, Κρήτη). Στο ανεμοδαρμένο αυτό ακρωτήριο της Ανατολικής Κρήτης εντοπίσθηκαν και κινηματογραφήθηκαν ναυάγια ρωμαϊκών και παλαιοχριστιανικών χρόνων.

8. Αντικύθηρα. Επανερευνήθηκε ο χώρος του διάσημου αυτού ναυαγίου, που ο κύριος όγκος του βρίσκεται σε βάθος 62 μ. Σπάζοντας τον σκληρό επίπαγο που είχε δημιουργήσει η θαλάσσια ενέργεια, ανασύρθηκε μεγάλος αριθμός εντυπωσιακών ευρημάτων, όπως χάλκινα αγαματίδια, λυχνάρια, γυάλινα και πήλινα αγγεία, περιάπτα, διάφορα μικροαντικείμενα και κυρίως μια σειρά αργυρών "κιστοφορικών" νομισμάτων της Περγάμου, που είχαν κοπεί το 84 π.Χ. και που έδιναν ασφαλή στοιχεία για την προέλευση του φορτίου του πλοίου, επιβεβαιώνοντας παράλληλα τη χρονολόγηση του ναυαγίου στον 1ο π.Χ. αιώνα.

Το "Καλυψώ" επισκέφθηκε και κινηματογράφησε πάμπολλες άλλες θέσεις, όπως ενδεικτικά τη Θήρα, Μήλο, Φαλκονέρα, Όρμο Μαραθώνα, Κυρά Παναγιά, Δοκό, Δικτυνναίο, Αγία Πελαγία, Τσούτσουρο, Μεθώνη.

Μετά την αναχώρησή του από την Ελλάδα είχαν ωριμάσει οι συνθήκες για την ίδρυση της Εφορείας Εναλίων Αρχαιοτήτων, που θα αναλάμβανε το βαρύ έργο της έρευνας και διάσωσης της πλούσιας υποβρύχιας κληρονομιάς

**Ο ΚΟΣΜΟΣ ΠΟΥ ΕΠΑΨΕ
ΝΑ ΕΙΝΑΙ ΣΙΩΠΗΛΟΣ**

“Jacques-Yves Cousteau: Πλοίαρχος του Γαλλικού Πολεμικού Ναυτικού, Ωκεανογράφος, γεννήθηκε το 1910 στο Saint-André de Cubzac, απεβίωσε το 1997”

Για πολλούς από μας στις παλιότερες γενιές, εμάς που μεγαλώσαμε με τα βιβλία του Ιούλιου Βερν, που η παιδική μας φαντασία τράφηκε με τις περιπέτειες των ηρώων του και πάνω απ' όλους του πλοίαρχου Νέμου, ο Κουστώ υπήρξε στην εποχή της εφηβείας μας, αλλά κι αργότερα, ένας ζωντανός θρύλος, ο ήρωας που έκανε το παραμύθι πραγματικότητα.

Ο Κουστώ μοιάζει να ξεπήδησε μέσα από ένα χώρο παραμυθιού και κατάφερε, αβίαστα, σ' όλη τη διάρκεια της ζωής του να διατηρήσει αυτό το στοιχείο. Έδωσε, σε μια τόσο στυγνά τεχνολογική εποχή, τη ρομαντική διάσταση της εποχής των μεγάλων ανακαλύψεων.

Αυτή ίσως είναι και η πραγματική συνεισφορά του. Άνοιξε την πόρτα ενός παραμυθένιου κόσμου με φανταστικούς ήρωες και άφησε να τη διαβούν πραγματικοί άνθρωποι, οι οποίοι τον εξερεύνησαν αυτή τη φορά, όχι μέσα από τα μάτια της φαντασίας, αλλά μέσα από επιστημονικές πρακτικές.

Η δυνατότητα για καινούρια ταξίδια και νέες ανακαλύψεις έδωσε την απαραίτητη ώθηση και κίνησε το ενδιαφέρον σε μία σειρά από επιστήμες, αλλά ιδιαίτερα στην αρχαιολογία, που απέκτησε ένα νέο αχανές και παρθένο πεδίο έρευνας, σ' ένα χώρο αδιατάρακτο και προστατευμένο μέχρι σήμερα από το πέρασμα του ανθρώπου.

Οι καταπληκτικές ταινίες του Κουστώ, που για πρώτη φορά μας γύριζαν στα πέρατα της γης με την ηρωική “Καλυψώ”, το πλοίο του, σε χώρους μαγικούς, πάνω και κάτω από την επιφάνεια της θάλασσας. Τα βιβλία του, που κι

αυτά έκαναν το γύρο του κόσμου, δημιούργησαν τις κατάλληλες συνθήκες για να διαλυθούν δισταγμοί, να ξεπεραστεί η δυσπιστία και να ανατραπεί επιτέλους η βεβαιότητα ότι η εποχή της γόνιμης περιπέτειας είχε τελειώσει.

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1950 κιόλας, με αργούς ρυθμούς στην αρχή, μ' όλο και πιο γρήγορους στη συνέχεια, αναπτύχθηκαν νέοι κλάδοι στις επιστήμες, καινούριοι φορείς, νέες τεχνολογίες να τους υποστηρίζουν, μα πάνω απ' όλα έγινε φανερό το πόσο χρήσιμη στην επιστήμη ήταν η δυνατότητα έρευνας σ' αυτόν τον απρόσιτο μέχρι πρόσφατα χώρο.

Αυτό που κυρίως χρωστάμε στον Κουστώ, δεν είναι έργο επιστημονικό, ούτε η αποκάλυψη των υποθαλάσσιων μυστικών ή το σημαντικό οικολογικό του μήνυμα, αλλά ότι μας έδειξε το κρυφό πέρασμα και μας ενθάρρυνε να τον ακολουθήσουμε σ' έναν πελώριο νέο κόσμο, στον κόσμο της σιωπής.

Τώρα που έχει πια φύγει από κοντά μας ο πλοίαρχος Κουστώ, ας κοιτάξουμε ξανά μέσα απ' τα παιδικά μας μάτια: ίσως τον δούμε πλάι στον πλοίαρχο Νέμο στο υποβρύχιο ορμητήριο του, να κάθονται και οι δύο περιτριγυρισμένοι από το δικό τους κόσμο, τον κόσμο που μας αποκάλυψαν, που εξακολουθεί, όμως, να διατηρεί τη γοητεία του αγνώστου.

Νίκος Ν. Τσούχλος

Ο πλοίαρχος Κουστώ ανάμεσα στον πρίγκιπα Ρενιέ του Μονακό και τον Χαράλαμπο Κριτζά στο συνέδριο του CIESM, τον Οκτώβριο του 1988 στην Αθήνα.

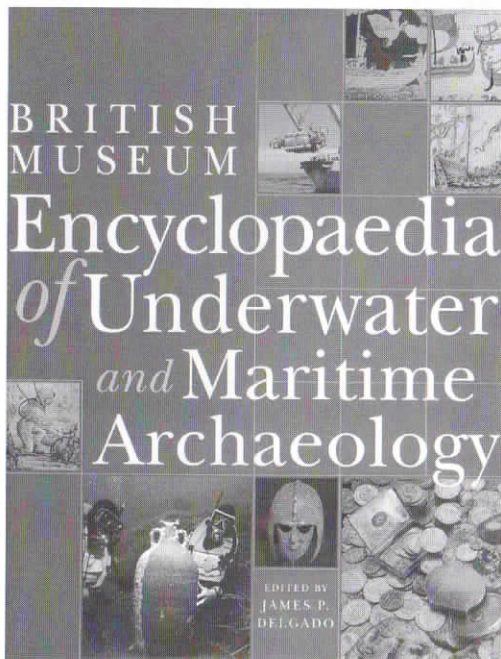
Ο πλοίαρχος Κουστώ με τον γεν. γραμματέα του I.EN.A.E. Γιάννη Βήχο στο συνέδριο του CIESM, τον Οκτώβριο του 1988 στην Αθήνα.

Encyclopaedia of Underwater and Maritime Archaeology

British Museum

Edited by James P. Delgado

Το 1997, εκδόθηκε το έργο *Encyclopaedia of Underwater and Maritime Archaeology* (Εγκυκλοπαίδεια Υποβρύχιας και Ναυτικής Αρχαιολογίας). Πρόκειται για ένα φιλόδοξο έργο, που προσπαθεί μέσα από έναν πολυτελή τόμο 500 σελίδων με εκατοντάδες έγχρωμες και ασπρόμαυρες εικόνες, να συμπυκνώσει όλες τις δυνατές πληροφορίες που αφορούν αυτό το νέο σχετικά πεδίο της αρχαιολογικής έρευνας. Απευθύνεται τόσο στον ειδικό επιστήμονα όσο και στο ευρύ κοινό.

Για την ολοκλήρωση του έργου, συνεργάστηκαν 150 και πλέον ειδικοί από όλο τον κόσμο, οι οποίοι μελέτησαν ή μελετούν ενάλιες αρχαιολογικές θέσεις. Το αποτέλεσμα είναι ένα πλήθος λημμάτων που αναφέρονται σε αρχαιολογικές θέσεις (ναυάγια, λιμάνια και οικισμούς), τεχνικά θέματα, νομικά θέματα και φορείς που εμπλέκονται με το αντικείμενο (μουσειά, πανεπιστήμια, ινστιτούτα, διεθνείς οργανισμοί, κ.λπ). Χρονολογικά καλύπτονται θέματα από την προϊστορία μέχρι τις μέρες μας.

Ο Χρήστος Σ. Αγουριδής έγραψε δύο λήμματα που αφορούν την Ελλάδα και το Ινστιτούτο Εναλίων Αρχαιολογικών Ερευνών: στο πρώτο γίνεται συνοπτική αναφορά στο ιστορικό-αρχαιολογικό υπόβαθρο, στο χρονικό και την εξέλιξη της υποβρύχιας αρχαιολογικής έρευνας στην Ελλάδα, το νομικό πλαίσιο που διέπει τις ενάλιες αρχαιότητες και τους εμπλεκόμενους φορείς. Στο δεύτερο αναφέρεται σύντομα ο ρόλος που έπαιξε το Ι.Ε.Ν.Α.Ε. στην πορεία της υποβρύχιας αρχαιολογικής έρευνας στην Ελλάδα από ιδρύσεώς του, καθώς και οι ποικίλες ερευνητικές και εκδοτικές δραστηριότητές του.

Από ελληνικής πλευράς συνεργάστηκαν, επίσης, η Ελπίδα Χατζηδάκη, με λήμμα που αφορά στη μελέτη των αρχαίων λιμενικών εγκαταστάσεων, και η Ρωξάνη Μαργαρίτη με λήμμα για το ναυάγιο της Μέσης Χαλκοκρατίας στη θέση Sheytan Deresi της Μικράς Ασίας, το οποίο είναι Μινωϊκής προέλευσης.

Η εγκυκλοπαίδεια στοιχίζει 29,95 αγγλικές λίρες και μπορεί να παραγγελθεί από την εξής διεύθυνση: Mrs Caroline Jones, Segnior Editor British Museum Press, 46 Bloomsbury str., London WC1B 3QQ, U.K, tel: 0044 171 3281234, fax: 0044 171 4367315.

La Navigation dans l' Antiquité

Edisud

Από την απώτερη Αρχαιότητα μέχρι το τέλος της Ρωμαϊκής εποχής, την Μεσόγειο διέσχιζαν πολλά ιστιοφόρα πλοία, ποντοπόρα ή ακτοπλοϊκά, μεταφέροντας προϊόντα, από τα πιο σπάνια έως τα πιο καθημερινά.

Πώς έπλεαν; Τί είδους πλοία ήταν και με τί πλήρωμα; Τί ανταλλαγές πραγματοποιούσαν και ποιούς ναυτικούς δρόμους ακολουθούσαν; Αυτές είναι μερικές από τις πολλές ερωτήσεις στις οποίες απαντούν τέσσερις ειδικοί στο έργο με τίτλο: *La Navigation dans l' Antiquité*.

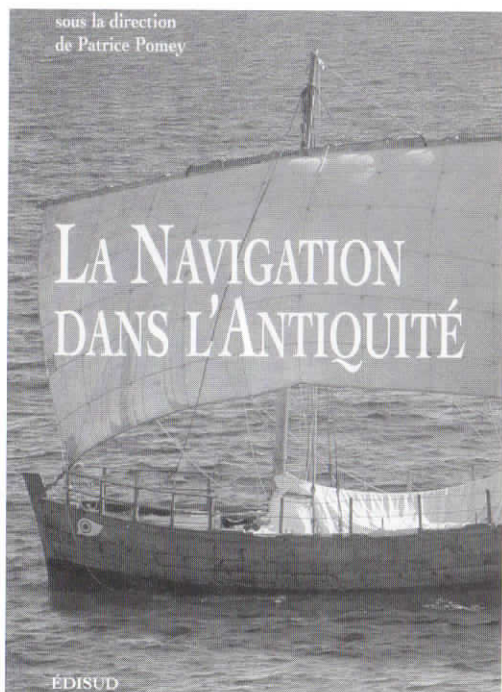
Οι συγγραφείς του βιβλίου, Patrice Pomey, διευθυντής ερευνών του CNRS, που έχει και την διεύθυνση της έκδοσης του τόμου, ο André Tchernia, Καθηγητής στη Σχολή Ανωτάτων Σπουδών Κοινωνικών Επιστημών (Γαλλία), Piero Gianfrotta, Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Viterbe (Ιταλία) και Nieto Prieto, διευθυντής της Υπηρεσίας Ενάλιας Αρχαιολογίας της Καταλονίας (Ισπανία), είναι από τους πλέον ειδικούς παγκοσμίως σε θέματα Ναυτικής

Αρχαιολογίας, με πολλές ενάλιες ανασκαφές και προηγούμενες δημοσιεύσεις.

Το βιβλίο *La Navigation dans l' Antiquité*, μέσα από τις 200 σελίδες του και τις εκατοντάδες εικόνες του (έγχρωμες και ασπρόμαυρες, φωτογραφίες, χάρτες, πίνακες και σχέδια), απευθύνεται σε ένα ευρύ κοινό που ενδιαφέρεται για τη θάλασσα και τον ενάλιο πλούτο της, τα πλοία και τη ναυσιπλοία, τη Μεσόγειο θάλασσα και την ιστορία της.

Ο Έλληνας αναγνώστης ιδιαίτερο ενδιαφέρον θα στις φωτογραφίες και αναφορές στα αρχαία ελληνικά σκαριά που βρέθηκαν πρόσφατα στο λιμάνι της Μασσαλίας, στο πλοίο της Κυρήνειας και στο πιστό του αντίγραφο, το Κυρήνεια II, καθώς και στην αναπαράσταση της αρχαίας αθηναϊκής τριήρους "Ολυμπιάς".

Το βιβλίο, που στοιχίζει 280 γαλλικά φράγκα (περίπου 13.500 δρχ) μπορεί να το παραγγείλει κανείς, από τη διεύθυνση: Edisud, La Calade, RN 7, FR-13090, Aix-en Provence, Γαλλία, τηλ: 0030 4 42216144, fax: 0030 4 42 21 56 20

ΙΔΡΥΜΑ Α. Γ. ΛΕΒΕΝΤΗ

Το Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη είναι ένα Μορφωτικό μη κερδοσκοπικό Ίδρυμα που ίδρυσε ο επιφανής Κύπριος επιχειρηματίας και πατριώτης **Αναστάσιος Λεβέντης** (1902-1978) πριν από το θάνατό του.

Σκοπός του Ιδρύματος, του οποίου η έδρα είναι στο εξωτερικό, είναι η διατήρηση και προβολή της Ελληνικής Πολιτιστικής Κληρονομιάς.

Ο σκοπός του επιδιώκεται με διαφόρους τρόπους, όπως η χρηματοδότηση προγραμμάτων αρχαιολογικών ανασκαφών, αναστηλώσεων και αποκαταστάσεων, η έκδοση βιβλίων καλλιτεχνικού, ιστορικού και αρχαιολογικού περιεχομένου η υποστήριξη εκπαιδευτικών προγραμμάτων, η ενίσχυση επιστημονικών συνεδρίων, ανωτάτων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων στην Ελλάδα και στην Κύπρο.

Μεταξύ των σημαντικών δραστηριοτήτων του Ιδρύματος, είναι η αγορά Κυπριακών αρχαιολογικών θησαυρών, που έχουν κλαπεί από τις τουρκοκρατούμενες περιοχές της Κύπρου και παράνομα εξαχθεί στο εξωτερικό και η επιστροφή τους στην αρμόδια αρχαιολογική υπηρεσία της Κύπρου. Επίσης, με δαπάνη του Ιδρύματος Α. Γ. Λεβέντη διαρρυθμίστηκε και εξοπλίστηκε αίθουσα στο Βρετανικό Μουσείο στο Λονδίνο (η Α. G. Leventis Gallery), όπου στεγάστηκαν σημαντικές Κυπριακές αρχαιότητες του Βρετανικού Μουσείου.

Στην Ελλάδα το Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη έχει αναπτύξει ιδιαίτερα σημαντική χορηγική δράση:

Με χορηγίες του ιδρύματος έγινε δυνατή η πλήρης αναστήλωση του Ωδείου της Ρωμαϊκής Αγοράς της Θεσσαλονίκης. Ανέλαβε τις δαπάνες για την ανακατασκευή στεγάστρου για την προστασία ψηφιδωτού δαπέδου του 3ου μ.Χ. αιώνα στους Φιλίππους. Χρηματοδότησε τη διαρρύθμιση πρωτοτύπου αίθουσας μουσείου διδακτικού σκοπού, μέσα στο Αρχαιολογικό Μουσείο του Δίου και την αποκατάσταση της υδραύλεως (αρχαίο μουσικό όργανο), η σύγχρονη ανακατασκευή της οποίας έχει επίσης χρηματοδοτηθεί από το Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη.

Το Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη ενίσχυσε την Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη), ενώ ανέλαβε τη δαπάνη για τον εξοπλισμό της βιβλιοθήκης της Διεθνούς Ολυμπιακής Ακαδημίας στην Ολυμπία, στην οποία επίσης εδώρησε ένα ορειχάλκινο άγαλμα του πρώτου Ολυμπιονίκη του Μαραθωνίου το 1896 Σπύρου Λούη, έργο του γνωστού Κώστα

Βαλασάμη. Το Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη διαθέτει μια συλλογή 221 πινάκων Ελλήνων ζωγράφων του 19ου-20ου αιώνα, τμήματα της οποίας έχουν εκτεθεί σε αρκετές πόλεις της Ελλάδος και στην Κύπρο.

Πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου του Ιδρύματος Α. Γ. Λεβέντη, είναι ο κ. **Κωνσταντίνος Λεβέντης**, ο οποίος είναι και ο Πρέσβης Μόνιμος Αντιπρόσωπος της Κύπρου στην UNESCO.

Τον Δεκέμβριο του 1992, η Ακαδημία Αθηνών απένευσε μετά θάνατον, το Αργυρούν Μετάλλιον στον Ιδρυτή του Ιδρύματος, Αναστάσιον Γ. Λεβέντη. Το Αργυρούν Μετάλλιον της Ακαδημίας απενεμήθη, επίσης, και στον τωρινό Πρόεδρο κ. Κωνσταντίνου Λεβέντη "δί' όσα το Ίδρυμα έπραξε και πράττει για την διατήρηση και προβολή της Ελληνικής Πολιτιστικής Κληρονομιάς".

*Το Ινστιτούτο Εναλίων Αρχαιολογικών Ερευνών ανεκήρυξε τον Μάρτιο του 1997 το **Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη**, Ευεργέτη του Ινστιτούτου για τη σημαντική ενίσχυση προς το Ι.ΕΝ.Α.Ε., που κατέστησε δυνατή την ανασκαφική έρευνα του Κυπρομυκηναϊκού ναυαγίου του Ακρωτηρίου Ιρίων.*

ΙΔΡΥΜΑ Ι. Φ. ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ

Το Ίδρυμα Ι. Φ. Κωστοπούλου ιδρύθηκε το 1979 εις μνήμην του ιδρυτού της Τραπεζής Πίστεως. Σκοπός, του Ιδρύματος είναι η προσφορά κοινωνικού έργου και η διάσωση και προώθηση πρωτίστως του ελληνικού αλλά και γενικότερα του πολιτισμού. Στο πλαίσιο αυτό το Ίδρυμα υποστηρίζει και χρηματοδοτεί ανάλογες εκδηλώσεις, εκπαιδευτικά προγράμματα και ερευνητικές εργασίες, αρχαιολογικές ανασκαφές, εκθέσεις, εκδόσεις θεατρικές παραστάσεις, κ.λπ.

Από την πολυετή χορηγική δραστηριότητα του Ιδρύματος, εκτός της σημαντικής ενίσχυσης προς το Ι.ΕΝ.Α.Ε. για την έρευνα του Πρωτοελλαδικού ναυαγίου του Δοκού (1989-1992), αναφέρουμε ενδεικτικά τις δωρεές σε μουσεία, όπως στο Εθνικό και Ιστορικό Μουσείο, στην Εταιρία Ελληνικού Λογοτεχνικού & Ιστορικού Αρχείου (Ε.Λ.Ι.Α.), στο Μουσείο Μπενάκη, την Αρχαιολογική Εταιρεία και σε πολλούς άλλους ερευνητικούς φορείς, πανεπιστημιακές σχολές στην Ελλάδα και στο εξωτερικό.

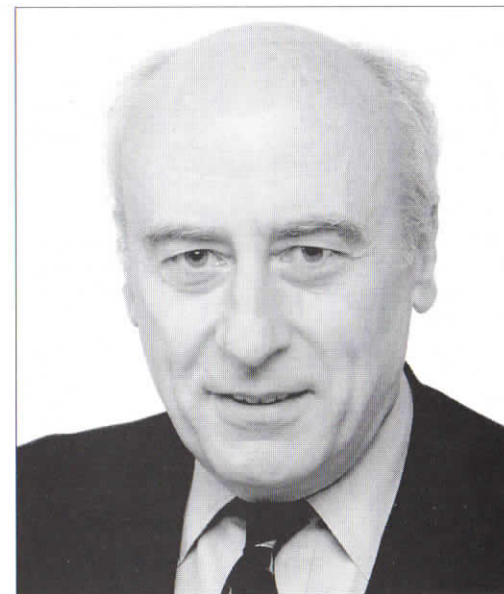
Το 1993, το Ίδρυμα παράλληλα με τις χορηγίες, ξεκίνησε ένα πρόγραμμα διοργανώσεως σημαντικών εικαστικών εκθέσεων με σκοπό την προώθη-

ση της σύγχρονης τέχνης. Το Ίδρυμα, με τον τρόπο αυτόν, περνά από το ρόλο του χορηγού σ' αυτόν της δημιουργικής προσφοράς.

Το Ίδρυμα συμμετέχει σε έναν μεγάλο αριθμό σημαντικών οργανισμών, όπως στο Σύνδεσμο Ελληνικών Ιδρυμάτων και, σε διεθνές επίπεδο, στο European Foundation Center. Τέλος, έχει επανειλημμένως βραβευθεί για τη δράση του από τον Όμιλο για την Επικοινωνία Πολιτιστικών και Οικονομίας (ΟΜΕΠΟ).

Πρόεδρος του Ιδρύματος είναι ο πρόεδρος και Διευθύνων Σύμβουλος της ALPHA Τραπεζής Πίστεως κ. **Γ. Κωστόπουλος** που είναι, επίσης, αντιπρόεδρος του Δ.Σ. του Μουσείου Μπενάκη και Επίτιμο μέλος του Μητροπολιτικού Μουσείου της Νέας Υόρκης.

*Το Ινστιτούτο Εναλίων Αρχαιολογικών Ερευνών ανεκήρυξε τον Μάρτιο του 1997 το **Ίδρυμα Ι. Φ. Κωστοπούλου**, Ευεργέτη του Ινστιτούτου για τη σημαντική ενίσχυση του ανασκαφικού έργου του Ινστιτούτου, και τον κ. **Γιάννη Κωστόπουλο** Επίτιμο Μέλος του Ινστιτούτου για τη συνεχή και ουσιαστική προσωπική του υποστήριξη προς το Ι.ΕΝ.Α.Ε. και τους σκοπούς του, αλλά και για ολόκληρο εν γένει το έργο που έχει μέχρι σήμερα επιδείξει για την υποστήριξη της αρχαιολογικής έρευνας και την ανάδειξη της ναυτικής μας παράδοσης.*

Ο κ. Γιάννης Κωστόπουλος

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΝΑΛΙΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΕΤΟΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ: 1973

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ

ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΣ

Ηλίας Σπονδύλης

ΤΑΜΙΑΣ

Χρήστος Αγουρίδης

ΠΡΟΕΔΡΟΣ

Νίκος Τσούχλος

ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ

Γιάννος Λώλος
(επί αρχαιολογικών θεμάτων)

Σταύρος Βοσνιώτης
(επί τεχνικών θεμάτων)

ΓΕΝ. ΓΡΑΜΜΑΤΕΑΣ

Γιάννης Βήχος

ΕΙΔ. ΓΡΑΜΜΑΤΕΑΣ

Δημήτρης Κουρκουμέλης

ΕΠΙΤΙΜΑ ΜΕΛΗ

† Σέμνη Καρούζου
Βάσος Καραγιώργης
† Κωνσταντίνος Βάρφης
† Jacques-Yves Cousteau
Ιωάννης Κωστόπουλος

ΕΞΕΛΕΓΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Χαράλαμπος Κριτζάς
Χάρης Τζάλας
Γιώργος Μασσέλος

ΤΜΗΜΑΤΑ

ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ
Υπεύθυνος: Αχιλλέας Λαγοπάτης
ΝΟΜΙΚΟΣ ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ
Χρήστος Πετρόπουλος

ΕΥΕΡΓΕΤΕΣ

Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη (The A. G. Leventis Foundation)
Ίδρυμα Ι. Φ. Κωστοπούλου

ΧΟΡΗΓΟΙ 1993 - 1997

Ευρωπαϊκή Επιτροπή - Παπαστράτος Α.Β.Ε.Σ - Institute for Aegean Prehistory
Κουτσουράκης-Ελευθεριάδης ΕΠΕ - Shell Company (Hellas Ltd) - Nasco Karaoglan - Κοινοπραξία Υδροπτερύγων
Σπύρος & Φίλιππος Νιάρχος - Άδωνις Κύρου - Φίλιππος Δεμερτζής - KODAK (Near East) Inc. - ΔΕΠ. Α.Ε.
Ι. Μπουτάρης & Υιός Α.Ε. - Young Presidents Organization (ΥΠΟ) - Άρης Τερζόπουλος Α.Ε. Ελληνικό Κέντρο Καταδύσεων
Πανόραμα, Πολιτιστική Εταιρεία - Βήχος Ωρολόγια Α.Ε. - Νοοτροπία - Μπακάκος Α.Ε. - Ε. Καστριώτης & Σία Ο.Ε.
Τεχνική Εταιρεία Κλουκίνας & Λάππας - Ολυμπιακό Μετρό - Ένωση Σπετσειωτών - Γ. Τρύφων
Ιονική Τράπεζα (Σπετσών) - Ι&Σ. Σκλαβενίτης Α.Ε.Ε. - Υπουργείο Υγείας, Πρόνοιας - Α. Χατζόπουλος - Χ. Μαραγκοπούλου

I.EN.A.E., Αλεξάνδρου Σούτσου 4, Αθήνα 106 71
Τηλ: 36 03 662 - Fax: 64 50 033, 32 25 075 e-mail: hima@greeklink.com